

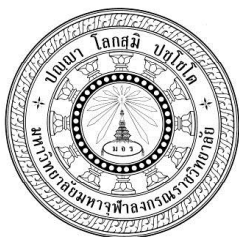

ศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
**A STUDY OF ENLIGHTENMENT OF THE ELDERLY
BUDDHIST DISCIPLES IN THERAVĀDA BUDDHIST SCRIPTURE**

พระกิตติภูมิ กิตติภทโท (ต่ายชานนา)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระกิตติภูมิ กิตติภโท (ต่ายชานา)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of Enlightenment of The Elderly Buddhist Disciples
in Theravāda Buddhist Scripture**

Phra Kittiphum Kittiphatto (Taychaona)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ตร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระราชรัตนมณี, ผศ.ตร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวุฑฒิน, ผศ.ตร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล

ชื่อผู้วิจัย

พระกิตติภูมิ กิตติภาพุโท

(พระกิตติภูมิ กิตติภาพุโท)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระกิตติภูมิ กิตติภโท (ต่ายชานา)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล, ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), ศษ.ม. (ประชากรศึกษา),
พธ.ด. (บาลีพุทธศาสตร์)

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น ตรวจสอบโดยอาจารย์ที่ปรึกษาปรับปรุงแก้ไข เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา จากการศึกษาพบว่า

การบรรลุธรรมนั้น เป็นการเข้าถึงในโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ๑ โดยการเจริญวิปัสสนาจนรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา จนบรรลุเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลตามระดับ ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เหตุแห่งการบรรลุที่แสดงอยู่ในวิมุตตายนสูตร มีอยู่ ๕ ประการ คือบรรลุขณะฟังธรรม แสดงธรรม สาธยายธรรม พิจารณาธรรมและในขณะที่เจริญสมาธิ แนวทางในการเจริญวิปัสสนาเพื่อบรรลุธรรมแบบมี ๒ แบบ คือ สมถยานิก เป็นการบำเพ็ญสมณะจากกัมมัฏฐาน ๔๐ อย่างก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาที่หลังและวิปัสสนายานิกเป็นการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยขณิกสมาธิที่กำลังปรากฏเฉพาะอยู่ในอารมณ์ปัจจุบันขณะในการเจริญปัญญาเพื่อพิจารณาความจริงคือไตรลักษณ์

จากการศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุ พบว่าการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้อาวุโส ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในขณะที่ฟังธรรมและได้กำหนดจิตพิจารณาสภาวธรรมตามพระธรรมเทศนาจนเกิดปัญญาญาณเข้าถึงกระแสของพระอริยบุคคล ด้วยวิธีที่ต่างกันตามอัธยาศัยและบารมีธรรมของแต่ละบุคคล หลังจากศึกษาพบว่าปัญหาที่พบกับพุทธสาวกผู้สูงอายุสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ปัจจุบันได้คือ ความผิดหวังกับชีวิตและสังคม ความรู้สึกโดดเดี่ยว ความพลัดพรากจากสิ่งของหรือคนที่รักใคร่ ความทรมานจากการเจ็บป่วย และชีวิตคู่ เป็นต้น

Research Paper Title : A Study of Enlightenment of The Elderly Buddhist Disciples
in Theravāda Buddhist Scripture

Researcher : Phra Kittiphum Kittiphatto (Taychaona)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor
: Assoc. Prof. Dr. Wate Bunnakornkul, Pali IX,
B.A. (Philosophy), M.Ed. (Population Education), Ph.D.
(Pali Buddhist Studies)

Date of Completion : February 25,2019

Abstract

This researches paper contains the following objectives; to study of enlightenment in Theravāda Buddhist scripture and to study of enlightenment of the elderly Buddhist disciples in Theravāda Buddhist scripture. Method of study was documentary research. Research data has been collected from primary sources; Tipitaka, its commentaries and other concerned texts such as Visuddhimagga etc. then previewed by supervisor. Finally, researcher corrected and composed in descriptive style. From the study, it was found.

The enlightenment is attainment to nine supramundane states; Four Paths, Four Fruits and Nibbana through insight cultivating and realizing Four Noble Truths by with right wisdom until entering to be one among 4 Noble One; Sotāpanna, Sakadāgāmi, Anāgāmi, and Arahant. The causes of attainment appearing in Vimuttāyatana Sutta are; 1) listening to the Dharma, 2) teaching the Dharma, 3) reciting the Dharma, 4) contemplating on the Dharma and 5) cultivating a certain object of concentration. There are two ways of practice for enlightenment, they are, Samathayānika or cultivating insight practice by trance attaining before through meditating on forty objectives of Samatha, then insight after and Vipassanāyānika or insight practice by using momentary meditation for observing all phenomena appearing at the present moment while experiencing the truth or Three Common Manners.

Enlightenment of the elderly Buddhist disciples in Theravāda Buddhist revealed that most enlightenment of the elderly disciples happened during listening then observing all Dhammas guided by the Buddha's preaching until realizing the truth and entering into Noble One stream in different ways due to each persons' faculties and perfection power. The Dhamma teaching given by the Buddha to various elderly Buddhist disciples in ancient time can be applied to the present situation of elderlies such as disappointments, loneliness, departing from beloved one, turmoil from old body, sickness and family life etc.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่งที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลาถึง ๗ เดือน อีกทั้งส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายในทั่วประเทศ ดังเป็นที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบัน

ขอน้อมกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระราชสิทธิอาจารย์ วิ. (ทองใบ ปภสฺสโร) ประธานสงฆ์วัดนาหลวง จังหวัดอุดรธานี, พระภิกษุไพศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) อาจารย์ผู้สอนวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี จังหวัดนครราชสีมา และคณะพระวิปัสสนาจารย์ Mahasi Sasana Yeikha Meditation Centre อย่างกึ่ง สหภาพเมียนมาร์ รวมการปฏิบัติ ๗ เดือน

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุญ ฐุฑฺฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา, พระมหาโกมล กมล, ผศ. รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธรรมโสภโณ ผู้อำนวยการวิทยาเขต, รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์, ดร.ชัยชาญ ศรีหามู ผู้แปลบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และคณาจารย์ผู้ให้ความรู้ด้านวิชาการ ที่เมตตาให้คำแนะนำต่าง ๆ จนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ เจ้าหน้าที่ตรวจรูปแบบ พระประเทือง ขนดีโก, พระสุคนธ์ ปญฺญารโ พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุดที่อำนวยความสะดวกในการสืบค้นข้อมูลทำสารนิพนธ์ และเจ้าหน้าที่วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกฝ่าย ทุกท่านที่ช่วยประสานงานด้านต่าง ๆ จนทำให้สารนิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ผู้วิจัยขออนุโมทนาบุญคุณทุก ๆ ท่าน ขอน้อมนำสักการะต่อคุณพระรัตนตรัย คุณบิดา มารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอบุญกุศลนี้จงเป็นปัจจัยแห่งมรรคผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกคนเทอญฯ

พระกิตติภูมิ กิตติภโท (ต่ายชานา)

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๔
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๘
บทที่ ๒ การบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๐
๒.๑ นิยามความหมายของธรรม	๑๐
๒.๒ ลักษณะประเภทของอริยบุคคล	๑๗
๒.๓ แนวทางการบรรลุลุทธิธรรม	๓๒
๒.๔ แนวทางการบรรลุลุทธิธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร	๕๔
๒.๕ สรุปท้ายบท	๕๖
บทที่ ๓ การบรรลุลุทธิธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๕๗
๓.๑ นิยามความหมายของผู้สูงอายุ	๕๗

๓.๒	สถานการณ์ของปัญหาในผู้สูงอายุ	๕๙
๓.๓	การบรรลุธรรมของผู้สูงอายุ	๖๑
๓.๔	สรุปท้ายบท	๘๐
บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๒
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๒
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๔
บรรณานุกรม		๘๖
ประวัติผู้วิจัย		๘๙

สารบัญตาราง

ตารางที่	ตารางที่	หน้า
ตารางที่ ๑	หน้าที่ของอริยสัจ ๔	๖๐
ตารางที่ ๒	สรุปปัญหาผู้สูงอายุในพุทธกาล	๗๙
ตารางที่ ๓	สรุปปัญหาผู้สูงอายุในปัจจุบัน	๘๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาบาลี/ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ฉบับภาษาไทย ชุด ๔๕ เล่ม ส่วนคัมภีร์ อรรถกถาบาลี/ภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.(บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สীগฺกชนธวคคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐, ทีฆนิกาย สীগฺกชนธวคคปาลี ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิสาสินี สীগฺกชนธวคคอฏฺฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามลำดับดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

เล่ม	คำย่อ	พระวินัยปิฎก	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๔	วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

เล่ม	คำย่อ	พระสุตตันตปิฎก	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อภิธรรมปิฎก	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ทุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ทุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปัญจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

๒๓	อง.สตุตท.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.อฎฐก.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.เอกาทสก.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
	ขุ.อิติ.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถรี.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ม.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
๓๐	ขุ.จุ.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิทเทส	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย)= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภิ.สง.	(ไทย)= อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ.	(บาลี)= อภิธรรมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
	อภิ.วิ.	(ไทย)= อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๗	อภิ.ปุ.	(ไทย)= อภิธรรมปิฎก	บุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับบรรณภค

สารนิพนธ์เล่มนี้ใช้บรรณภคแปลภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬา ลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๕๒ โดยมีรูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย ภาค/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๒/๔๑๓. หมายถึง วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์บรรณภค เล่ม ๒ ข้อ ๒ หน้า ๔๑๓.

บรรณภคพระสุตตันตปิฎก

ภาค	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
	ที.ม.อ.	(ไทย)= ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคบรรณภค	(ภาษาไทย)
	อง.ติก.อ.	(ไทย)= อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ติกนิบาตบรรณภค	(ภาษาไทย)
	อง.ปญจก.อ.	(ไทย)= อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ปัญจกนิบาตบรรณภค	(ภาษาไทย)
	ขุ.ธ.อ.	(ไทย)= ขุททกนิกาย	ธรรมบท	บรรณภค	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อเกี่ยวกับหนังสือที่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์/สถานที่พิมพ์

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คำย่อเกี่ยวกับหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการที่ได้จัดพิมพ์โดยไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ ดังนี้

ม.ป.ป. = ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมปัจจุบัน สัดส่วนประชากรในผู้สูงอายุมีอัตราเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในวัยของผู้สูงอายุนั้น การทำงานหรือโครงสร้างของเนื้อเยื่อหรืออวัยวะในร่างกายย่อมเสื่อมถอยลงไป ปัญหาสุขภาพจึงเป็น สิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้แต่สามารถทำความเข้าใจ ป้องกัน และดูแลได้ ปัญหาสุขภาพที่พบบ่อยใน ผู้สูงอายุจึงเกิดได้ทั้งสุขภาพทางร่างกายและจิตใจ นอกจากนี้การทอดทิ้งผู้สูงอายุที่มีอัตราเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการลดบทบาทความสำคัญไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการทำงานเป็นต้น เหตุปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างปัญหาของการขาดที่พักพิง ความทุกข์ ความเหงาให้เกิดขึ้นมากมาย ซึ่งในบุคคล ที่มีภาวะของความแก่ชราเหล่านี้ก็ย่อมได้รับเป็นอันดับหนึ่ง^๑ และต่อเนื่องด้วยหลายเหตุหลายปัจจัยที่ มักก่อขึ้นรอบตัว ไม่ว่าจะเป็นสุขภาพร่างกายที่ทรุดโทรมลงไปทุกวัน ๆ หรือ จะเป็นสุขภาพจิตที่เกิด จากฮอร์โมนที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมที่ส่งผลก็ตาม เมื่ออาการทั้งสองอย่างเกิดขึ้นในบุคคลผู้ ไม่ได้ฝึกฝนมาหรือเตรียมตัวมาเพื่อจะพบเจอกับปัญหาเหล่านี้ ย่อมทนทุกข์ทรมานอย่างแน่นอน ฉะนั้นผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับการปรับตัวมาย่อมรับไม่ได้กับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดความสับสนและเกิดความไม่มั่นใจในตัวเอง จึงทำให้เกิดปัญหาด้านจิตใจ ด้านสุขภาพ ด้านความเป็นอยู่ในปัจจุบันโดยไม่รู้ว่าจะทำตัวเองอย่างไรเพื่อให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข เพราะฉะนั้นการ ที่ผู้สูงอายุจะแสวงหาที่พึ่งทางจิตใจโดยออกจากบ้านไปพึ่งพาวัดหรือไปอยู่ตามสวนสาธารณะบ้างจึง ไม่ใช่เรื่องแปลก นั่นก็เพราะผู้สูงอายุนั้นไม่สามารถทนอยู่ได้กับสภาวะอารมณ์ที่มากกระทบในจิตใจที่ นับวันก็ทวีคูณความรุนแรงมากขึ้นบวกกับการที่ไม่สามารถพูดให้คนในครอบครัวเข้าใจได้จึงเลือกที่จะ ไปหาความผ่อนคลายให้แก่ตัวเอง บ่อยครั้งที่เห็นผู้สูงอายุไปรวมตัวกันอยู่ตามสถานที่สบาย ๆ เช่น ตามสวนสาธารณะต่าง ๆ หรือมานั่งสมาธิตามวัดบ้าง เพราะคิดว่าการที่ได้มาเจอกับเพื่อนที่มีปัญหา เช่นเดียวกันนี้ย่อมเข้าใจตนมากที่สุด เมื่อแก้ไขสภาพจิตใจได้แล้ว ปัญหาที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือสังขารที่ เปลี่ยนแปลงลงไปทุกวันของผู้สูงอายุทั้งหลาย สุขภาพกายนั้นเป็นสิ่งที่บังคับไม่ได้ย่อมเสื่อมไปเป็น ธรรมดาแน่นอนอยู่แล้ว สำหรับผู้สูงอายุที่ปรับตัวหนักจะใช้ชีวิตของตนอยู่กับการรับประทานแต่ของมี

^๑ อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์, สถานการณ์สุขภาพจิตคนไทย : ภาพสะท้อนสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘.

ประโยชน์ ลดอาหารจำพวกที่ย่อยยากหรือของมันลงเสีย หันมาขยับร่างกายให้เหงื่อออกบ่อย ๆ แต่สำหรับผู้สูงอายุที่ไม่เข้าใจในเรื่องนี้ก็จะซึมเศร้าไปกับการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย ฮอริโมนที่เปลี่ยนแปลงกะทันหันจึงส่งผลให้ผู้สูงอายุมีอารมณ์ที่รุนแรง และเริ่มต่อต้านทุกสิ่ง จากการทำไม่มั่นใจในตัวเองก็คิดว่าตัวเองนั้นถูกต้องทั้งหมด หรือในทางกลับกันผู้ที่มีมั่นใจในตัวเองก็กลายเป็นคนที่กลัวไปหมดทุกสิ่ง จึงเป็นดังที่จะพบเห็นภาพผู้สูงอายุถูกนำไปส่งตามบ้านพักคนชราบ้าง หรือหนีออกจากบ้านบ้าง และที่เลวร้ายที่สุดก็คือการทำร้ายตัวเอง

ดังนั้นการเรียนรู้ถึงปัญหาสุขภาพที่อาจเกิดขึ้นได้ในผู้สูงอายุรวมถึงวิธีป้องกันและดูแล จะช่วยให้ผู้สูงอายุสามารถดำรงชีวิตต่อไปได้อีกยาวนานด้วยสุขภาพที่ดีและมีชีวิตชีวา โดยการปลูกฝังความคิดให้ผู้สูงอายุมองความทุกข์ให้ถูก ให้เป็นประโยชน์ ไม่ร้ายเกินไป ไม่ดีเกินไป มองแต่พอดีพอดี อย่ามองเพียงแคบ ๆ แต่ให้มองไปข้างหน้า ว่าตัวเองนั้นสามารถผ่านสถานการณ์อันเลวร้ายครั้งนี้ไปได้ด้วยดี เรื่องทุกข์สุขนั้นเป็นของที่เกิดธรรมดา ซึ่งคนเรานั้นก็อยากที่จะหนีเป็นทุกข์ประสบสุขเหมือนกันหมด แต่เมื่ออยู่บนโลกนี้แล้วก็ต้องพบกับทั้งสองอย่างนี้หมุนเวียนกัน เปลี่ยนไปเป็นอนิจจัง แต่เมื่อคิดได้เช่นนี้ก็ต้องไม่ปลงใจหรือปล่อยตัวม้วนอนสบาย ต้องมองหาเหตุผลค้นหาปัจจัยและหาทางแก้ไข ไม่มองแต่แง่ร้าย คิดไปว่ารอบกายนั้นแย่ไปหมดทั้งกายและใจ^๒ แต่ให้มองเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ที่เห็นเป็นเพียงแค่รูปกับนามตามสภาพความเป็นจริงเท่านั้น

ในพระพุทธศาสนานั้นได้แสดงคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ว่า ความทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้นว่าโดยย่อ นั่นคืออุปทานขันธ ๕ ซึ่งการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ล้วนเป็นทุกข์ที่วนอยู่ในวัฏฏสงสาร ดังนั้นความทุกข์นี้ทุกคน และสรรพสิ่งในโลก ล้วนต้องประสบกับความทุกข์นี้กันทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นว่าความทุกข์นั้นเป็นสภาพที่ทนอยู่ได้ยาก แต่ก็เป็นสภาพตามความเป็นจริงของตัวเราที่กำเนิดมาจากรูปและนามประกอบกัน และพระองค์ก็ได้ค้นพบความจริงอันประเสริฐ คืออริยสัจ ๔^๓ ซึ่งเป็นทางมุ่งสู่จุดมุ่งหมายสุดท้ายนั่นคือการพ้นจากทุกข์อันเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ไม่จบสิ้น โดยการที่จะรู้แจ้งในความจริงอันประเสริฐนี้หรือ พระธรรมที่เป็นทางสายเอกที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งแนวทางการเจริญวิปัสสนาภาวนาก็เป็นหลักสำคัญในคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ชี้แนะให้บุคคลเจริญสติปัญญาจนสามารถหยั่งรู้ในรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์^๔ และพระอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง เมื่อนั้นย่อมได้บรรลุธรรมได้มรรค ได้ผล ตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน

^๒ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), *คืนวันไม่ผ่านไปเปล่า*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๑๕.

^๓ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๓/๕๘๔.

^๔ ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔.

การบรรลุลุทธิธรรมค่านี้นี้ หมายถึง การบรรลุปะเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ผู้ที่บรรลุปะเป็นพระอริยบุคคลท่านรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรม ทั้ง ๔ ด้วยโลกุตรปัญญา แต่ก่อนที่ปัญญาขั้นโลกุตรจะเกิดขึ้น ปัญญาขั้นโลกียะคือ วิปัสสนาญาณต้องเกิดก่อน โดยเริ่มตั้งแต่ นามรูปปริเฉทญาณ ปัจจยปริคคญาณ สัมมสนญาณ^๕ อุทยัพพญาณ ภัททญาณ ภยญาณ อาทีนว-ญาณ นิพพิทาญาณ มุญจิตุกัมมยตาญาณ ปฏิสังขารญาณ สังขารูปกขาญาณ อนุโลมญาณ โคตรภูญาณ ต่อจากนั้นเป็นมรรคญาณ และผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ ผู้ที่ผ่านญาณ ทั้ง ๑๖ ขั้น เรียกว่า พระอริยบุคคล

พระอริยบุคคล ย่อมไม่มีความสงสัยในคุณธรรมของตนเองที่ได้บรรลุแล้ว เพราะปัจจเวกขณญาณของท่านย่อมพิจารณาทั้งมรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลือ ท่านจึงไม่สงสัย สรุปคือ ลักษณะของการบรรลุลุทธิธรรมย่อมมีอย่างนี้ คือ ละกิเลสได้ด้วยปัญญา ถ้าไม่ใช่ปัญญาจะกล่าวว่าเป็นการบรรลุลุทธิธรรมไม่ได้ นอกจากนี้การบรรลุลุทธิธรรม ยังเปรียบได้กับสภาพธรรมที่เป็นนามธรรมที่เป็นฝ่ายดีเกิดขึ้น นั่นคือ ปัญญาที่เกิดพร้อมแก่กล้าจนสามารถบรรลุลุทธิธรรมได้ ซึ่งปัญญานั้นเป็นเจตสิกที่ดี ที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น ไม่ได้จำกัดเพศ หรือ ช่วงวัย คือ ไม่ว่าจะคฤหัสถ์ บรรพชิต ชาย หรือ หญิง มนุษย์ เทวดา พรหม หรือไม่ว่าจะ เป็นวัยสูงอายุก็สามารถเกิดปัญญาได้ เพราะ เมื่อมีการสะสมอบรมปัญญา มา ปัญญา ก็สามารถ เกิดขึ้นได้ ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ ในสมัยพุทธกาลมีแสดงไว้เป็นตัวอย่างที่บรรลุลุทธิธรรมในวัยที่มีอายุมากไว้ เช่น พระอัญญาโกณฑัญญะ^๖ พระมหากัสสปะ พระนางปชาบดีโคตรมีเถรี พระเจ้าสุทโธทนะ นกุลพิตาคหบดี นางนกุลมาตาคหปทานี^๗ นางอัมพาลี^๘ และนางวิสาขา เป็นต้น ทั้งหมดทั้งหมดนี้เป็นผู้ที่มีปัญญาจนสามารถเข้าถึงซึ่งคำว่าบรรลุลุทธิธรรมได้ทั้งสิ้น

การที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้ทำความเข้าใจกับชีวิตความเป็นอยู่ที่ต้องพบเจออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้โดยนำตัวอย่างของพุทธบริษัท ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทมาศึกษานั้น เมื่อผู้สูงอายุมีความเห็นที่ถูกต้องแล้วย่อมส่งผลสู่บุตร ธิดา หรือบรรดาญาติพี่น้องหรือมิตรสหายให้ได้มีความเห็นที่ถูกต้องตามไปด้วย เหมือนกับครั้งหนึ่งที่นางวิสาขาได้โศกเศร้าเสียใจจากการเสียชีวิตของหลานสาวชื่อ สุทัตติ^๙ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเห็นเช่นนั้นก็ตรัสสอนให้เห็นธรรมชาติของการตายของผู้คน จนนางวิสาขานั้นเข้าใจแล้วหยุดเศร้าโศก จึงเห็นได้ว่า การที่ได้ศึกษาชีวประวัติและการบรรลุลุทธิธรรมของผู้สูงอายุซึ่งเป็นพุทธบริษัท ๔ นั้นย่อมส่งผลที่ดีแก่ผู้สูงอายุในปัจจุบัน ทั้งในการแก้ไข

^๕ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๑.

^๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

^๗ ดูรายละเอียดใน อง จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๙๓.

^๘ ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๓/๕๙๖.

^๙ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒๑๓/๙๘.

ปัญหาที่ปรากฏหลัก ๆ คือ ความเครียด ความเศร้าโศก ความเจ็บป่วย และการรับการเปลี่ยนแปลงสภาพร่างกายในวัยชราอีกด้วย ผู้สูงอายุที่ได้ทราบกระบวนการความคิดของพุทธบริษัท ๔ ที่อยู่ในวัยเดียวกันกับตนเองและค้นพบความคิดที่ฉีกกรอบความคิด พัฒนาตนไปสู่ความเย็นสบายในจิตใจ

ดังนั้น ผู้วิจัยต้องการทำเรื่องนี้เพื่อศึกษาว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น เป็นไปได้ด้วยวิธีอย่างไร มีการปฏิบัติอย่างไรถึงเรียกว่าบรรลุธรรม นอกจากนี้ในวัยสูงอายุนั้นยังมีปัจจัยใดบ้างที่จะสามารถบรรลุธรรมได้ จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องบวชเป็นบรรพชิต ทั้งนี้เพื่อนำไปขยายผลต่อการแก้ไขปัญหาผู้สูงอายุในปัจจุบันได้อย่างเข้าใจและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ การบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และเชิงพรรณนา (Descriptive Research) โดยแบ่งขอบเขตของการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

ผู้วิจัยใช้เอกสารข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งภาษาบาลี และภาษาไทย ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปกรณวิเสส วิสุทธิมรรคภาษาบาลี ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยหลักสูตรเปรียญธรรม วิสุทธิมรรคภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฎีกาวิสุทธิมรรคใช้ปรมัตถมัญชุสาฉบับแปลโดยสิริ เพ็ชรไชย และเอกสารข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ใช้หนังสือแปลและหนังสือที่แต่งโดยพระเถระ นักปราชญ์ นักวิชาการ เอกสารประกอบการเรียนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา บทความในวารสารทางวิชาการ สื่ออิเล็กทรอนิกส์และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตเนื้อหาที่จะศึกษาออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) ศึกษาการบรรลุนิคมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเด็น ความเป็นมา ความหมาย ความสำคัญ ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาและปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น (๒) ศึกษาการบรรลุนิคมของพระสาวกผู้สูงอายุหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนา ในความหมายของพระพุทธรูปผู้สูงอายุ หลักธรรมที่เกื้อกูลต่อการเจริญวิปัสสนาภาวนา หลักการและวิธีการเจริญวิปัสสนาภาวนา หลักธรรมที่เกื้อกูลต่อการบรรลุนิคม โดยได้เลือกศึกษาพระพุทธรูปผู้สูงอายุจากเกณฑ์ของวัยและปัญหาที่นำมาปรับใช้ได้ จากพุทธรูป ๔ คือ พระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เป็นต้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การบรรลุนิคม หมายถึง การบรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ผู้ที่บรรลุเป็นพระอริยบุคคลท่านรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ด้วยโลกุตระปัญญา

๑.๕.๒ ผู้สูงอายุ หมายถึง มนุษย์ที่มีอายุอยู่ในช่วงปลายของชีวิต คือบุคคลที่มีอายุ ๖๐-๖๕ ปีขึ้นไป ซึ่งในพระพุทธศาสนาได้มีกล่าวถึงวัยของผู้สูงอายุไว้ว่า เป็นช่วงอายุที่ถัดจากจากมัชฌิมวัยไปนั้นชื่อว่าปัจฉิมวัย คือมีอายุตั้งแต่ ๖๘ - ๑๐๐ ปี

๑.๕.๓ พระพุทธรูป หมายถึง สาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งได้บรรลุนิคมและมีชีวิตอยู่ในช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนม์อยู่

๑.๕.๔ การเจริญวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การเจริญภาวนาเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายให้เกิดปัญญาเพื่อรู้รูปรนามตามความเป็นจริง คือเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลที่เป็นหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสส วิสุทธิมรรคเป็นลำดับ และจากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าแล้วเผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) คัมภีร์พระไตรปิฎก แสดงไว้ในมหาวารวรรค สังยุตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ เล่มที่ ๑๙ ใจความตอนหนึ่งว่า “ผู้ใดต้องการบุญ ตั้งอยู่ในกุศलय่อมเจริญมรรคเพื่อบรรลุอมตะ ผู้นั้นบรรลุธรรมอันเป็นสาระ ยินดีในธรรมเป็นที่สิ้นไป ย่อมไม่หวั่นไหวเมื่อมีจตุราขมาถึง”^{๑๐} ได้แสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติที่เข้าสู่การบรรลุธรรม รวมถึงการมีพื้นฐานของปัญญาเป็นส่วนประกอบจนได้พบกับอานิสงส์ของการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดการบรรลุธรรมนี้ด้วย

๑.๖.๒ ตำราทางวิชาการและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร) อธิบายเรื่องการเจริญภาวนาไว้ในหนังสือ “อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า” ว่า ผู้ที่ยินดีในการเจริญภาวนาแล้วปฏิบัติวิปัสสนาจนเห็นแจ้งอริยสัง ๔ ด้วยมรรคปัญญา ย่อมบรรลุมรรคผลและนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความโศกเศร้า และความคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกายและโถมันสทางใจในภพนี้ได้แล้ว เมื่อได้ปรินิพพานแล้วก็ไม่เวียนว่ายตายเกิดในภพใหม่ได้รับทุกข์และโถมันสอีก เป็นผู้บรรลุมรรคญาณ^{๑๑}

๒) พระภavanaพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) อธิบายเรื่องการบรรลุธรรมไว้ในหนังสือ “วิปัสสนาภาวนา” ว่า การบรรลุธรรม คือ การเกิดปัญญาเห็นแจ้งโลกุตตรธรรม ๙ และอริยสัง ๔ ขั้นสูงสุดคือการบรรลุวิชชาและวิมุตตินั่นเอง และได้สำเร็จเป็นพระอริย ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์^{๑๒}

๓) พระครูกล้วยานสิริวัฒน์ (สมาน กล้วยานธมโม/พรหมอยู่) ได้อธิบายเรื่องราวของพระอัญญาโกณฑัญญะไว้ในหนังสือ “เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา” ว่า พระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นพระเถระผู้เฒ่า ไม่ชอบคลุกคลีด้วยหมู่คณะ หลังจากจำพรรษาในป่าหิมพานต์นานถึง ๑๒ ปี หลังพิจารณาอายุสังขารแล้วก็เข้าสู่นิพพานในป่าหิมพานต์นั้น^{๑๓}

^{๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๐/๕๖๔.

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๘.

^{๑๒} พระภavanaพิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๕๑.

^{๑๓} พระครูกล้วยานสิริวัฒน์ (สมาน กล้วยานธมโม/พรหมอยู่), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๐-๑๑.

๔) หลวงพ่อสนอง กตปุญโญ ได้อธิบายเรื่องราวของพุทธบริษัท ๔ ไว้ในหนังสือ “ธรรมในต่างแดน” ว่า การสั่งสมบารมีของผู้ที่จะตรัสรู้ของพุทธบริษัทนั้น ต้องบำเพ็ญสั่งสมบารมีข้ามภพข้ามชาติมานับแสนกัป ตามสภาวะธรรมของแต่ละบุคคลในแดนต่าง ๆ และส่งผลตามกำลังผลบุญบารมีของตน^{๑๔}

๑.๖.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระครูปลัดปราโมทย์ ปโมทิต (ปานเจริญ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเพียรกับการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การพัฒนาคุณภาพที่สูงขึ้น ไปสู่ปัญญาชั้นโลกุตตระ คือ บรรลุอริยมรรค อริยผล เป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา โดยระดับของการบรรลุธรรม จัดเป็น ๔ คู่ คือ มรรค ๔ ผล ๔ ตั้งแต่ระดับต่ำโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรคอนาคามีผล จนถึงระดับสูง คือการบรรลุอรหัตตมรรค อรหัตตผล^{๑๕}

๒) พระปลัดสมเกียรติ เปมสีโล (โถมจิตร) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า หลักธรรมและหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมนั้น ปฏิบัติด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นทางสายเดียว ประกอบด้วย กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยมีโพธิปักขิยธรรมช่วยสนับสนุน อาศัยวิปัสสนาญาณและมรรคญาณที่เกิดจากการอบรมจิต^{๑๖}

๓) พระเทิดพงษ์ สุทธิธำณ (สกริพัฒน์วงศ์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร” พบว่า วิมุตตายนสูตรเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงเหตุแห่งความหลุดพ้นจากกิเลส ๕ ประการ คือ (๑) บรรลุธรรมขณะฟังธรรม (๒) บรรลุธรรมขณะแสดงธรรม (๓)

^{๑๔} หลวงพ่อสนอง กตปุญโญ, ธรรมในต่างแดน, (นนทบุรี: มูลนิธิพุทธอเนกประสงค์วัดสังฆทาน, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑.

^{๑๕} พระครูปลัดปราโมทย์ ปโมทิต (ปานเจริญ), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเพียรกับการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

^{๑๖} พระปลัดสมเกียรติ เปมสีโล (โถมจิตร), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

บรรลุลุทธิธรรมขณะสาธยายธรรม (๔) บรรลุลุทธิธรรมขณะพิจารณาธรรม (๕) บรรลุลุทธิธรรมเพราะเจริญสมาธิ
นิมิต^{๑๗}

๔) นางสาวอรอุมา อสัมภินวัฒน์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พุทธวิธีการสอนสตรีในคัมภีร์
พระพุทธานุชาสนา” พบว่า พระพุทธรองค์ทรงใช้พุทธวิธีการสอนที่แตกต่างกันไปตามบุคคลที่แตกต่างกัน
โดยจะพิจารณาว่าผู้ฟังแต่ละคนควรจะเรียนอะไร เรียนได้แค่ไหน หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควร
สอนได้หรือยัง จากการได้พบและฟังธรรมจากพระพุทธรเจ้า ส่งผลให้สตรีในพระพุทธานุชาสนา ได้บรรลุลุ
ทธิธรรม เช่น พระนางปชาบดีโคตรมี เป็นต้น^{๑๘}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีงานวิจัยที่เกี่ยวกับการบรรลุลุทธิธรรมตาม
หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาพอสมควร ซึ่งก็เพียงพอต่อการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้อาศัยหลักการ
แนวคิด เพื่อเป็นฐานในการศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการบรรลุลุทธิธรรมของพระพุทธรเจ้า
ผู้สูงอายุหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาสืบต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ

๑.๗.๒ เรียบเรียงข้อมูลจัดลำดับเนื้อหาแล้วตรวจสอบความสอดคล้องกับคัมภีร์
พระไตรปิฎก

๑.๗.๓ สรุปเรียบเรียงข้อมูลโดยการบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๗.๔ เสนออาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์

๑.๗.๕ แก้ไขปรับปรุงและนำเสนอผลงานเป็นสารนิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาและสาระสำคัญการบรรลุลุทธิธรรมในคัมภีร์พุทธานุชาสนาเถรวาท

^{๑๗} พระเทพมงคล สุธัญญโณ (สภิตพัฒนวงศ์), “ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุลุทธิธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนต
สูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐),
บทคัดย่อ.

^{๑๘} นางสาวอรอุมา อสัมภินวัฒน์, “พุทธวิธีการสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธานุชาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

๑.๘.๒ ทำให้ทราบเหตุและปัจจัยในการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้สามารถนำวิธีการในการบรรลุธรรมไปต่อยอดกับผู้สูงอายุในสังคมปัจจุบัน

บทที่ ๒

การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทได้มีกล่าวถึงคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ถึงหลักการพ้นจากความทุกข์และออกจากความทุกข์ได้ ซึ่งจะเน้นความสำคัญไปที่การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยการเจริญปัญญาอันเห็นแจ้งประจักษ์แล้วในอริยสัจ ๔ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดคือการบรรลุธรรมและเข้าสู่กระแสพระนิพพานในที่สุด ตามแต่กำลังของแต่ละบุคคล ดังนั้นเนื้อหาที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในเรื่องของการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทจึงได้กำหนดประเด็นหัวข้อไว้ ดังนี้

- ๒.๑ นิยามความหมายของธรรม
- ๒.๒ ลักษณะประเภทของอริยบุคคล
- ๒.๓ แนวทางการบรรลุธรรม
- ๒.๔ แนวทางการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร
- ๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ นิยามความหมายของการบรรลุธรรม

คำว่าบรรลุธรรมที่แปลความหมายได้ว่า ถึงหรือสำเร็จ^๑ หรือแปลได้อีกความหมายคือ เสวย ถูกต้อง ทำให้แจ้ง^๒ ด้วยความหมายดังกล่าวก็เปรียบได้ว่าการบรรลุคือการทำให้แจ้งในสิ่งต่าง ๆ ฉะนั้นการบรรลุธรรม ก็คือ การบรรลุโลกุตตรธรรมข้ามพ้นแต่โลก อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน^๓ ซึ่งมีหนทางอันเป็นเครื่องดำเนินไป คือ มัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘ และเหตุของการบรรลุธรรม คือ อริยสัจ ๔ เพราะเมื่อไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ย่อมไม่สามารถกล่าวได้ว่าบรรลุธรรม ส่วนผลของการบรรลุธรรม คือ นิพพาน หรือสภาวะที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง

^๑ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๙), หน้า ๑๗๔.

^๒ สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), คัมภีร์วิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๖๖๕.

^๓ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๔/๓๕๙.

นวลอกุตตรธรรม หรือ โลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือการบรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งขึ้นไปตามลำดับ เนื่องจากเป็นธรรมที่ไม่ใช่วิสัยของโลก เป็นธรรมอันพ้นจากโลก ไม่เกี่ยวข้อง กับกาม ตัณหา อวิชชา ซึ่งก็คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑^๔

โลกุตตร มาจากคำว่า โลก + อุตตร โลก หมายถึง โลกทั้ง ๓ คือ กามโลก คือ กามภุมิ, รูปโลก คือ รูปภุมิ และ อรูปโลก คือ อรูปภุมิก็ได้ อีกนัยหนึ่ง คำว่า โลก หมายถึงการเกิดดับก็ได้ อุตตร มีความหมายว่า เหนือ หรือ พ้น คำว่า โลกุตตรสงฆาต แปลว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็น โลกุตตรระ สมจริงดังสาธกว่า กตเม ธมมา โลกุตตรา จตตารโ จ อริยมคคา จตตาริ จ สามณณผลานิ อสงขตา จ ธาตุ, อิเม ธมมา โลกุตตรา “ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า โลกุตตระ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ อสังขตา ธาตุ ๑ ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า โลกุตตระ”^๕

ในอัมมสังคณี พระอภิธรรมปิฎก ระบุว่า โลกุตตรธรรม มี ๙ ได้แก่ อริยมรรค ๔ อริยผล ๔ นิพพาน ๑ โดยมีรายละเอียดดังนี้

มรรค และผล คือ ธรรมอันเป็นเส้นทางเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล เป็นญาณในการละสังโยชน์ไว้อย่างเด็ดขาด ซึ่งกิเลสที่ผูกไว้กับความทุกข์ กรรม มรรคนั้นจำแนกออกเป็น ๔ ลักษณะ ผลก็จำแนกเป็น ๔ ลักษณะตามอำนาจของปัญญาในการละสังโยชน์ ดังที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก อัญญกนิเทศ ว่า

ตตถ กตมา จตุสุ มคฺเคสุ จตุสุ ผลสุ ปญญา โสตาปัตติมคฺเค ปญญา
โสตาปัตติผล ปญญา สกทาคามิมคฺเคปญญา สกทาคามิผล ปญญา
อนาคามิมคฺเค ปญญา อนาคามิผล ปญญา อรหตฺตมคฺเค ปญญา
อรหตฺตผล ปญญา อีมา จตุสุ มคฺเคสุ จตุสุ ผลสุ ปญญา ฯ
เอวํ อญฺญวิเรน ญาณวตฺถุ ฯ^๖

ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ เป็นไฉน ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ คือ

๑. ปัญญาในโสตาปัตติมรรค
๒. ปัญญาในโสตาปัตติผล
๓. ปัญญาในสกทาคามิมรรค

^๔ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๒๒๖.

^๕ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, พิมพ์ครั้งที่ ๓, แปลโดย พระคันธสารภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๖๐.

^๖ อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๓๗/๔๕๓.

๔. ปัญญาในสกทาคามีผล
 ๕. ปัญญาในอนาคามีมรรค
 ๖. ปัญญาในอนาคามีผล
 ๗. ปัญญาในอรหัตตมรรค
 ๘. ปัญญาในอรหัตตผล
- เหล่านี้ชื่อว่าปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔^๗

๒.๑.๑ มรรค ๔

โลกุตตรกุศล หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า มรรคจิต เป็นจิตที่กำลังพ้นจากโลก เป็นจิตที่กำลังปหานกิเลส มีจำนวน ๔ ดวง คือ

๑) โสตาปัตติมรรค มาจาก โสตา (กระแส) + อาปตติ (ถูกต้อง) + มคค (หนทาง) มรรคที่ถูกต้องกระแสนิพพานเป็นครั้งแรก หมายถึง จิตที่สัมปยุตต์ด้วยองค์มรรค ซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์โดยการปหานกิเลสเป็นครั้งแรก เป็นมรรคจิตดวงแรกซึ่งเกิดขึ้นก่อน เรียกว่า “ ปฐมมรรค ” เป็นโลกุตตรกุศลที่ทำให้เป็นอริยบุคคลขั้นต้นซึ่งส่งผลให้ปิดกั้นจากอบายภูมิได้โดยเด็ดขาด และเป็นมรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เมื่ออริยบุคคลขั้นต้นได้ใส่ใจในธรรมโดยแยบคายก็จะเป็นเหตุให้ละสังโยชน์ได้ ๓ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นผิดว่าเป็นตัวเป็นตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส (ความถ่อมมันศีลและวัตรนอกศาสนา) ได้หมดสิ้น และยังขจัดอกุศลธรรมประเภทอื่น คือปหานอนุสัยกิเลสได้ โดยเด็ดขาด ๒ อย่าง ได้แก่ ทัฏฐานุสัย กับ วิจิกิจฉาอนุสัย

๒) สกทาคามีมรรค มาจาก สก (คราวเดียว) + อาคามี (กลับมา) + มคค (หนทาง) หมายถึง มรรคจิตที่ทำให้บุคคลผู้บรรลุกลับมาสู่กามโลกอีกครั้งคราวเดียว หมายถึง มรรคจิตดวงที่ ๒ เรียกว่า “ ทุตติยมรรค ” เป็นโลกุตตรกุศลที่ส่งผลให้ปิดกั้นจากสุคติกามภูมิได้ส่วนหนึ่งและเป็นมรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี สกทาคามีมรรคนอกจากจะสามารถละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อ เหมือนกับโสดาปัตติมรรคแล้ว ยังละสังโยชน์ ๒ คือ (๑) กามราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจกามคุณ ๕) (๒) ปฏิฆะ (มีความกระทบกระทั่งในใจ) อย่างหยาบ พร้อมปหานอนุสัยกิเลสที่เหลือจากโสดาปัตติมรรคปหานแล้วอีก ๒ อย่าง คือ กามราคานุสัย และ ปฏิฆานุสัย โดยการทำให้เบาบางลงเท่านั้น

๓) อนาคามีมรรค มาจาก น (ไม่) + อาคามี (กลับมา) + มคค (หนทาง) หมายถึง มรรคที่

^๗ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๗/๕๑๘-๕๑๙.

ทำให้บุคคลผู้บรรลุนิยามกลับมาสู่กามโลกอีก หมายถึง มรรคจิตดวงที่ ๓ เรียกว่า “ตติยมรรค” เป็นโลกุตระกุศลที่ส่งผลให้ข้ามพ้นจาก สังสารวัฏเบื้องกลาง ได้แก่ กามสุคติภูมิ ๗ ได้เด็ดขาดและเป็นมรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี อนาคามีมรรคสามารถละสังโยชน์เพิ่มจากโสดาปัตติมรรคอีก ๒ ข้อ คือ (๑) กามราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจ กามคุณ ๕) (๒) ปฏิฆะ (มีความกระทบกระทั่งในใจ) ได้อย่างเด็ดขาด และปหานอนุสัยกิเลสที่เหลือเพิ่ม อีก ๒ คือ กามราคานุสัย กับ ปฏิฆานุสัย โดยเด็ดขาด

๔) อรหัตตมรรค มาจาก อรหัตต (ความเป็นผู้ไกลจากกิเลส) + มคค (หนทาง) หมายถึง มรรคที่ทำให้ผู้บรรลุนิยามเป็นผู้ไกลจากกิเลส หมายถึง มรรคจิตดวงที่ ๔ เรียกว่า “จตุตถมรรค” อรหัตตมรรคเป็นกุศลที่สามารถดับรูปภพอรูปรูปภพ แม้นในภพทั้งปวงได้ และทำให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ ระดับของโลกุตระกุศลขั้นนี้สามารถละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ข้อ คือ (๑) รูปราคะ (มีความติดใจในวัตถุหรือรูปฌาน) (๒) อรูปราคะ (มีความติดใจในอรูปรูปฌานหรือความพอใจในนามธรรมทั้งหลาย) (๓) มานะ (มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือคุณสมบัติของตน) (๔) อุทธัจจะ (มีความฟุ้งซ่าน) (๕) อวิชชา (ความไม่รู้จริง) จึงทำให้สามารถละสังโยชน์ได้ทั้งหมด ๑๐^๘ ข้อ พร้อมทั้งปหานอนุสัยกิเลสที่เหลือทั้งหมด คือ ภาวราคานุสัย มานานุสัย และอวิชชานุสัย โดยเด็ดขาด เรียกว่า สมุจเฉทปหาน

๒.๑.๒ ผล ๔

โลกุตระวิบากจิต หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า ผลจิต เป็นจิตที่เป็นผลแห่งโลกุตระกุศลจิต เป็นจิตที่พ้นจากโลก เป็นจิตที่ได้ปหานแล้วซึ่งกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นและดับแล้ว ผลจิตก็จะเกิดติดต่อกันในทันทีทันใดนั่นเอง โดยไม่มีระหว่างคั่น คือไม่มีจิตใดเกิดมาคั่นเลย ดังนั้นจึงเรียกมคคจิตว่า อกาลิโก เพราะเป็นเหตุให้ผลจิตเกิดขึ้นในปัจจุบันทันที ไม่ต้องรอกาลเวลาเลย ผลจิตมีจำนวน ๔ ดวง คือ

๑) โสดาปัตติผล มาจาก โสตา (กระแส) + อาปัตติ (ถูกต้อง) + ผล (เกิดจากเหตุ) หมายถึง จิตที่เป็นผลของโสดาปัตติมรรค ซึ่งโลกุตระวิบากจิตดวงแรกที่ได้รับจากการละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ด้วย โสดาปัตติมรรคผล และจิตที่เกิดขึ้นเป็นการปหานกิเลสที่เป็นปฏิปัสสทธิปหาน คือละโดยความเป็นธรรมที่สงบระงับแล้วซึ่งเป็นจิตที่ทำหน้าที่ต่อจากที่โสดาปัตติมรรคจิตดับลงแล้วโดยทันที ไม่มีจิตอื่นมาเกิดคั่นระหว่าง ข้ามพ้นจากสังสาระเบื้องต่ำ ที่เรียกว่า อบายภูมิ ๔ โดยเด็ดขาด เสวยวิมุตติสุขจากการที่โสดาปัตติมรรคได้ปหานกิเลสสิ้นสุดลงแล้ว ทำให้เป็นโสดาปัตติผลบุคคลหรือพระโสดาบันบุคคล

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๘.

๒) สกทาคามีผล มาจาก สกิ (คราวเดียว) + อาคามิ (กลับมา) + ผล (เกิดจากเหตุ) จิตที่เป็นผลของสกทาคามีมรรค หมายถึง โลกุตรวิบากจิตดวงที่ ๒ ที่เสวยผลจากที่สกทาคามีมรรคดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ซึ่งเป็นวิมุติสุข คือความสุขที่เกิดจากการหลุดพ้นจากกิเลส ผลจิตที่เกิดขึ้น เป็นการปหานกิเลสที่เกิดจากการหลุดพ้นจากกิเลส ผลจิตที่เกิดขึ้น เป็นการปหานกิเลสที่เป็นปฏิบัติสัทธิปหาน คือละโดยความเป็นธรรมที่สงบระงับแล้ว ดังนั้นจึงเป็นธรรมที่เกิดขึ้นโดยไม่ต้องรอกาลเวลา คือ เกิดต่อจากที่สกทาคามีมรรคจิตดับลงแล้วโดยทันที ไม่มีจิตอื่นมาเกิดคั่นระหว่าง เสวยวิมุติสุขจากการที่สกทาคามีมรรคได้ปหานกิเลสสิ้นสุดลงแล้ว ทำให้เป็นสกทาคามีผลบุคคลหรือพระสกิทาคามีบุคคล

๓) อนาคามีผล มาจาก น (ไม่) + อาคามิ (กลับมา) + ผล (เกิดจากเหตุ) จิตที่เป็นผลของอนาคามีมรรค หมายถึง โลกุตรวิบากจิตดวงที่ ๓ ที่เสวยผลจากการที่อนาคามีมรรคดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ซึ่งเป็น วิมุติสุข คือ ความสุขที่เกิดจากการหลุดพ้นจากกิเลสผลจิตที่เกิดขึ้น เป็นจิตที่ทำหน้าที่ เกิดต่อจากที่อนาคามีมรรคจิตดับลงแล้วโดยทันที ไม่มีจิตอื่นมาเกิดคั่นระหว่าง เสวยวิมุติสุขจากการที่สกทาคามีมรรคได้ปหานกิเลสสิ้นสุดลงแล้ว ทำให้เป็นอนาคามีผลบุคคลหรือพระอนาคามีบุคคล

๔) อรหัตตผล มาจาก อรหตต (ความเป็นผู้ไกลจากกิเลส) + ผล (เกิดจากเหตุ) จิตที่เป็นผลของอรหัตตมรรค หมายถึง โลกุตรวิบากจิตดวงที่ ๔ ที่เสวยผลจากการที่อรหัตตมรรคดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ซึ่งเป็น วิมุติสุข เป็นจิตที่ทำหน้าที่ เกิดต่อจากที่อรหัตตมรรคญาณ จิตดับลงแล้วโดยทันที ไม่มีจิตอื่นมาเกิดคั่นระหว่าง เสวยวิมุติสุขจากการที่อรหัตตมรรคญาณได้ปหานกิเลสสิ้นสุดลงแล้ว ทำให้เป็นอรหัตตผลบุคคลหรือพระอรหันต์

๒.๑.๓ นิพพาน

นิพพาน มาจากคำว่า นิ + วาน นิ แปลว่า ออกไป หรือ พ้นไป วาน แปลว่า ตัณหาเครื่องร้อยรัด รวมกันเป็น นิวาน แปล ว เป็น พ แล้วซ้อน พ อีกตัวหนึ่ง สำเร็จรูปเป็น นิพพาน แปลว่า ธรรมชาติที่พ้นไปจากตัณหาเครื่องร้อยรัดหรือธรรมชาติที่ออกไปจากตัณหาเครื่องร้อยรัดธรรมชาติที่ชื่อว่านิพพาน ฉะนั้นก็มีความหมายว่า เป็นสภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์

ปทมจจุตมจจนต์	อสงขตมนุตตร์
นิพพานมีติ ภาสนติ	วานมุตตา มhesโย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ คือ ศีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ ผู้พ้นแล้วตัณหาเครื่องร้อยรัด ย่อมกล่าวถึงสภาวะธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเป็นธรรมที่ประเสริฐสุดนั้นว่า

นิพพาน ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นธรรมที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ไม่มีความตาย และก้าวล่วงไปจากขั้น ๕ เสียได้ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง^๙

ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะพระอนุรุทททททท ได้พรรณนาสภาพธรรมของนิพพานไว้ ๕ บท เพื่อแสดงให้เห็นว่า นิพพาน คืออะไร ดังนี้

๑. บทที่แปลว่า ส่วนหนึ่ง หมายความว่า แสดงให้เห็นว่าเป็นสภาพของธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่เฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องด้วยสังขตธรรม

๒. อจจุตฺติ บทที่แปลว่า ธรรมอันไม่ตาย หมายถึง สภาพธรรมที่จะไม่มีการเกิด ไม่มีการตาย เพราะทั้งความเกิดและความตายนั้นเกี่ยวเนื่องกัน เพราะเมื่อสิ่งหนึ่งมีอีกสิ่งหนึ่งก็จะมี และเมื่อสิ่งหนึ่งไม่มีอีกสิ่งหนึ่งก็จะมีไม่ได้

๓. อจจนตฺติ บทที่แปลว่า ธรรมที่ก้าวล่วงขั้น ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคต และยังกล่าวได้ว่าเป็นธรรมที่ก้าวล่วงขั้น ๕ ในปัจจุบันได้สำเร็จ นิพพานในบทนี้ยังมีชื่อเรียก กาลวิมุตซึ่งเป็นสภาพธรรมที่พ้นจากกาลที่ ๓ และ เรียกว่า ชั้นวิมุต

๔. อสงขตฺติ บทที่แปลว่า ธรรมที่ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกอีกอย่างคือ ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยสังขตธรรม เพราะฉะนั้นสภาพธรรมของนิพพานในบทนี้จึงสามารถเรียกอีกอย่างได้ว่า อสังขตธรรม

๕. อนุตฺตริ บทที่แปลว่า ธรรมที่ประเสริฐ หมายความว่า ธรรมอื่น ๆ ที่จะประเสริฐกว่านิพพานนั้นไม่มีเลย

นอกจากลักษณะของสภาพธรรมของพระนิพพานที่แสดงไว้ ๕ บทนี้แล้ว พระนิพพานยังแบ่งออกเป็นประเภทได้ ๓ ประเภท คือ

๑) พระนิพพาน โดยสภาวะลักษณะ มีเพียงอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึงลักษณะที่สงบจากขั้น ๕ และกิเลสทั้งหลาย

๒) พระนิพพาน โดยปริยายแห่งเหตุ มี ๒ ประเภท คือ

“ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้

นิพพานธาตุ ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ

^๙ พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจารย์, **ปรมัตถ์สังคหะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๔.

๒. อนุปาติเสสนิพพานธาตุ

สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นอย่างไร
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตชีณาสพ
 อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ ควรทำเสร็จแล้ว
 ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภว-
 สังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ เพราะอินทรีย์ ๕
 ที่ยังคงอยู่ ไม่ดับไป ภิกษุ นั้นจึงประสบอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณ
 เสวยสุขและทุกข์อยู่
 ภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะของภิกษุนั้น
 เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ
 อนุปาติเสสนิพพานธาตุ เป็นอย่างไร
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตชีณาสพ
 อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจ ที่ควรทำเสร็จแล้ว
 ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภว-
 สังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ
 ภิกษุทั้งหลาย เวทนาทั้งปวงในอตภาพนี้ นั้นแลของภิกษุนั้น
 อันต้นหาเป็นต้นให้เพลิงเปลวไม่ได้ต่อไปแล้ว จักระงับดับสนิท
 ภิกษุทั้งหลาย สภาวะดังกล่าวนี้ เราเรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ
 ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ ๒ ประการนี้แล”^{๑๐}

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่เป็นไปกับด้วยขันธ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูป ที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน

๒. อนุปาติเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่ไม่มีขันธ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูป เหลืออยู่ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมปรายิกนิพพาน^{๑๑}

๓) นิพพาน โดยสภาพความเป็นอยู่ มี ๓ อย่าง

^{๑๐} ชุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒-๓๙๓.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ชุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒.

๑. สุกุญฺตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น สุกุญฺตจากกิเลสและขันธ ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาจนเห็นไตรลักษณ์ คือ อนัตตา เห็นความไม่ใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ อันเป็นความว่างเปล่า เช่นนี้แล้ว และเพ่งอนัตตาต่อไปจนบรรลุมรรคผล โดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานที่เป็นอารมณ์แก่ผู้เห็นอนัตตานั้น มีชื่อว่า สุกุญฺตนิพพาน ผู้ที่มีสุกุญฺตนิพพานเป็นอารมณ์นี้ บุญญาธิการแต่ปางก่อนแรงด้วยปัญญา^{๑๒}

๒. อนิมิตตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย รูปร่างสัณฐาน สีสังวรณะ แต่อย่างไรเลย ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา จนเห็นสามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง เห็นความไม่เที่ยง อันปราศจากนิมิตเครื่องหมายเช่นนี้แล้ว และเพ่งอนิจจังต่อไปจนบรรลุมรรคผล มีนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานที่เป็นอารมณ์แก่ผู้เห็นอนิจจังนั้น มีชื่อว่า อนิมิตตนิพพาน ผู้มีอนิมิตตนิพพานเป็นอารมณ์ บุญญาธิการแต่ปางก่อนแรงด้วยศีล

๓. อัปฺปณฺหิตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการ อยู่ในนิพพานนั้น ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา จนเห็นไตรลักษณ์ คือ ทุกข์ เห็นความทนอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป อันหาเป็น ปณฺธิ ที่ตั้งไม่ได้เช่นนี้แล้ว และเพ่งทุกข์ต่อไปจนบรรลุมรรคผล มีนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานที่เป็นอารมณ์แก่ผู้เห็นทุกข์นั้น มีชื่อว่า อัปฺปณฺหิตนิพพาน ผู้มีอัปฺปณฺหิตนิพพานเป็นอารมณ์ บุญญาธิการแต่ปางก่อนแรงด้วยสมาธิ

เพราะฉะนั้น การบรรลุธรรมหรือการบรรลุนิวโลกุตตรธรรมนั้น ก็คือ การพ้นไป บรรลุในสภาพธรรมที่ไม่ใช่วิสัย ซึ่งประกอบไปด้วย มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ในมรรค ๔ และ ผล ๔ นั้น เกิดขึ้นต่อกันไม่มีสิ่งใดคั่น จึงเรียกว่า อากาลิโก และก็พ้นจากอกุศลธรรมทั้งหลายได้โดยเด็ดขาดหมดสิ้น จนก้าวเข้าสู่กระแสพระนิพพานในขั้นแรก ส่งผลให้เข้าสู่การเป็นอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี จนถึงขั้นสูงสุดของระดับอริยบุคคล คือ พระอรหันต์

๒.๒ ลักษณะประเภทของอริยบุคคล

อริยบุคคล แปลว่า บุคคลผู้ประเสริฐ, ผู้ไกลจากข้าศึก, ผู้หักกำลังสังสารวัฏได้แล้ว และเป็นผู้ทำลาย บาปอกุศลธรรม ที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มี ความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป^{๑๓} บุคคลผู้เป็นอริยะก็เป็นพระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ควรแก่ของที่เขา นำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การ

^{๑๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖**, หน้า ๑๔๘.

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๓.

ทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก^{๑๔} แบ่งได้หลายประเภทคือแบ่งอย่างใหญ่ได้เป็น พระเสขะ และพระอเสขะ แบ่งตามประเภทบุคคลมี ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

อริยบุคคล ๒ ประเภท คือพระเสขะและพระอเสขะ ลักษณะของอริยบุคคลทั้ง ๒ ประเภท นี้ได้มีอธิบายอยู่ในเสขสูตรว่า

“เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระเสขะ’ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุผู้เป็นเสขะในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระเสขะ’ เป็นอย่างนี้แล

อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นเสขะพิจารณาเห็นว่า ‘สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกศาสนาฉันผู้แสดงธรรมจริงแท้แน่นอนเหมือนพระผู้มีพระภาคมีอยู่หรือ’ เธอรู้ชัดว่า ‘สมณะหรือพราหมณ์อื่นนอกศาสนาฉันผู้แสดงธรรมจริงแท้แน่นอนเหมือนพระผู้มีพระภาคไม่มีเลย’ เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระเสขะ’ เป็นอย่างนี้แล

อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นเสขะย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๕ ประการ คือ

๑. สัทอินทรีย์
๒. วิริยอินทรีย์
๓. สตินอินทรีย์
๔. สมาธิอินทรีย์
๕. ปัญญาอินทรีย์

อินทรีย์ ๕ ประการซึ่งมีคติ ความเป็นเลิศ มีผล และมีที่สุด เธอยังไม่ถูกต้องด้วยนามกาย แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญาเหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระเสขะ’ เป็นอย่างนี้แล”^{๑๕}

ซึ่งในส่วนแรกนี้ได้อธิบายถึงประเภทแรกที่เรียกว่า พระเสขะ ว่าเป็นอริยบุคคลที่ศึกษา อริยสัจ ๔ ได้อย่างเข้าใจแล้ว พร้อมทั้งขจัดความครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงได้ แต่ยังไม่รู้ชัดในอายตนะภายในทั้ง ๖ ได้ ยังคงเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ยังคงต้องศึกษา คือยังต้องศึกษาไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อบรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นไปอีก เนื่องจากว่า พระเสขะ นั้น ยังไม่บรรลุถึงขั้นอรหัตตผล

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๔.

^{๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๓/๓๓๗.

ลักษณะของพระอเสขะได้อธิบายต่อจากในส่วนบนดังนี้“เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัย แล้วตั้งอยู่ในอเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระอเสขะ’ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุผู้เป็นอเสขะในธรรมวินัยนี้ย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๕ ประการ คือ

๑. สัทอินทรีย์	๒. วิริยอินทรีย์
๓. สตินทรีย์	๔. สมาอินทรีย์
๕. ปัญญาอินทรีย์	

อินทรีย์ ๕ ประการซึ่งมีคติ มีความเป็นเลิศ มีผล และมีที่สุด เธอยังไม่ถูกต้องด้วยนามกาย แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญาเหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระอเสขะ’ เป็นอย่างนี้แล

อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นอเสขะย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๖ ประการ คือ

๑. จักขุอินทรีย์	๒. โสตินทรีย์
๓. ฆานินทรีย์	๔. ชิวหินทรีย์
๕. กายินทรีย์	๖. มนินทรีย์

เธอรู้ชัดว่า ‘อินทรีย์ ๖ ประการนี้จักดับทุกสิ่งโดยอาการทั้งหมดทุกอย่างไม่เหลือโดยประการทั้งปวง และอินทรีย์ ๖ ประการอื่นก็จักไม่เกิดในภพไหน ๆ’ เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระอเสขะ’ เป็นอย่างนี้แล”^{๑๖}

พระอเสขะ เป็นบุคคลผู้ที่ไม่ต้องศึกษา เพราะได้ศึกษาไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา จนบรรลุในระดับสูงสุดของความเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงไม่มีกิจที่จะต้องบำเพ็ญเพื่อละกิเลส อกุศลธรรมอีก

อริยบุคคล ๔ ประเภท

๒.๒.๑. พระโสดาบัน

หมายถึง บุคคลผู้เข้าถึงกระแสพระนิพพาน คือ เดินตามเส้นทางที่ถูกต้องของอริยมรรคมีองค์ ๘ ต่อไปเมื่ออายุขัยหมดสิ้นก็จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ คือ เดรัจฉาน เปต อสุรกาย และนรกอีกแล้ว การบรรลุเป็นพระอรหันต์ก็จะมีอย่างแน่นอนในอนาคต ดังปรากฏในพระดำรัสของพระพุทธเจ้าว่า

“อริยบุคคลบางคนบนโลกนี้ เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและ มนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้ มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ไม่มี หาส

^{๑๖} ส.ม. ๑๙/๕๒๓/๓๓๘.

ปัญญา ไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึง เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จ สัมโพธิ์ในวันข้างหน้า เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป แม้บุคคล นี้ก็ พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต”^{๑๗}

พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ข้อ คือ

๑. สักกายทิฏฐิ คือ ความติดแน่นในความเห็นว่า เป็นตัวเรา เป็นของเรา เป็นเขา
๒. วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัยในพระพุทธศาสนา ในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จนก่อให้เกิดปัญหาในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสอนเป็นไปอย่างไม่มั่นคง
๓. สีลัพพตปรามาส คือ ความยึดมั่นถือมั่นอยู่ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือศีลพรตภายนอกพระพุทธศาสนา หรือความยึดมั่นถือมั่นในการบำเพ็ญเพียงกายและวาจาตามหลักธรรมพระพุทธศาสนา (ศีล) ของตนว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ซึ่งเป็นเหตุให้ละเลยการปฏิบัติทางด้านจิตใจหรือการใช้ปัญญาเพื่อหลุดพ้น

การละสังโยชน์ทั้ง ๓ นี้ ปรากฏข้อความอยู่ในคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า

“ผู้เป็นพระโสดาบันย่อมมีจิตสังัดจากสักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๒ สีลัพพตปรามาส ๓ ทิฏฐานุสัย ๔ วิจิกิจฉานุสัย ๕ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับสักกายทิฏฐิ เป็นต้นนั้น”^{๑๘}

แม้ว่าพระโสดาบันจะยังไม่สามารถละกิเลสได้ทั้งหมด แต่ก็สามารถตัดลดสังสารวัฏลงได้มาก ซึ่งจำแนกเป็นประเภทของพระโสดาบันได้ ๓ ประเภท ดังนี้

๑. สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน หมายถึงพระโสดาบันผู้ละสังโยชน์เบื้องต้น ๓ ประการได้แล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปใน อบาย ๔ มีความแน่นอนที่จะตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูง^{๑๙} เป็นพระโสดาบันที่สร้างบารมีมาอย่างอ่อนมีสมาธิมากแต่ปัญญาน้อยเจริญสมณะภาวนามากเจริญวิปัสสนาภาวนาน้อย เมื่ออินทรีย์แก่กล้าก็สามารถบรรลุมรรคผลอย่างเชื่องช้าแต่อย่างไรก็ตามพระโสดาบันประเภทนี้จะปฏิสนธิในมนุษยภูมิหรือเทวภูมิอีกเพียง ๗ชาติก็จะบรรลุอรหัตผลเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาและดับขันธเข้าสู่พระนิพพาน

๒. โกลังโกละโสดาบัน หมายถึงพระโสดาบันผู้เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดได้ ๒ หรือ ๓ ภพ และถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็ไม่เกิดในตระกูลต่ำ คือเกิดในตระกูลที่มีโอกาสสมบัติมาก

^{๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

^{๑๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๑๙} อ.จ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๘๓/๒๔๒.

เท่านั้น^{๒๐} เป็นพระโสดาบันที่สร้างบารมีมาปานกลางมีปัญหาและสมาธิเท่ากัน เจริญวิปัสสนาภาวนา และสมณะภาวนามาพอพอกัน เมื่ออินทรีย์แก่กล้าก็สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างปานกลาง พระโสดาบันประเภทนี้จะปฏิสนธิในมนุษยภูมิหรือเทวภูมิอีก ๒-๖ชาติเป็นอย่างมากก็จะบรรลุอรหัตผล เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาแล้วดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน

๓. เอกพีชีโสดาบัน หมายถึงผู้มีพีชคืออัตภาพเดียว เป็นพระโสดาบันที่สร้างบารมีมากแก่กล้ามากด้วยปัญญาเจริญสมณะภาวนาน้อย เจริญวิปัสสนามาก เมื่ออินทรีย์แก่กล้าก็สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างรวดเร็ว พระโสดาบันประเภทนี้จะปฏิสนธิอีกเพียงชาติเดียวก็บรรลุอรหัตผล^{๒๑} เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาแล้วดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน

แต่ก็ยังมิใช่พระโสดาบัน อีกประเภทหนึ่ง ที่มีอัธยาศัยยินดีพอใจ ในการท่องเที่ยวไปใน วัฏฏะจนครบ ๗ ชาติ เรียกว่า วัฏฏกิริตโสดาบัน ซึ่ง พระโสดาบันที่ยินดีในวัฏฏะ ท่านก็จะไม่เกิดในภพที่ ๘ มีชาติสุดท้ายเป็นพระอรหันต์และ ปรินิพพาน ในชาติที่ ๗ คือ (๑) อนาถปิณฑิกเศรษฐี (๒) วิสาขาอุบาสิกา (๓) จุลรณเทวบุตร (๔) มหารณเทวบุตร (๕) อเนกวรรณเทวบุตร (๖) ท้าวสักกเทวราช (๗) นาคทัตตเทวบุตร

พระโสดาบันนั้นเป็นผู้มีอริยกันตศีลบริบูรณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ไม่มีราศีและไม่ประกอบด้วยตัณหารวมถึงทิฐิตัวนี้เนื่องจากเป็นศีลที่กำเนิดมาจากธรรมชาติในไม่มีกิเลสซึ่งเป็นตัวก่อให้เกิดเหตุในการละเมิดจึงเป็นไปตามธรรมชาติดังนั้นจึงไม่จำเป็นที่จะต้องยึดถือเอาไว้ซึ่งเรียกได้ว่า อปรามัญฐศีล เป็นสิ่งที่ค้นหาและทิฐิตัวนี้ไม่เกาะเกี่ยวและใครใคร่ก็ไม่สามารถปรามาสได้ว่าท่านเคยละเมิดอาบัตินี้มา พระโสดาบันนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยสมาธิอันมีประมาณพอควรและปัญญาอันมีประมาณพอควรจึงเป็นเหตุให้ไม่มีทางตกต่ำได้อีกดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ดำรัสไว้ว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมแก่มรรคผลไว้ แต่สิกขาบทเหล่านี้เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น ศึกษาในสิกขาบทเหล่านั้นทั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า”^{๒๒}

^{๒๐} อภ.ป. (ไทย) ๓๗/๓๑/๑๒๒-๓.

^{๒๑} อภ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๒.

^{๒๒} อภ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๘๓/๓๑๓.

เมื่อได้อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ประการได้แล้วประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดาบัน ๔ ประการ เห็นแจ้งแทงตลอดอริยญาณธรรม เมื่อนั้นอริยสาวกนั้น เมื่อหวังอยู่พึงพยากรณ์ตนเองว่า เรามีนิรโรคสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์เดรัจฉานสิ้นแล้ว มีภูมิแห่งเปรตสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกติและวินิบาตสิ้นแล้ว เป็นโสดาบันแล้ว ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

ซึ่งพระโสดาบันระงับภัยเวร ๕ ประการได้แล้วคือ

๑) ฆ่าสัตว์ เพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัยจึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้างในสัมปรายภพบ้าง เสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้างบุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้วย่อมระงับภัยเวรนั้นได้อย่างนี้

๒) ลักทรัพย์ เพราะการลักทรัพย์เป็นปัจจัยจึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้างในสัมปรายภพบ้าง เสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้างบุคคลผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์แล้วย่อมระงับภัยเวรนั้นได้อย่างนี้

๓) ประพฤติผิดในกาม เพราะการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัยจึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้างในสัมปรายภพบ้าง เสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง บุคคลผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามแล้วย่อมระงับภัยเวรนั้นได้อย่างนี้

๔) พูดไม่จริง เพราะการพูดไม่จริง เป็นปัจจัยจึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้างในสัมปรายภพบ้าง เสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้างบุคคลผู้เว้นขาดจากการพูดไม่จริง ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการพูดไม่จริง แล้วย่อมระงับภัยเวรนั้นได้อย่างนี้

๕) เสพของมีนเมา มีสุราและเมรัยเป็นต้น อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาท เพราะการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นปัจจัย จึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง บุคคลผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบัน ที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว ย่อมระงับภัยเวรนั้นได้อย่างนี้^{๒๓}

^{๒๓} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๒/๒๑๒.

พระโสดาบันประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุประโสดาบัน ๔ ประการคือ

๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าอันว่า แม้เพราะเหตุนี้เอง พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ได้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง

๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ จะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง และให้เห็นผลจากการปฏิบัติ ได้ด้วยความเป็นอภิลิขิตคือการไม่ประกอบด้วยกาล เป็นสิ่งที่ควรเรียกให้ผู้อื่นมาดุษณีศึกษาและควรน้อมเข้ามาใส่ตัว

๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมอันแน่ชัดให้ออกจากทุกข์และปฏิบัติอันสมควร เป็นผู้สมควรได้รับการทักขิณา ควรแก่การทำอัญชลี และเป็นเนื่อนาบุญของโลกที่ยอดเยี่ยม

๔) ประกอบด้วยศีล ที่พระอรีย์ชื่นชม ไม่บกพร่อง ไม่ทะเลาะ ไม่ต่างพร้อย ผู้รู้ทั้งหลายทรงสรรเสริญ ไม่ประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิอันจะครอบงำไว้ ประพฤติตนเป็นไปเพื่อการประกอบสมาธิ

ทิฏฐิของพระโสดาบัน เป็นการถึงพร้อมด้วยทิฏฐิที่มีความเห็นชอบ ๖ ประการคือ

(๑) ยึดถือว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง

(๒) ไม่ยึดถือว่าสังขารเป็นสุข

(๓) ไม่ยึดถือว่าธรรมนั้นเป็นอัตตา

(๔) ไม่อาจทำอนันตริยกรรม

(๕) เป็นผู้ไม่เชื่อถือมงคลต้นข้าว

(๖) ไม่แสวงบุญนอกพระศาสนา

เมื่อบุคคลใดบรรลุประโสดาบันแล้ว ช่างเป็นผู้มีความเห็นต้องตามธรรมชาติของความเป็นจริง เป็นผู้ที่บริบูรณ์ด้วยศีล ๕ เป็นผู้จัดประหัตปทานมัจฉาทิฏฐิและวิจิกิจฉาได้อย่างเด็ดขาด ความตั้งใจและเจตนาที่จะประพฤตินั่นลงละเมิดในศีล ๕ นั้นไม่มีอีกแล้ว และแม้จะมีความโกรธก็จะไม่คิดทำร้ายใคร แม้จะมีความโลภอยากได้ของผู้อื่นก็จะไม่คิดขโมยของใคร แม้จะมีความลุ่มหลงอยู่ก็จะไม่มีความคิดจะแสวงหาความสุขทั้งหลายด้วยการเสพของกามคุณและมึนเมา ถึงจะดำรงตนอยู่ในท่ามกลางของโลกกระทำ ๘ ประการนั้นก็จะไม่มากระทบต่อจิตใจได้อีกต่อไป

๒.๒.๒ พระสกทาคามี

หมายถึง กลับมาอีกครั้งเดียว เป็นผู้ที่จะกลับมาปฏิสนธิในกามภูมิอีกครั้งเดียวเท่านั้น คือ จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์หรือเทวโลกอีกครั้งเดียวเท่านั้น พระสกทาคามีสามารถละกิเลสต้นหาได้เท่ากับพระโสดาบัน ที่แตกต่างกันคือการทำกิเลสที่เหลือให้เบาบาง คือ การมีจิตอันสงัดจากกามราคะ

สังโยชน์ ๖ ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับ กามราคสังโยชน์เป็นต้นนั้นด้วย^{๒๔} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดำรัสไว้ว่า

“พระสกทาคามีเป็นผู้มั่นคงมีความเลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้า เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม และพระสงฆ์ ไม่มีหาสปัญญาไม่มีชวนปัญญา ทั้งไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาจึงเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เพราะบรรพตาราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบาง จึงมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต”^{๒๕}

ประเภทของพระสกทาคามี

พระสกทาคามีบุคคล ๕ ประเภทคือ

๑) พระสกทาคามีประเภทที่สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในโลกมนุษย์ แล้วไปเกิดเป็นเทพในเทวโลกและจุติจากเทวโลกกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง จึงบรรลอรหัตผลและดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานในโลกมนุษย์

๒) พระสกทาคามีประเภทที่สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในโลกมนุษย์ แล้วกระทำความเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งบรรลอรหัตผลและดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานในโลกของมนุษย์นี้

๓) พระสกทาคามีประเภทที่สำเร็จเป็นสกทาคามีในโลกมนุษย์ และไปเกิดเป็นเทพในเทวโลกอีกครั้งหนึ่งจึงบรรลอรหัตผลและดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานในเทวโลกนั้น

๔) พระสกทาคามีประเภทที่สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในสมัยที่เกิดเป็นเทพในเทวโลก แล้วก็ทำความเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งบรรลอรหัตผลและดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานในเทวโลกนั้น

๕) พระสกทาคามีประเภทที่สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในสมัยที่เกิดเป็นเทพในเทวโลก แล้วจุติจากเทวโลกกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง จึงบรรลอรหัตผลระดับดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานในโลกมนุษย์นี้

^{๒๔} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๔.

ด้วยความที่ว่าพระสกทาคามีสามารถละกิเลสได้เท่ากับพระโสดาบัน แต่ทำกิเลสที่เหลือให้เบาบาง จึงเป็นผู้มีศีลที่บริบูรณ์ มีสมาธิและปัญญาพอประมาณ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ดำรัสไว้ว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มี ปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจาก อาบัติบ้าง ช้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้น แห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงใน สิกขาบทเหล่านั้น สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการ ลีนไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง เธอจึงเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีก เพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”^{๒๖}

๒.๒.๓ พระอนาคามี

หมายถึง ผู้ไม่มาเกิดอีก คือเป็นผู้ไม่กลับมาปฏิสนธิในกามภูมิอีก แต่จะอุบัติในพรหมโลก อีกเพียงครั้งเดียว แล้วจะนิพพานจากพรหมโลกนั้นเลย นอกจากนี้ พระอนาคามียังสามารถละสังโยชน์ ๒ ประการ ที่พระสกทาคามีทำได้เพียงให้เบาบางนั้นได้อย่างเด็ดขาด จึงเป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต้น (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ทั้ง ๕ ประการได้ แต่ก็ยังเหลือสังโยชน์เบื้องสูง (อุทัมภาคิยสังโยชน์)^{๒๗} อีก ๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และ อวิชชา แม้สังโยชน์เบื้องสูงบางข้อจะมีชื่อเหมือนกิเลสอย่างหยาบที่ยังมีในปถุชน แต่สังโยชน์เบื้องสูงอันเป็นกิเลสที่ยังหลงเหลืออยู่ในจิตใจของพระอนาคามีนั้น เป็นกิเลสที่ละเอียดกว่าของปถุชนอย่างมาก ดังปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ว่า

“พระอนาคามีเป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธรเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและ มนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา มีชวณปัญญา แต่ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เพราะ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการลีนไป เขาจึงเป็นพระอนาคามี ผู้อันตราปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้ สสังขารปรินิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิฏฐคามี แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต”^{๒๘}

^{๒๖} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓.

^{๒๗} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๒๘} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๐๒๑/๔๓๓.

นอกจากนี้พระอนาคามียังสามารถละอกุศลกรรมบถได้อีก คือ ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา และพยาบาท

ประเภทของพระอนาคามี

พระอนาคามีบุคคล ๕ ประเภทคือ

๑) อันตราปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งกัปรินิพพาน มี ๓ จำพวก คือ

พวกที่ ๑ เกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป แต่ก็บรรลुพระอรหัตผลในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลुในวันที่เกิดได้ ก็บรรลुไม่เกินภายใน ๑๐๐ กัป

พวกที่ ๒ เมื่อไม่สามารถบรรลุพระอรหัตผลในวันที่เกิดได้ ก็บรรลुโดยไม่เกินภายใน ๒๐๐ กัป

พวกที่ ๓ บรรลุพระอรหัตผลไม่เกินภายใน ๔๐๐ กัป

๒) อุพหัจจปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วจนจะถึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้วจนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน

๓) อสังขารปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามีผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๔) สสังขารปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วปรินิพพานโดยต้องใช้ ความเพียรมาก

๕) อุทังโสโตกนิฐฐคามิ หมายถึง พระอนาคามีผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฐฐภพ คือเกิดในสุทธาวาส ภพใดภพหนึ่งแล้วก็จะเกิดเลื่อนต่อไปจนถึงอกนิฐฐภพแล้วจึงปรินิพพานในภพนั้น^{๒๙}

พระอนาคามีนั้นเมื่อเกิดในสุทธาวาส ๕ ชั้น มีชั้นอวิหาเป็นต้น ดำรงภาวะอยู่ในชั้นนั้น ๆ ปรินิพพานสิ้นกิเลสในสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก เป็นลักษณะเดียวกับความเป็นโอบปาติกะ^{๓๐} และเป็นผู้มีความบริบูรณ์ในศีลและสมาธิ และมีปัญญามากขึ้น ตามที่พระพุทธเจ้าได้ดำรัสไว้

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติ ทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ข้อนั้นเพราะเหตุไร

^{๒๙} อ.จ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๓.

^{๓๐} อ.จ.ต.ก.อ. (ไทย) ๒/๘๗-๘๘/๒๔๒-๒๔๓.

เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่ กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุชั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป เธอ จึงเป็นโอบปาติกะ๑ ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก”^{๓๑}

เมื่อพระอนาคามีหมดอายุขัยแล้วได้ไปเกิดที่พรหมโลกในชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของรูปพรหม และในชั้นสุทธาวาสนี้ได้แบ่งออกเป็น ๕ ชั้น ตามอินทรีย์ ๕ ของพระอนาคามี คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ดังนี้

๑) อวิหา เป็นที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติแห่งตน สูงขึ้นไปจากอสัญญีสัตตาภูมิประมาณ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ เป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามีอริยบุคคลที่ไม่ละทิ้งสมบัติ เป็นผู้มีความสามารถ มีกิเลสเหลือเหลือติดอยู่ในจิตสันดานน้อยมาก ด้วยได้เคยเป็นสาวกแห่งพระพุทธองค์ พบพระบวรพุทธศาสนาแล้วมีปกติเห็นภัยในวิภวสงสาร อุตสาหะจำเริญ วิปัสสนากรรมฐาน จนยังตติยมรรคให้ เกิดในชั้นธันดานได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลจะสถิตอยู่จนอายุครบกำหนด ไม่จุติเสียก่อน บุพกรรมคือ อำนาจสัทอินทรีย์ (ศรัทธา)

๒) อดัตปา เป็นที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร สูงขึ้นไปต่อจากอวิหาสุทธาวาสภูมิขึ้นไปอีกประมาณ ได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ เป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามี ผู้ละซึ่งเป็นกิเลสอันทำให้ จิตเดือดร้อน ทั้งทางกาย วาจาและใจเลย ย่อมเข้าฌานสมาบัติหรือผลสมาบัติอยู่เสมอ นิเวศธรรมซึ่งเป็นกิเลสอันทำให้ จิตเดือดร้อนไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ฉะนั้นจิตใจของท่านเหล่านั้นจึงมีแต่สงบเยือกเย็นได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลและในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปรากฏว่าเป็นผู้มีวิริยอินทรีย์ คือมี วิริยะแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น มีอายุแห่งพรหมประมาณ ๒,๐๐๐ มหากัป

๓) สุทัสสา ที่สถิตแห่งพระพรหมผู้มีความเห็น (สภาวะธรรม) อย่างแจ่มแจ้ง สูงขึ้นไปต่อจากอดัตปาสุทธาวาสภูมิขึ้นไปอีกประมาณ ได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ เป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามี ผู้มีความแจ่มใส สามารถเห็นสภาวะธรรมได้โดยแจ้งชัดเพราะบริบูรณ์ ด้วยประสาทจักขุ ทิพจักขุ ฌมจักขุและปัญญาจักขุ จึงเห็นสภาวะธรรมได้แจ่มใส ชัดเจน ท่านเหล่านี้เคยเป็นพระสาวกแห่งพระพุทธองค์ อุตสาหะจำเริญวิปัสสนากรรมฐานจนสามารถยัง ตติยมรรคให้บังเกิดในชั้นธันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลและในขณะที่เจริญ วิปัสสนากรรมฐาน

^{๓๑} อ.เจ.ก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๔.

ปรากฏว่าเป็นผู้มีสติดิถี คคือมี สติแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น มีอายุแห่งพรหมประมาณ ๔,๐๐๐ มหากัป

๔) สุทัตสึ ที่สถิตแห่งพระพรหมผู้มีความเห็น (สภาวะธรรม) อย่างแจ่มแจ้งยิ่ง สูงขึ้นไปต่อจากสุทัตสึสาธุทวาราสุมิขึ้นไปอีกประมาณ ได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ เป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามี ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มใสมากกว่า มีประสาทจักขุ ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุ ทั้ง ๓ นี้ มีกำลังแก่ กล้ากว่าพระพรหมในสุทัตสึสาธุทวาราสุมิ ทำให้ท่านมีความเห็นในสภาวะธรรมได้ชัดเจน แจ่มใสมายิ่ง ท่านเหล่านี้เคยเป็นพระสาวกแห่งพระพุทธองค์ อุตสาหะจำเริญวิปัสสนากรรมฐานจนสามารถยังตติยมรรค ให้บังเกิดในชั้นธันดานได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคล และในขณะที่ เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปรากฏว่าเป็นผู้มี สมานินทรีย์ คคือมีสมาธิแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น มีอายุ แห่งพรหมประมาณ ๘,๐๐๐ มหากัป

๕) อกนิฏฐา ที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ทรงคุณพิเศษไม่มีใครเป็นรอง สูงขึ้นไปต่อจากสุทัตสึ สาธุทวาราสุมิขึ้นไปอีกประมาณ ได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ เป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหม อนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีवासนาบารมี มีกิเลสสุลีเหลือติดอยู่น้อยนักหนาโดยท่านเหล่านี้เคย เป็นพระสาวกแห่งพระพุทธองค์ อุตสาหะจำเริญวิปัสสนากรรมฐานจนสามารถยัง ตติยมรรคให้บังเกิด ในชั้นธันดาน ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีอริยบุคคลและในขณะที่ เจริญ วิปัสสนากรรมฐาน ปรากฏว่า เป็นผู้มีปัญญินทรีย์ คคือมี ปัญญาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น ฉะนั้น ท่านพระพรหมอนาคามีบุคคลที่ อุดบัติเกิดในอกนิฏฐพรหมโลกนี้ จึงมีคุณสมบัติพิเศษยิ่งกว่า บรรดาพระพรหมทั้งสิ้นในพรหมโลก ทั้งหลายรวมทั้งสุทธาวาสพรหมทั้งสิ้นที่กล่าวมาแล้ว มีอายุแห่งพรหมประมาณ ๑๖,๐๐๐ มหากัป^{๓๒}

พระอนาคามีทั้งหลายในสุทธาวาสพรหมแรกทั้ง ๔ หากยังมีได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และ ดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน พอสิ้นพรหมอายุชั้ย ก็ต้องจุติจากสุทธาวาสพรหมภูมิที่ตนสถิตอยู่มาอุบัติในชั้น อกนิฏฐนี้ เพื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานโดยทั้งสิ้นและจะไม่เกิดซ้ำภูมิหรือ เกิดในภูมิต่ำกว่า จึงอาจกล่าวได้ว่า อกนิฏฐสุทธาวาสพรหมภูมินี้ เป็นพรหมภูมิที่มีศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ อย่างประเสริฐล้ำเลิศยิ่งกว่าพรหมโลกชั้นอื่น ๆ ทั้งหมด

๒.๒.๔ พระอรหันต์

หมายถึง ผู้สำเร็จธรรมสูงสุดในพุทธศาสนา^{๓๓} เป็นผู้ถึงซึ่งทางที่เป็นผู้ควรแก่การบูชาเป็น อย่างยิ่ง และละเสียจากบาปอันเป็นอกุศล อันก่อให้เกิดความเศร้าหมอง เป็นเหตุให้เข้าไปสู่การเกิด ภพใหม่ได้ พระพุทธเจ้าได้ทรงดำรัสไว้ ดังนี้

^{๓๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔.

^{๓๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๑๙.

“บาปอกุศลธรรม ที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป ห่างไกลจาก ภิกขุ นั้น ภิกขุชื่อว่าอรหันต์ เป็นอย่างนี้”^{๓๔}

นอกจากนี้พระอรหันต์ยังเป็นผู้ที่ไม่มีกิจอันต้องทำอีกแล้ว^{๓๕} คือ กิจอันที่จะต้องพึงกระทำ เพื่อบรรลุความสิ้นไปของความทุกข์นั้นไม่มีแล้ว เพราะได้ทำเสร็จเรียบร้อยแล้ว และเป็นผู้มีจิตที่สกัดจากรูปราคะ ๗ อรูปราคะ ๘ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ๙ ภวราคานุสัย ๑๐ อวิชชานุสัย ๑๑ เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับ รูปราคะเป็นต้นนั้น และสังขารนิमितทั้งปวงในภายนอก^{๓๖} ซึ่งก็คือการละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ คือ อุทธัมภาคียสังโยชน์ ได้ รวมถึงการละอกุศลกรรมบถ คือ สัมผัส ๖ ปลาย และ อภิชฌาโดยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉทปหาน เป็นอันว่า พระอรหันต์ไม่มีอกุศลกรรมบถ ๑๐ เกิดในสันดานอีกเลย

ประเภทของพระอรหันต์

พระอรหันต์มีหลายประเภท บางทีก็เรียกว่า พระชีนาสพ บางทีก็เรียกว่า อเสกขบุคคล ที่เรียกว่า พระอรหันต์ หมายความว่า เป็นบุคคลที่ควรสักการะบูชายิ่ง ที่เรียกว่าพระชีนาสพ หมายความว่า เป็นบุคคลที่สิ้นอาสวกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว และที่เรียกว่าพระอเสกขบุคคลนั้นหมายถึงว่า เป็นผู้ไม่ต้องศึกษาต่อไปอีกแล้ว เพราะมีศีลสิกขา สมาธิสิกขา ปัญญาสิกขา โดยบริบูรณ์บริสุทธิตัวแล้ว พระอรหันต์นี้ จัดได้ว่ามี ๓ ประเภท คือ

๑) พระอรหันต์ที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และสามารถโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์ คือให้ถึงอริยมัคคผลได้ด้วย เพราะทรงเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วย อาสยานุสยญาณ ญาณที่สามารถรู้อรรถาธิบายของเวไนยสัตว์ทั้งหลายประการหนึ่ง อินทรีย์ปโรปริยัตติญาณ ญาณที่สามารถรู้อินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายว่า ยิ่งหรือหย่อนเพียงใดประการหนึ่ง และ สัพพัญญุตญาณ ญาณที่สามารถรอบรู้สิ้นซึ่งปวงสังขตธรรมและอสังขตธรรม อีกประการหนึ่ง จึงได้ชื่อว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้า คือขนานพระนามกันว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒) พระอรหันต์ที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเหมือนกัน แต่ไม่สามารถโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ เพราะไม่ถึงพร้อมด้วยญาณ ๓ ประการ ดังกล่าวแล้วในข้อ ๑ นั้น พระอรหันต์ประเภทนี้ได้ชื่อว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งพระปัจเจกพุทธเจ้า ไม่มีบารมีแก่กล้าพอที่จะเข้าถึงธรรมอันประเสริฐถึงขั้นที่จะโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ และพระปัจเจกพุทธเจ้าจะบังเกิดขึ้นเฉพาะในยุคที่ว่างพระพุทธศาสนา

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๓.

^{๓๕} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๔/๒๙๗.

^{๓๖} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

เท่านั้น ในกาลที่ว่างพระพุทธศาสนานั้น บุคคลทั้งหลายย่อมปราศจากศีลธรรม ประกอบแต่กรรมอันเป็นอกุศล พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่สามารถสั่งสอนผู้ที่ไร้ศีลธรรมให้บรรลุถึงธรรมอันประเสริฐยิ่งปานนั้นได้ แม้แต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงพระมหากรุณาได้เฉพาะผู้ที่ทรงโปรดได้เท่านั้น ไม่ใช่โปรดได้ทั่วไปทั้งหมด

๓) พระอรหันต์ที่ตรัสรู้หรือหัตถัมคอรหัตตผลตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า(คือไม่ได้ตรัสรู้เอง)นั้นได้ชื่อว่า พระอรหันต์ ได้แก่ พระอรหันต์ทั่ว ๆ ไป นอกจากพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันต์ปัจเจกพุทธเจ้า

พระอรหันต์ทั่ว ๆ ไป ยังจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ปัญญาวิมุตต และเจโตวิมุตต ปัญญาวิมุตต หมายถึงพระอรหันต์ผู้ไม่ได้ฌานเลย ไม่ได้เจริญสมถภาวนา ไม่ได้ทำฌาน เจริญวิปัสสนาภาวนาแต่อย่างเดียวจนบรรลุอรหัตต มัคคอรหัตตผล พระอรหันต์ผู้ที่ไม่ได้ฌานนี้เรียกว่า สุขวิปัสสกพระอรหันต์ และเจโตวิมุตต หมายถึงพระอรหันต์ผู้ที่ได้ฌานด้วย (ผู้ที่ได้ฌานเรียกว่า ฌานลาภีบุคคล) การได้ฌานก็สามารถได้มาด้วย ๒ ประการ คือ

ก. เป็นผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนได้ฌานเช่นนี้เรียกว่า ปฏิบัติภาสทธิฌาน ได้ฌานด้วยการปฏิบัติ แล้วก็มาเจริญวิปัสสนาภาวนาตามลำดับ จนบรรลุเป็นพระอรหันต์

ข. เป็นผู้ที่ไม่ได้เจริญสมถภาวนามาก่อนก็ตาม แต่ว่าเมื่อได้เจริญวิปัสสนาภาวนาตามลำดับ จนบรรลุอรหัตตมัคค อรหัตตผล ด้วยผลแห่งบุญญาธิการแต่ปางก่อน เมื่อบรรลุอรหัตตผลก็ถึงพร้อมซึ่งฌานด้วย อย่างนี้เรียกว่า สุขวิปัสสี ซึ่งฌานที่เกิดด้วยอำนาจแห่งมัคคนี้ เรียกว่า มัคคสิทธิฌาน ดังตัวอย่างเช่นพระจุฬปันถก เมื่อสำเร็จพระอรหันต์ ก็มีภิญญาด้วย คือมีฤทธิ์สำแดงปาฏิหาริย์ เป็นพระภิกษุหลายรูปจนเต็มพระเชตะวัน

ด้วยอำนาจของมัคคสิทธิฌานนั้น ทำให้เกิดอภิญญา ๓ บ้าง หรือได้ถึงอภิญญา ๖ ก็มี

อภิญญา ๓ หรือบางทีก็เรียกว่า วิชา ๓ นั้น ได้แก่ (๑) บุพเพนิวาสานุสติญาณ ระลึกชาติได้ (๒) ทิพพจักขุญาณ หรือ จุตูปปาตญาณ ตาทิพย์ รู้จุดติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย (๓) อาสวักขยญาณ รู้วิชาที่ทำให้สิ้นกิเลสและอาสวะ เฉพาะอภิญญาข้อ ๓ นี้ จะเป็นสุขวิปัสสกพระอรหันต์ก็ตาม หรือ ฌานลาภี อรหัตตบุคคลที่ได้ถึงอภิญญาด้วยหรือไม่ก็ตามต้องมีอภิญญาข้อ ๓ นี้ด้วยทุก ๆ องค์

อภิญญา ๖ หรือบางทีก็เรียกว่า วิชา ๖ นั้น ได้แก่ (๑) อิทธีวิธ สำแดงฤทธิ์ได้ (๒) ทิพพโสตญาณ หูทิพย์ (๓) ปรจิตตวิชานน หรือ เจโตปริยญาณ รู้จิตใจผู้อื่น (๔) บุพเพนิวาสานุสติญาณ ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุญาณ หรือ จุตูปปาตญาณ ตาทิพย์ รู้จุดติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย ๖ อาสวักขยญาณ รู้วิชาที่ทำให้สิ้นกิเลสและอาสวะ ในข้อนี้จัดเป็นโลกุตตระ

อีกนัยหนึ่งนั้น จำแนกพระอรหันต์เป็น ๒ ประเภท โดยจำแนกเป็นอรหันต์ผู้มี ปฏิสัมภิทาญาณ และพระอรหันต์ ผู้ไม่มี ปฏิสัมภิทาญาณ

ปฏิสัมภิทาญาณ คือ ถึงพร้อมด้วยความรู้อันแตกฉาน แคล้วคลาด ๗ ว่าปัญญาแตกฉาน ปฏิสัมภิทาญาณ มี ๔ ประการ คือ

๑) อุตถปฏิสัมภิทาญาณ คือ ปัญญาแตกฉานในผลทั้งปวง อันบังเกิดจากเหตุ อุตถะ หรือผล นั้นได้แก่ ธรรม ๕ ประการ คือ

- ก. ยัม กิลยจิ ปจฺจยสมฺภูตํ คือ รูปธรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้นโดยมีปัจจัยประชุมปรุงแต่ง
- ข. นิพพานํ คือ พระนิพพาน
- ค. ภาสิตตฺถโถ คือ อรรถที่กล่าวแก่ให้รู้วิบากชั้น ๓๒ ดวง
- ง. กิริยาจิตฺตํ คือ กิริยาจิต ๒๐ ดวง
- จ. ผลจิตฺตํ คือ ผลจิต ๔ ดวง

๒) ฐัมมปฏิสัมภิทาญาณ คือปัญญาแตกฉานในเหตุที่ทำให้บังเกิดผล ธรรม หรือ เหตุ นั้นได้แก่ ธรรม ๕ ประการ คือ

- ก. โย โภจิจิ ผลนิพพตฺตโก เหตุ คือ เหตุทั้งปวงบรรดาที่ยังผลให้เกิดขึ้น
- ข. อริยมคฺคโค คือ มัคคจิตทั้ง ๔
- ค. ภาสิตํ คือ พระธรรมทั้ง ๓ ปิฎก
- ง. กุสลจิตฺตํ คือ กุสลจิต ๑๗ ดวง
- จ. อกุสลจิตฺตํ คืออกุสลจิต ๑๒ ดวง

๓) นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาแตกฉานในภาษา คือ มีความสามารถและรู้จักใช้ถ้อยคำหรือภาษาอันเป็นบัญญัติที่เรียกกันว่า โวหาร ในการอธิบายขยายความแห่งอรรถปฏิสัมภิทา และฐัมมปฏิสัมภิทา ให้ผู้สดับตรับฟังและเข้าใจได้แจ่มแจ้งลึกซึ้งโดยถ้วนถี่ เช่นนี้เป็นต้น

๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ คือ มีปัญญาว่องไว ไหวพริบเฉียบแหลม คมคาย ในการโต้ตอบอรรถปฏิสัมภิทา ฐัมมปฏิสัมภิทาและนิรุตติปฏิสัมภิทาทั้ง ๓ นั้นได้อย่างถูกต้องคล่องแคล่ว ชัดแจ้ง โดยฉับพลันทันที ความรู้แตกฉานเช่นนี้แหละชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ^{๓๗}

พระอรหันต์นั้นจึงเป็นผู้มีศีล สมาธิและปัญญาที่บริบูรณ์ที่สุดแล้ว ได้กระทำเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติให้แจ่มแล้ว จนสิ้นอาสวกิเลส ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ดำรัสไว้ว่า

^{๓๗} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๓.

“เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้า เลื่อมใสยิ่งในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา มีชวนปัญญา และถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาย่อม ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะ ลื่นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แม้บุคคลนี้ ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกคติ และวินิบาต”^{๓๘}

พระอริยบุคคล คือบุคคลผู้ประเสริฐ ที่ทำลายบาปอันเป็นอกุศลที่ผูกใจของมนุษย์ทั้ง ๑๐ ให้เบาบางลงหรือหมดไป พร้อมทั้งปฏิบัติธรรมตามมรรคมีองค์ ๘ ตลอดจนรู้แจ้งในพระอริยสัจ ๔ ในที่สุด สามารถดับภพชาติ ชรา มรณะ ไม่ให้เกิดขึ้นอีก เป็นบุคคลควรแก่การทำทักษิณาอันประกอบไปด้วยบุคคล ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

๒.๓ แนวทางการบรรลุธรรม

การจะเข้าถึงธรรมอันเป็นทางพ้นจากสังสารวัฏนี้ คือ โลกุตตรธรรม ได้มีแนวทางในการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนั้นมีแสดงอยู่ในยุคนันทธสุตตราว่า

“ผู้ใดก็ตาม จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีเปิดเผยการบรรลุอรหัตผลในสำนักของ เรา ด้วยมรรค ๔ ประการ ะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า เมื่อเธอเจริญ วิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า มรรคย่อมเกิด เธอเสพ เจริญ ทำให้ มากซึ่งมรรค เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อม ละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป

๒. ภิกษุเจริญสมณะอันมีวิปัสสนานำหน้า เมื่อเธอเจริญสมณะอันมี วิปัสสนานำหน้า มรรคย่อมเกิด เธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่ง มรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละ สังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป

๓. ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป เมื่อเธอเจริญสมณะและ วิปัสสนาควบคู่กันไป มรรคย่อมเกิด เธอเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อม ละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป

๔. ภิกษุผู้มีใจถูกอุทัจจะในธรรมกั้นไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอ เธอ เสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป

^{๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๓.

ผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีเปิดเผยการบรรลุนิพพานในสำนักของเราด้วยมรรค ๔ ประการโดยประการทั้งปวง หรือมรรคใด มรรคหนึ่งบรรตามรรค ๔ ประการนี้”^{๓๙}

วิธีปฏิบัติตามที่ปรากฏในยุคนั้นสามารถจำแนกการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การบรรลุนิพพานได้ ๔ ประการ ดังนี้

๑) สมถปุพพังคมวิปัสสนา

การเจริญวิปัสสนาโดยเริ่มที่สมถะก่อน ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก สุตตันตนิเทศ ได้ปรากฏเนื้อความอธิบายว่า ผู้ปฏิบัตินั้นกระทำความสงบให้เกิดแก่จิต เข้าถึงความ เป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็น สมภาติ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นในสมภาตินั้น โดย ความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมถะ จึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญวิปัสสนา มีสมถะนำหน้า”^{๔๐} ฉะนั้นบุคคลที่มีอัธยาศัยเหมาะที่จะเจริญสมถะก่อนก็ทำสมถะก่อน โดยเพ่งบัญญัติเป็นอารมณ์ ให้เข้าถึงฌานจิต นั้นหมายถึงว่าจิตดำเนินเข้าถึงอุปปจารสมาธิ คือ สมาธิที่มีความตั้งมั่นลงไปมาก สงบลงไปมาก เรียกว่า เฉียด ๆ ฌาน โดยสภาวะของผู้ปฏิบัติจะรู้สึกมีความสงบระงับลงไปมาก แต่ก็ยังรับรู้อยู่ ยังได้ยินเสียงอยู่แต่ไม่หวั่นไหว ไม่รำคาญในเสียง และพัฒนาจนมีสมาธิถึงขั้นอัปปนาสมาธิ คือ สมาธิที่แนบแน่นในอารมณ์ได้ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน หรือ อรูปฌาน ๔ ได้ฌานสมาธิแนบแน่นในอารมณ์

ผู้ปฏิบัติเมื่อได้ฌาน ก็จะเริ่มฝึกเข้าออกฌาน – ออกฌานให้เกิดความชำนาญจนเข้าไปอยู่ในอารมณ์ของฌาน เรียกว่า “เข้าฌานสมาบัติ” เป็นการสงบระงับความรู้สึกทั้งหลายตามแรงอธิษฐาน ตามความชำนาญของแต่ละบุคคล บางคนก็อธิษฐานเข้าฌานอยู่ได้นาน ๆ เป็นชั่วโมงหรือได้หลาย ๆ วัน ผู้ที่เข้าฌานสมาบัตินี้ ยังคงมีจิตที่ประกอบด้วยกิเลสอยู่ แต่กิเลสส่วนที่หยาบจะถูกข่มระงับไว้ด้วยสมาธิ ดังนั้นเมื่อปฏิบัติจนเกิดจะไม่มีนิวรณ์ต่าง ๆ เข้ามารบกวน เพราะถูกสมาธิข่มไว้ได้หมด เรียกว่า “วิขัมภนปหาน”^{๔๑} คือการละกิเลสด้วยการข่มไว้ด้วยฌาน เปรียบเสมือนกับหินทับหญ้า สมาธิเปรียบเหมือนหิน กิเลสเปรียบเหมือนหญ้า หญ้าไม่สามารถเจริญงอกงามได้เพราะถูกหินทับไว้ แต่ถ้าเอาหินออกเมื่อไหร่ หญ้าแพรกนั้นก็เจริญงอกงามได้อีก ผู้ปฏิบัติที่มีสมาธิจนเกิดฌานเช่นนี้สามารถเจริญวิปัสสนาได้โดยการยกฌานจิต คือ องค์ฌานที่ประกอบกับฌานจิต ยกขึ้นมา

^{๓๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๗.

^{๔๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

^{๔๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๗.

กำหนดพิจารณาได้ เพราะว่ามานจิตและองค์ฌานที่ประกอบอยู่นั้นเป็นปรมาัตถธรรม เมื่อกำหนดเข้ามาที่องค์ฌานก็เท่ากับกำหนดปรมาัตถ์

เมื่อกำหนดองค์ฌานที่ประกอบกับจิต รวมทั้งกำหนดจิตที่เป็นทั้งผู้รู้-ผู้ดู จิตที่มีสติเป็นผู้รู้-ผู้ดูก็จะเห็นความเกิดดับขององค์ฌานที่ประกอบนั้น ทำให้มีวิปัสสนาญาณเกิดขึ้น เห็นเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี่เป็นทางแห่งความหลุดพ้น อย่างนี้เรียกว่า การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้า คือ เจริญสมณะให้ได้ฌานในระดับต่าง ๆ ก่อน แล้วจึงมาต่อวิปัสสนาที่หลัง

ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่าการเจริญวิปัสสนาโดยการมีสมณะนำหน้านั้น ตามวิธีดังที่กล่าวข้างต้นคือการปฏิบัติสมาธิจนเข้าถึงอุچارสมาธิหรืออัปนาสมาธิเสียก่อน แล้วจึงปล่อยจากอารมณ์บัญญัติ น้อมพิจารณากำหนดรู้มาที่จิตใจ ใจที่มีสมาธิ เมื่อกำหนดตรงต่อสภาวะที่ปรากฏ พึงเห็นความเปลี่ยนแปลง เห็นความเกิด-ดับ เห็นความบังคับบัญชาไม่ได้ ตามสภาวะความเป็นจริงแล้ว ก็จะเข้าสู่กระแสโลกุตตรธรรมในที่สุด

๒) วิปัสสนาปุพพังคสมถ

การเจริญสมณะโดยเริ่มที่วิปัสสนาก่อน ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก สุตตันตนิเทศ ได้ปรากฏเนื้อความอธิบายว่า ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมี สภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดใน วิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า”^{๔๒} ผู้ปฏิบัติบางคนสามารถเจริญวิปัสสนาไปได้เลยตั้งแต่ต้น ไม่ต้องไปทำสมาธิก่อน ถ้าใช้สมาธิก็เพียงเล็กน้อยแค่ขณิกสมาธิ คือ สมาธิที่มีความตั้งมั่นหรือความสงบเพียงเล็กน้อย เป็นขณะ ๆ ผู้ปฏิบัติสามารถทำวิปัสสนาได้เลยโดยเจริญสติกำหนดรู้สภาวะปรมาัตถธรรมต่าง ๆ ที่กำลังปรากฏทางกาย โดยการกำหนดรู้ความรู้สึกที่กาย ได้แก่ ความเย็น-ร้อน อ่อน-แข็ง หย่อน-ตึง สบาย-ไม่สบาย ที่กาย และทางใจ โดยการกำหนดรู้ดูความนึกคิด ดูความรู้สึกของจิตใจ รู้สึกเป็นอย่างไรก็รู้ มีโรคะ-ไม่มีโรคะ มีโทสะ-ไม่มีโทสะ สงบ-ไม่สงบ ชุ่มฉ่ำ-ผ่องใส สบายใจ-ไม่สบายใจ ได้ยินก็รู้สภาพได้ยิน เห็นก็รู้สภาพเห็น รู้กลิ่น-รู้รสต่าง ๆ ก็มีสติระลึกเป็นไปในสภาวะปรมาัตถ์ที่กำลังปรากฏ โดยไม่เลือกอารมณ์ อารมณ์อันใดปรากฏ จะเป็นสี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ที่ปรากฏขึ้นมาในปัจจุบัน สติก็ระลึกทั่วหมด ตามสภาพความเป็นจริง จนเห็นสภาพอันเป็นไตรลักษณ์ ตลอดทั้งอาการที่ประสบทางอายตนะทั้ง ๖ ด้วย

^{๔๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘.

ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่าการเจริญวิปัสสนาโดยการมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นนั้น เมื่อรู้สภาวะปรมาตม์ที่ปรากฏทางอายตนะ ต่อเนื่องกันไปแล้ว จนมีสมาธิชั่วขณะ อารมณ์ของสมณะนั้นก็จะต่อเนื่องตามมาเอง เมื่อมีสติรู้เท่าทันจิตใจของตน ก็จะทำให้จิตใจอยู่กับเนื้อกับตัวมากขึ้น จิตไม่ส่งออกนอกมากขึ้น ปล่อยวางเป็นกลางมากขึ้น จิตก็จะรวมตัวเข้าสู่สมาธิได้ทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องเพ่งบัญญัติ ผู้ปฏิบัติก็จะเกิดสมาธิตามขึ้นมาได้ สภาวะของจิตที่อยู่ในความสงบนั้น ได้มีการกำหนดจิต กำหนดผู้รู้ กำหนดสภาวะธรรมต่าง ๆ เมื่อพิจารณาจนเกิดความรู้แจ้งขึ้น หลังจากนั้นก็จะเข้าถึงกระแสสุโลกุตตรธรรมในที่สุด

๓) ยุคนั้นทสมถะวิปัสสนา

การเจริญสมถะและวิปัสสนาควคู่กันไป ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก สุตตันตนิเทศ ได้ปรากฏเนื้อความอธิบายว่า เมื่อภิกษุละอุทัจจะ จึงมีสมาธิคือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้ง ซ่าน มีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อภิกษุนั้นละอวิชชา จึงมีวิปัสสนา เพราะมีสภาวะ พิจารณาเห็น มีนิโรธเป็นอารมณ์ ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีรส เป็นอย่างเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเลยกันด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ ดังนี้ เพราะ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยมีสภาวะเป็น อารมณ์”^{๔๓} ผู้ปฏิบัติเมื่อเจริญสมถะโดยการเพ่งก็ไม่ไหว จะเจริญสติรับรู้ปรมาตม์ไปโดยตรงก็ยังไม่เข้าใจ ยังกำหนดไม่ถูกหรือตั้งสติไม่อยู่ ก็ต้องอาศัยสมถะและวิปัสสนาควคู่กันไป อธิษาศัยบางคนก็ต้องอาศัยสมาธิบ้างจึงจะระลึกสภาวะได้ ไม่มีสมาธิบ้างเลยก็กำหนดไม่ได้ เพราะฉะนั้นต้องมีการเพ่งบัญญัติบ้าง ระลึกปรมาตม์บ้าง สลับกันไป การเจริญสมถะควบคู่ไปกับวิปัสสนานี้ บางทีจิตรวมตัวหนึ่งตั้งลงไปเป็นอัปนาสมาธิ จากการที่จิตรวมตัวหนึ่งตั้งนี้จึงให้เกิดการเจริญสมถะไปโดยไม่รู้ตัว จึงได้ฌานเองโดยไม่ได้ตั้งใจ บางทีก็ได้อุปปจารสมาธิเสียด ๆ ฌาน คือยังรับรู้ได้ บางทีได้อัปนาสมาธิเสียไปเลยก็มี

ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่าการเจริญวิปัสสนาโดยการเจริญสมถะและวิปัสสนาควคู่กันนั้น เป็นการเจริญควบคู่กันไปกับการพิจารณาการเกิดดับในขณะที่ผู้ปฏิบัตินั้นเข้าสู่สมาธิเจริญฌาน หรือขณะที่จิตที่กำหนดอยู่นั้นมีความสงบเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติก็พิจารณาเห็นในอารมณ์นั้นสลับกันไปด้วย จนระลึกได้ถึงสภาวะปรมาตม์ และเข้าถึงกระแสของสุโลกุตตรธรรมนั่นเอง

๔) ธัมมุตัจจวิคคหิตมานัส

การปฏิบัติอันมีใจถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ผู้ปฏิบัติตั้งมั่นในการทำมรรคให้เจริญขึ้น ก็จะสามารถละสังโยชน์นั้นได้

^{๔๓} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๒๐.

ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก อัมมพุทธจักวารนิทเทศได้ปรากฏเนื้อความอธิบายว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยความไม่เที่ยง โอภาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอภาสว่า “โอภาสเป็นธรรม” เพราะนึกถึงโอภาสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมี ใจถูกอุทธัจจะนั้นกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดย ความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มีใจถูกอุทธัจจะ ในธรรมกั้นไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่เธอ มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อมเกิดอย่างนี้ ภิกษุยอม ละสังโยชน์ได้อย่างนี้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้^{๔๔}

เมื่อพิจารณาจากข้อความที่ปรากฏข้างต้นนี้จึงวิเคราะห์ได้ว่าเมื่อผู้ปฏิบัติกำลังมนสิการชั้น ๕ อย่างหนึ่งอย่างใดอยู่โดยไตรลักษณ์เกิดมีโอภาส (แสงสว่าง) ญาณ ปิติ ปัสสัทธิ (ความสงบเย็น) สุข อธิโมกข์ (ความปลงใจเชื่อหรือสัทธาแก่กล้า) ปัดคาหะ (ความเพียรที่พอดี) อุပ္ปฐฐาน (สติชัดหรือสติกำกับอยู่) อุเบกขา (จิตเรียบเสมอเป็นกลาง) หรือนิกันติ (ความตั้งใจ) ขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ปฏิบัตินึกถึงโอภาส ญาณ ปิติ ปัสสัทธิ เป็นต้น นั้นว่าเป็นธรรม (คือเข้าใจว่ามรรค ผล หรือนิพพาน) เพราะเป็นการนึกไปเช่นนั้น ก็จะเกิดความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกชักให้เขวไปด้วยอุทธัจจะแล้ว ก็จะไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งสภาพที่ปรากฏอยู่ โดยภาวะเป็นของไม่เที่ยง โดยภาวะเป็นทุกข์ โดยภาวะเป็นอนัตตา ดังนั้นจึงเรียกว่า มีจิตชักไปให้เขวด้วยธรรมุทธัจจ แต่ครั้งมีเวลาเหมาะที่จิตตั้งมั่นสงบสนิทลงภายในเด่นชัดเป็นสมาธิ มรรคก็เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัตินั้นได้ วิธีปฏิบัติที่จะให้จิตสงบเป็นสมาธิได้ ก็คือกำหนดด้วยปัญญา รู้เท่าทันฐานะทั้ง ๑๐ มีโอภาสเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้ติดกัวดแกว่งหวั่นไหวเหล่านี้ เมื่อรู้เท่าทันก็จะเป็นผู้ฉลาดในธรรมุทธัจจ จะไม่ลุ่มหลงคล้อยไป จิตก็ไม่หวั่นไหว จะบริสุทธิ์ ไม่หวงมัว จิตภาวนาก็จะไม่คลาด ไม่เสื่อม

สรุปได้ว่า การปฏิบัติเพื่อให้บรรลุธรรมทั้ง ๔ วิธีนั้น เมื่อย่อลงก็จะเป็นแค่เพียง ๒ วิธี ที่จะนำไปสู่เส้นทางสายเดียว อันนำไปสู่ มรรค ผล และนิพพาน ได้ ๒ ประการ ดังนี้

๒.๓.๑ “สมถยานิก” การเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการเจริญสมถะนำหน้า

สมถยานิก เป็นการเจริญวิปัสสนาโดยการปฏิบัติสมาธิเข้าถึงระดับอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ คือมีสมาธิตั้งอยู่ในฌานหรือเฉียดฌาน เพราะการบรรลุโลกุตตรธรรมนั้นจะไม่มีแก่ผู้ปฏิบัติสมถยานิกเลยหากไม่มีระดับของสมาธิถึงขั้นนี้ ซึ่งฌานนี้จะเป็บบาทรฐานนำไปสู่การเจริญวิปัสสนา

^{๔๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕.

ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก สมาธิสูตร ได้แสดงลักษณะของการเจริญสมาธิเพื่อนำไปสู่การรู้ชัดในพระไตรลักษณ์ไว้ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นย่อม รู้ชัดตามความเป็นจริง รู้ชัดอะไรเล่าตามความเป็นจริง คือ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘จักขุไม่เที่ยง’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘รูป ไม่เที่ยง’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘จักขุวิญญาณไม่เที่ยง’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘จักขุสัมผัสไม่เที่ยง’ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข หรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง’ ฯลฯ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘มโนไม่เที่ยง’ ฯลฯ ธรรมารมณ์ ฯลฯ มโน- วิญญาณ ฯลฯ มโนสัมผัส ฯลฯ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘แม้ความเสวย อารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ไม่เที่ยง’ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นย่อม รู้ชัด ตามความเป็นจริง”^{๔๕}

ข้อความที่ปรากฏนี้แสดงให้เห็นว่าการเจริญสมาธินั้น เมื่อมีใจอันสงบแล้ว ตั้งมั่นแล้ว ย่อมเห็นสภาพตามความเป็นจริง โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และบังคับบัญชาไม่ได้ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าการยินดีในการเจริญสมาธิ นอกจากจะทำให้จิตสงบและตั้งมั่นแล้ว ยังเป็นเหตุให้เกิดปัญญาได้ด้วย ซึ่งเมื่อนำไปเป็นเครื่องสนับสนุนการวิปัสสนาหรือปัญญา กล่าวคือ เมื่อจิตตั้งมั่นหรือจิตแน่วแน่แล้ว จักทำให้วิปัสสนากรรมฐานเจริญได้ดี ไม่ใช่หมายความว่าเจริญสมาธิแต่ฝ่ายเดียว แล้วปัญญาย่อมเกิดขึ้นมาให้เห็นเข้าใจ ผู้ปฏิบัติหากมีจิตอันสงบและตั้งมั่นแล้วก็ย่อมรับรู้ได้ด้วยปัญญานั้นเอง

การทำใจให้สงบจนเกิดสมาธิ มีการปฏิบัติโดยใช้กัมมัฏฐาน ๔๐ กอง เป็นเครื่องมือในการขจัด สิ่งที่ปิดกั้นหรือขัดขวาง ไม่ให้สงบ จนเกิดความหวั่นไหวในการบำเพ็ญสมาธิ ซึ่งก็คือ นิ वर्ณ ๕ ฉะนั้นการเจริญสมถภาวนาจึงต้องดำเนินไปในทางที่ถูก ไม่ให้เกิดการขาดสายไปยังอารมณ์อื่น ๆ เสียก่อน จึงต้องใช้กัมมัฏฐาน ๔๐ ดังนี้

กสิณ ๑๐

วิธีการปฏิบัติสมาธิแบบหนึ่งในพระพุทธศาสนา มีความหมายว่า เพ่งอารมณ์ เป็นสภาพหยาบ สำหรับให้ผู้ฝึกจับให้ติดตาติดใจ ให้จิตใจจับอยู่ในกสิณใดกสิณหนึ่งใน ๑๐ อย่าง ให้มีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว จิตจะได้อยู่นิ่งไม่ฟุ้งซ่าน ซึ่งใช้เป็นแนวทางให้บรรลุฌาน^{๔๖} การเพ่งกสิณนับว่าเป็น

^{๔๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๙/๑๑๐.

^{๔๖} พระ ดร. พี. วชิรญาณมหาเถระ, **สมาธิในพระพุทธศาสนา (สมถกรรมฐาน)**, แปลโดย รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒๒.

อุบายกรรมฐานกองตัน ๆ ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ว่าด้วยการปฏิบัติสมาธิภาวนาเพื่ออบรมจิต (อันเป็นแนวทางแห่งการบรรลุสำเร็จมรรคผลนิพพาน หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารนี้ออกไปได้) ซึ่งอุบายกรรมฐานมีอยู่ด้วยกันทั้งหมดสี่สิบกอง ภายใต้กรรมฐานทั้งสี่สิบกองนั้น จะประกอบไปด้วยกรรมฐานที่เกี่ยวข้องกับการเพ่งกสิณอยู่ถึงสิบกองด้วยกัน

การเพ่งกสิณจัดเป็นอุบายวิธีในการทำสมาธิที่มีอยู่ในตัว กล่าวคือ การเพ่งกสิณเป็นเสมือนทางลัดที่จิตใช้ในการเข้าสู่สมาธิได้อย่างรวดเร็วและง่ายตายกว่าการเลือกใช้อุบายกรรมฐานกองอื่น ๆ มากมายนัก ทั้งนี้เนื่องจากแนวทางในการปฏิบัติสมาธิภาวนาด้วยการใช้อุบายวิธีการเพ่งกสิณนั้น จิตจะยึดเอาภาพนิมิตกสิณที่เกิดขึ้นมาเป็นเครื่องรู้ของจิต แทนอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในจิต และเมื่อภาพนิมิตกสิณเริ่มรวมกันเป็นหนึ่งเดียวกันกับจิต จิตก็จะรับเอาภาพนิมิตกสิณนั้นมาเป็นหนึ่งเดียวกันกับจิต กสิณ ๑๐ ประการนั้น มีรายละเอียดดังนี้

๑. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดปฐวีกสิณ (กสิณคือดิน)
๒. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอาโปกสิณ (กสิณคือน้ำ)
๓. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดเตโชกสิณ (กสิณคือไฟ)
๔. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดวาโยกสิณ (กสิณคือลม)
๕. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดสีลกสิณ (กสิณคือสีเขียว)
๖. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดปีตกสิณ (กสิณคือสีเหลือง)
๗. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดโลหิตกสิณ (กสิณคือสีแดง)
๘. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดโอทาทกสิณ (กสิณคือสีขาว)
๙. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอากาศกสิณ (กสิณคือที่ว่างเปล่า)
๑๐. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดวิญญานกสิณ (กสิณคือวิญญาน)^{๔๗}

ผู้วิจัย พบว่าการเจริญกัมมัฏฐาน คือกสิณ ๑๐ นี้ จะอำนวยผลให้จิตเป็นสมาธิในขั้นอุปปราสมาธิ และไม่ก่อให้เกิดความฟุ้งซ่านเกิดขึ้น เพราะผู้ปฏิบัติย่อมมีจิตนิ่งและจดจ่อต่อการกำหนด

อสุภะ ๑๐

คือ ไม่งาม ไม่สวย ไม่ดี คือไม่น่าชื่นชม น่าเกลียด น่าระอา ใช้อสุภะ^{๔๘} ก็ได้ เป็นหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ แต่จะกระทำไม่ได้ไม่สูงกว่าปฐมฌาน เพราะเป็นอารมณ์คิดพิจารณามากกว่าอารมณ์เพ่ง(เป็นอารมณ์วิปัสณามากกว่าอารมณ์กรรมฐาน) เป็นกรรมฐานที่มุ่งกระทำต่ออโรคยะจริต และ

^{๔๗} อัง.เอภาทสก. (ไทย) ๒๔/๒๕/๕๖.

^{๔๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนา ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๘๘.

กามารมณ์ คือ คั่นคว้าหาความจริงจากวัตถุที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ที่คนมัวเมา หลงใหลว่าสวยสดงดงาม ซึ่งเป็นการฝืนกฎแห่งความเป็นจริง เป็นเหตุของความทุกข์ไม่มีสิ้นสุด เอามาตีแผ่ให้เห็นสภาพตามความเป็นจริง ตามคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ซึ่งวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติสามารถจำแนกได้หลายประการ เช่น ในบุคคลผู้ปฏิบัติธรรม ผู้ที่มีราคะจริตเป็นปกติ จะใช้อุสภกรรมฐานในการยับยั้ง หรือ ต่อสู้เมื่อเกิดราคะ (ราคะจริตไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ปรารถนาในเรื่องเพศเสมอไป ผู้ที่ขบขี้ของ-ร่างกายสวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย ประดุจ ก็เป็นราคะจริตเช่นกัน เพราะสภาพแท้จริงไม่ได้เป็นดังที่เห็น-ชอบ) จะทำให้อารมณ์ราคะระงับลงได้ , อีกประการหนึ่งคือเพื่อให้เห็นสภาพที่แท้จริงของร่างกายตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนว่าเป็นของไม่งาม ฯลฯ ทำให้ผู้ปฏิบัติตัดความสงสัยในพระธรรม (วิจิทิจฉา) ด้วยการดูของจริง และเกิดความเข้าใจสภาพที่แท้จริงตามไตรลักษณ์จนนำไปสู่ความรู้แจ้งในการที่จะปฏิเสธการมีภพมีชาติ หรือ การมีร่างกายที่เต็มไปด้วยทุกข์อีก (สักกายทิฏฐิ) , แม้ภิกษุผู้บวชในบวรพุทธศาสนาเป็นสมมติสงฆ์ หรือ ที่เป็นพระอริยบุคคลต่ำกว่าพระอนาคามี จะใช้อุสภกรรมฐานเป็นเครื่องมือที่สำคัญ ในการประหัตประหารราคะ ทั้งในเรื่องสัมผัสระหว่างเพศ หรือ เรื่องอื่น ๆ ที่ข้องในกามทั้งปวง (นี่เองภิกษุผู้ปฏิบัติดี หรือ พระสุปฏิปันโนจะสามารถระงับความต้องการทางเพศลงได้ ด้วยการพิจารณาอุสภกรรมฐาน ทั้งกายของตนเองและของผู้อื่น ว่าเป็นของไม่งาม ไม่ยั่งยืน ตามสภาพความเป็นจริง) สรุปลือ อสภกรรมฐานเป็นกรรมฐานสำหรับระงับราคะ หรือ กามารมณ์ โดยตรง ช่วยให้มองสิ่งต่าง ๆ ไปตามสภาพความเป็นจริง ตัดอวิชชาและมิจฉาทิฏฐิ นำไปสู่การรู้แจ้ง และพระนิพพาน ซึ่งผู้ที่เจริญเป็นพื้นฐาน แล้วเจริญวิปัสณาญาณต่อไปจะเป็นทางสู่พระอนาคามีผล และพระอรหัตผลในที่สุด อสภ ในคำวัดใช้หมายถึงซากศพในสภาพต่าง ๆ ซึ่งท่านกำหนดเป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้กล่าวไว้โดยรวม ๑๐ อย่างคือ

๑. อุทุมตกะ^{๔๙} ซากศพที่พองขึ้นอืด ท่านสอนเพื่อเป็นที่สบายของบุคคลผู้มีความกำหนดในทรวดทรง สันฐาน เพราะอุสภกรรมฐานข้อนี้แสดงให้เห็นเนื้อแท้ของทรวดทรงสันฐาน ว่ามีสภาพไม่คงที่ ในที่สุดก็ต้องขึ้นอืดพอง เหม็นเน่า เป็นสิ่งโสโครกไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าชอบใจอย่างนี้

๒. วินีลกะ ซากศพที่เขียวคล้ำ มีสีแดง เขียว ขาว ปะปนกันไปตามสภาพ ท่านสอนไว้เพื่อเป็นที่สบายของบุคคลที่มีความพอใจหนักไปทางรักใคร่ผิวพรรณที่ผุดผ่อง เพราะกรรมฐานข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ผิวพรรณนั้นไม่ได้สวยจริง ในที่สุดก็จะกลายเป็นผิวพรรณที่มีสีเลอะเทอะ เลอะเลือนแปดเปื้อนไปด้วยสิ่งโสโครกที่ผิวพรรณนั้นหุ้มห่อไว้ จะหลังไหลออกมากลายเป็นของน่าเกลียดโสโครก

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนา ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๓๓๖.

๓. วิบุพพกะ ชากศพที่มีน้ำเหลือง น้ำหนองไหลเยิ้ม ท่านสอนไว้เป็นที่สบายสำหรับบุคคลที่มีความยินดีในผิวพรรณที่ปรุงด้วยเครื่องหอม เอามาฉาบไว้ อสุภนี้แสดงให้เห็นว่า เครื่องหอมที่ประพินผิวนั้นไม่มีความหมาย ในที่สุดก็ต้านทานสิ่งโสโครกที่อยู่ภายในไม่ได้ น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำหนอง ของโสโครกที่มีอยู่ภายในจะทะลักออกมาทับถมเครื่องหอมให้หายไปตามสภาพที่เป็นอยู่จริง

๔. วิจฉิทกะ ชากศพที่ขาดกลางตัว ท่านสอนไว้เป็นที่สบายสำหรับผู้ที่กำหนดยินดีในร่างกายที่เป็นแห่งที่บ มีเนื้อล้าที่พอกพูนนูนออกมา เป็นเครื่องบำรุงราคาของผู้ที่มักมากในเนื้อแห่งที่กำเรียบ ธรรมเนียมนี้แสดงให้เห็นว่า ร่างกายนี้มีไขแห่งที่บตามที่คิดไว้ ความจริงเป็นโพรงข้างใน เต็มไปด้วยตับ ไต ไส้ ปอด และสิ่งโสโครก

๕. วิกขยิตกะ ชากศพที่ถูกสัตว์กัดกิน เว้าแหว่ง ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้ที่มีความกำหนดยินดีในกล้ามเนื้อบางส่วนในร่างกาย ธรรมเนียมนี้แสดงให้เห็นว่า ส่วนของกล้ามเนื้อบางส่วนที่ตนใคร่ปรารถนานั้น ในไม่ช้าก็ต้องวิปริตสลายตัวไป และเต็มไปด้วยสิ่งโสโครก ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ ในที่สุด

๖. วิกขิตตกะ ชากศพที่มีมือ เท้า ศีรษะขาดหายไป ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้ที่กำหนดยินดีใน อิริยาบถ มีการย่าง ก้าวไป ถอยกลับ คู้-เหยียดแขนขา ของเพศตรงข้าม หรือ เป็นผู้ใคร่ในอิริยาบถ พอใจกำหนดยินดีในท่อนกล้ามเนื้อที่เคลื่อนไหวนั้น อารมณ์ธรรมเนียมในข้อนี้แสดงให้เห็นว่า อวัยวะต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวอิริยาบถนั้น ไม่มีอะไรแน่นอน ไม่สามารถจะรวมกลุ่มกันได้ ในที่สุดก็ต้องกระจัดพลัดพราย เป็นท่อนน้อย ท่อนใหญ่ตามที่ปรากฏนี้

๗. หตวิกขิตตกะ ชากศพที่ถูกบั่นเป็นท่อน ๆ นำมาวางใกล้ ๆ กัน ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้ที่มีความกำหนดยินดีในข้อต่อ คือ ร่างกายที่มีอาการ ๓๒ ครบถ้วน คนประเภทนี้รักไม่เลือก ถ้าเห็นว่าเป็นคนที่มีอวัยวะไม่บกพร่องเป็นรักได้ ธรรมเนียมนี้แสดงให้เห็นว่า การติดต่อของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายนี้ ไม่จริงยั่งยืน ในไม่ช้าก็ต้องพลัดพรากจากกันตามกฎของธรรมดา

๘. โลहितกะ ชากศพที่ถูกประหารมีเลือดไหลนอง ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้ที่กำหนดยินดีในร่างกายที่ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ คือบุชชาอารมณ์มากกว่าเนื้อแท้ ธรรมเนียมนี้แสดงให้เห็นว่า อารมณ์นั้นไม่สามารถจะรักษาแห่งที่บของก้อนเนื้อที่รองรับเครื่องประดับไว้ได้ ในไม่ช้าสิ่งสกปรกโสโครกภายในจะหลั่งไหลออกมาในที่สุด

๙. ปุพฺพกะ ชากศพที่เน่าเฟะคลาคล่ำด้วยตัวหนอน ท่านสอนไว้เป็นที่สบายสำหรับผู้กำหนดยึดถือว่าร่างกายนี้เป็นของเรา แต่ธรรมเนียมนี้แสดงให้เห็นว่า ร่างกายนี้ไม่ใช่ของเรา ร่างกายนี้เป็นสาธารณะแก่หมู่หนอนที่กำลังกินอยู่ ถ้าร่างกายนี้เป็นของเราจริง เจ้าของร่างคงไม่ปล่อยให้หนอนกัดกินเป็นอาหารได้

๑๐. อัญญิกะ ชากศพที่เหลือแต่โครงกระดูก ท่านสอนไว้เป็นที่สบายของผู้มีกำหนดยินดีใน ฟันที่ราบเรียบขาวเป็นเงางาม ธรรมเนียมนี้ชี้ให้เห็นว่า กระดูกและฟันนี้ต้องหลุดถอนเป็นธรรมดา ไม่ คงสภาพสวยสดงดงามให้ชมอยู่ตลอดเวลาตลอดสมัยได้ ฟันที่ว่านั้นก็ไม่ได้สวยจริง ถ้าปล่อยให้ไม่ชำระ ซัดสีเพียงวันเดียว สีขาวไข่มุกนั้นจะกลายเป็นสีเหลืองเพราะสิ่งโสโครกที่ฟันเกาะไว้

อสุภกรรมฐานทั้ง ๑๐^{๕๐} อย่างตามความหมายดังที่กล่าวมานี้ ท่านผู้ปฏิบัติจงเลือกเพื่อ กำจัดราคะ เลือกตามที่เหมาะสมกับความรู้สึกเดิมที่มีความกำหนดยินดีอยู่นั้นเพื่อผลในการปฏิบัติใน ส่วนวิปัสสนาญาณ เพื่อมรรคผลต่อไป

อนุสสติ ๑๐

เป็นกรรมฐานที่ตามระลึกถึง มีกำลังสมาธิไม่เสมอกัน บางหมวดก็มีสมาธิเพียงอุปจาร ฌาน บางหมวดก็มีสมาธิถึงปฐมฌาน บางหมวดก็มีสมาธิถึงฌาน ๔ และฌาน ๕ กำลังของกรรมฐาน กองนี้มีกำลังไม่เสมอกันดังนี้ อนุสสติทั้ง ๑๐ อย่างนี้ เหมาะแก่อารมณ์ของนักปฏิบัติไม่ใช่อย่าง เดียวกันบางหมวดก็เหมาะแก่ท่านที่หนักไปในสัทธาจริต บางหมวดก็เหมาะแก่ท่านที่หนักไปในวิตก และโมหะจริต บางหมวดก็เหมาะแก่ท่านที่หนักไปในราคะจริต กองใดหมวดใดเหมาะแก่ท่านที่หนักไป ในจริต อนุสสตินี้มีชื่อและอาการรวม ๑๐ อย่างด้วยกัน จะนำชื่อแห่งอนุสสติทั้งหมดมาเขียนไว้เพื่อ ทราบ ดังต่อไปนี้

๑. พุธานุสสติ การระลึกถึงพระพุทธเจ้า^{๕๑}
๒. ธัมมานุสสติ การระลึกถึงพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ การระลึกถึงพระสงฆ์
๔. สีลानุสสติ การระลึกถึงศีลที่ตนรักษา
๕. จาคานุสสติ การระลึกถึงทาน ความดีที่ตนสร้างไว้
๖. เทวดานุสสติ การระลึกถึงคุณที่ทำให้คนเป็นเทวดา เช่น หิริ โอตตัปปะ และพระคุณ ของพ่อแม่ที่เป็นเทวดาของบุตรธิดา เทวดาหรือบุคคลที่เคารพนับถือ
๗. อุปमानุสสติ การระลึกถึงพระคุณของพระนิพพาน
๘. มรณสสติ การระลึกถึงความตายที่สัตว์โลกย่อมประสบ
๙. อานาปานสสติ การระลึกถึงลมหายใจเข้าออก

^{๕๐} พระธรรมวิสุทธิมงคล ญาณสัมปันโน, กายคตาสติ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิลป์สยามบรรณกิจและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๗

^{๕๑} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๖/๓๗.

๑๐. กายคตาสติ การระลึกถึงความไม่งามปฏิกุลของอาการ ๓๒ มีผม ขน เล็บ ฟัน หน้าง (ปัญญาจตกรรมฐาน)

กำลังสมาธิในอนุสสติทั้ง ๑๐ มีกำลังสมาธิแตกต่างกันอย่างนี้ ในพุทธานุสสติ อัมมานุสสติ สังฆานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ มรณานุสสติ อุปสมานุสสติ อนุสสติทั้ง ๗ นี้ มีกำลังสูงสุดเพียงอุปจารสมาธิ ในส่วนของสีลานุสสติ มีกำลังสมาธิถึงอุปจารสมาธิ และอย่างสูงสุดเป็นพิเศษ ถึงปฐมฌานได้ ทั้งนี้ถ้าท่านนักปฏิบัติฉลาดในการควบคุมสมาธิจึงจะถึงปฐมฌานได้ แต่ถ้าทำกันตามปกติธรรมดาแล้ว ก็ทรงได้เพียงอุปจารสมาธิเท่านั้น

กายคตานุสสติกรรมฐานกอนี้ ถ้าพิจารณาตามปกติในกายคตาแล้ว จะทรงสมาธิได้เพียงปฐมฌานเท่านั้น แต่ถ้านักปฏิบัติฉลาดทำ หรือครูฉลาดสอน ยกเอา สีเขียว ขาว แดง ที่ปรากฏในอารมณ์แห่งกายคตานุสสตินั้นเอามาเป็นกสิณ ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิธรรมคตังนี้ กรรมฐานกอนี้ก็สามารถทรงสมาธิได้ฌาน ๔ ตามกำลังสมาธิในกสิณนั้น

อานาปานุสสติ สำหรับอานาปานุสสตินี้ มีกำลังสมาธิถึงฌาน ๔ สำหรับท่านที่มาวาสนาบารมีสาวกภูมิ สำหรับท่านที่มีบารมี คือปรารถนาพุทธภูมิแล้วก็สามารถทรงสมาธิได้ฌาน ๕ ฌาน ๔

พรหมวิหาร ๔

ความประพฤติอันประเสริฐ หรือธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลาย อันไม่มีขอบเขต ไม่มีประมาณ ชื่อว่า “อภัยมัญญา”^{๕๒} หมายความว่า ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ การแผ่ความปรารถนาดีออกไปให้ทั่วถึงกันยังสัตว์โลกทั้งหลาย โดยไม่มีขอบเขต บรรดาธรรมทั้งหลายที่จะแผ่ไปในสัตว์ทั้งปวงได้ตลอดทั่วถึงกันโดยไม่มีจำกัดนั้น มีธรรมอยู่ ๔ ประการ คือ

๑) เมตตา หมายถึง การพัฒนาจิตด้วยการแผ่ความปรารถนาดีให้แก่ผู้อื่น หรือในขณะที่เรามีความปรารถนามีจิตเมตตาคิดให้สัตว์ทั้งปวงมีความสุข

๒) กรุณา หมายถึง การพัฒนาจิตด้วยการแผ่ความกรุณาสงสารให้แก่ผู้ที่ได้รับความทุกข์ หรือในขณะที่เห็นคนกำลังได้รับความทุกข์แล้วรู้สึกสงสาร อยากให้เขาพ้นทุกข์

๓) มุทิตา หมายถึง ความพลอยยินดีกับความสุขของผู้อื่น และปรารถนาให้เขามีความสุข มีความเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน และร่ำรวยทรัพย์สินเงินทองตลอดไป

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๙), หน้า ๕๔๐.

๔) อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ยินดียินร้าย ไม่กังวลใจกับทุกข์สุขของผู้อื่น เป็นการทำให้เป็นกลางด้วยคิดว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นนั้น เป็นไปตามอำนาจของกรรมดี กรรมชั่วที่แต่ละคนได้ทำไว้

ผู้ปฏิบัติที่ปรารถนาให้ตนเองมีจิตใจดีมีจิตใจสูงมีจิตใจเย็นสบายควรต้องใช้เวลาทุกวัน อบรมพรหมวิหารธรรม^{๕๓} คือแผ่เมตตาไปในทิศทั้งปวงปรารถนาให้ทุกชีวิตมีความสุขจะใช้วิธีท่องเรื่อยเปื่อยไปนั้นไม่ได้ต้องให้เกิดขึ้นในใจจริง ๆ คือต้องให้ความรู้สึกปรารถนาให้เป็นสุขนั้นเกิดขึ้นในใจจริง ๆ จะด้วยการนึกภาพให้เห็นรวม ๆ กันไปว่าต่างก็กำลังมีความสุขก็ได้เมื่อนึกให้ภาพนั้นเกิดขึ้นในใจได้แล้วก็ให้อบรมมูทิตาด้วยการทำให้เข้มขึ้นยินดีในภาพที่เห็นนั้นเรียกว่าพลอยยินดีด้วยความสุขของผู้อื่น

อาหาเรปฏิกูลสัญญา

การพิจารณาในอาหารให้เห็นความเป็นปฏิกูล เป็นของไม่สวยงาม ไม่สะอาด เป็นของโสโครก เพื่อลดละตัณหา, ความติดเพลินหรือความหลงใหลในรสชาติในอาหาร ให้เป็นเพียงสิ่งเพื่อยังอรรถภาพให้คงอยู่ ไม่เป็นไปเพื่อความตณฺหาหมัวเมาในรสชาติ อันเมื่อติดเพลินหรือทานมากเกินไป ย่อมเนื่องถึงจิต กล่าวคือจิตย่อมฟุ้งซ่าน ตลอดจนยังเนื่องไปถึงกายทางกามารมณ์ พึงพิจารณาเนื่อง ๆ ด้วยว่า เมื่อเข้าไปอยู่ในห้องแล้วก็ผสมปนเปเป็นปฏิกูลด้วยบดเคี้ยวคลุกเคล้าด้วยน้ำย่อยน้ำดี เป็นดังดังสุสานใหญ่ที่ย่อมมีการฝังเต็มเต็มไปด้วยซากพืช ซากอสุภะของสัตว์นา ๆ ที่ย่อมเริ่มเน่าเปื่อยผุพังเมื่อสารออกมาย่อมยืนยันว่าทั้งไม่น่าดู ไม่น่าดม แล้วก็ยิ่งเก็บหมักหมมไว้ในกาย ซึ่งหมักหมมเน่าเหม็นยิ่ง ๆ ขึ้นไป รอกการขับถ่าย อาหารที่ว่าสวยที่ว่าอร่อย อันเป็นมายาเกิดแต่ขณะหรือมวลรวมของเหตุที่มาเป็นปัจจัยปรุงแต่งกันขึ้น เมื่อทานเข้าไปแล้วก็ย่อมแปรปรวน,ดับไป แปรสภาพหรือคืนสู่สภาวะเดิม ไม่สวยไม่หอมอีกต่อไป ประกอบด้วยใกล้เคียงสภาวะเดิมแท้ ที่มีแต่ความเป็นปฏิกูล ไม่งาม เน่าเหม็นเป็นธรรมดา อันย่อมเห็นและผัสสะได้จากสิ่งที่ขับถ่ายออกมา

จตุธาตุวัตถาน

คือการพิจารณาร่างกายของตนว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ คือ ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม เท่านั้น ปราศจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เพื่อขจัดความยึดมั่นถือมั่นลงไป มี ๔ ธาตุ ดังนี้

๑) ปฐวีธาตุ^{๕๔} ธาตุดิน คือ ธาตุที่มีลักษณะแข็งในร่างกายที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น

^{๕๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **ธรรมะประดับใจ**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์สุรวัดธรรม, ม.ป.ป.), หน้า ๑๒๓.

^{๕๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๙/๔๐๕.

๒) อาโปธาตุ ธาตุนี้ ๆ คือ ธาตุที่มีลักษณะเอิบอาบ ดูซึมในร่างกายที่ใช้เป็นอารมณ์
กรรมฐาน เช่น ดี เสลด หนอง เป็นต้น

๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ คือ ธาตุที่มีลักษณะร้อน ความร้อนในร่างกาย เช่นไฟที่ยังกายให้
อบอุ่น ไฟที่ยังกาย ให้ทรุด เป็นต้น

๔) วาโยธาตุ ธาตุลม คือ ธาตุที่มีลักษณะพัดไปมา ภาวะหวั่นไหวในร่างกายนี้ส่วนที่ใช้เป็น
อารมณ์ของกรรมฐาน เช่น ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมหายใจเข้าออก เป็นต้น

อรุป ๔

ผู้บำเพ็ญเพียร เมื่อได้บรรลุรูปमान ๔ แล้วพิจารณาถึงปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นจากการ
เจริญกสิณข้อใดข้อหนึ่งเป็นอารมณ์ จนมองเห็นกสิณนั้นเป็นเพียงช่องว่างในที่สุดแล้วละความสนใจใน
ปฏิภาคนิมิตของกสิณนั้นใช้สำนวนบาลีว่า เพิกกสิณ จากนั้นก็มาเพ่งพินิจที่อากาศเป็นอารมณ์ก็จะ
เดินเข้าไปสู่รูปमान ๔ คือ

๑) อากาสนัญญายตน กำหนดอากาศ คือ ช่องว่างหาที่สุตมิได้เป็นอารมณ์ หรือออกจาก
อากาสนัญญายตนแล้ว

๒) วิญญาณัญญายตน กำหนดวิญญาณหาที่สุตมิได้เป็นอารมณ์ หรือการออกจาก
วิญญาณัญญายตนแล้ว

๓) อากิญจัญญายตน กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์ หรือการกำหนดออกจาก
อากิญจัญญายตนแล้ว

๔) เนวสัณญานาสัณญายตน กำหนดภาวะมีสัณญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัณญาก็ไม่ใช่ หรือออก
จากเนวสัณญานาสัณญายตนแล้ว

ผู้ปฏิบัติที่สามารถเจริญสมาธิจนเกิดอรุปमानทั้ง ๔ นี้แล้ว เมื่อเจริญวิปัสสนาญาณต่อ
ย่อมได้บรรลุผลรวดเร็วเป็นพิเศษ เพราะอารมณ์ในอรุปमानและอารมณ์ในวิปัสสนาญาณ มีส่วน
คล้ายคลึงกันมาก ต่างกันเพียงอรุปमानเป็นสมถภาวนา มุ่งดำรงฌานเป็นสำคัญ สำหรับวิปัสสนา
ภาวนามุ่งรู้แจ้งเห็นจริง ตามอำนาจของกฎธรรมตาเป็นสำคัญ แต่ทว่าอรุปमानนี้ก็มีลักษณะเป็นฌาน
ปล่อยอารมณ์ คือ ไม่ยึดถืออะไรเป็นสำคัญ ปล่อยหมดทั้งรูปและนาม ถือความว่างเป็นสำคัญ

การปฏิบัติสมถยานิกใน กรรมฐานทั้ง ๔๐ กองนี้ อานิสงส์ของการปฏิบัตินั้นจะทำให้ผู้ปฏิบัติสลัดออกจากกาม เข้าสู่อารมณ์ที่นิ่งสงบ มีสภาวะของจิตที่ประณีต^{๕๕} จนเกิดเป็น ฌาน โดยมีชื่อเรียกตามการแบ่งหมวดหมู่เป็น ๒ อย่าง คือ ฌานจตุกกนัย และ ฌานปัญจกนัย

ฌานจตุกกนัย แบ่งระดับฌานตามองค์ของฌานเป็น ๔ ระดับ คือ

๑. ปฐมฌาน คือ ฌานมีองค์ ๕ ได้แก่ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข และเอกัคคตา
๒. ทุตติยฌาน คือ ฌานมีองค์ ๓ ได้แก่ ปิติ สุข และเอกัคคตา
๓. ตติยฌาน คือ ฌานมีองค์ ๒ ได้แก่ สุข และเอกัคคตา
๔. จตุตถฌาน คือ ฌานมีองค์ ๒ ได้แก่ อุเบกขา และเอกัคคตา

ฌานปัญจกนัย^{๕๖} แบ่งระดับฌานตามองค์ของฌาน แต่ตามแบบของอภิธรรมเป็น ๕ ระดับ คือ

๑. ปฐมฌาน คือ ฌานมี องค์ ๕ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข และเอกัคคตา
๒. ทุตติยฌาน คือ ฌานมีองค์ ๔ ได้แก่ วิจาร์ ปิติ สุข และเอกัคคตา
๓. ตติยฌาน คือ ฌานมีองค์ ๓ ได้แก่ ปิติ สุข และเอกัคคตา
๔. จตุตถฌาน คือ ฌานมีองค์ ๒ ได้แก่ สุข และเอกัคคตา
๕. ปัญจมฌาน คือ ฌานมีองค์ ๒ ได้แก่ อุเบกขา และเอกัคคตา

ซึ่งการปฏิบัติสมถกรรมฐานทั้ง ๔๐ กองนั้น กสิณ ๑๐ สามารถเข้าถึงได้ตั้งแต่ปฐมฌาน จนถึงปัญจมฌานและอรุณฌาน, อสุภ ๑๐ เข้าถึงได้เพียงปฐมฌาน, อนุสสติ ๑๐ มีเพียง ๒ หมวด คือ กายคตาสติ เข้าถึงได้เพียงปฐมฌาน และ อานาปานัสสติ สามารถเข้าถึงได้ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงปัญจมฌาน, อัปมัณญา ทั้ง ๓ ข้อ ยกเว้นอุเบกขา สามารถเข้าถึงได้ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน และ อุเบกขา เข้าถึงปัญจมฌาน

สรุปจากการศึกษา แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติสมถยานิกนั้นเป็นการฝึกเจริญวิปัสสนาโดยให้จิตให้สงบเป็นระดับอุปจารสมาธิหรืออัปนาสมาธิจนได้รูปฌาน ๔ หรือ ๕ และอรุณฌาน ๔ แล้วจึงกำหนดรู้สมาธิหรือสภาพธรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยญาณที่เกิดขึ้นขณะนั้น ๒ อย่าง คือ นามรูปปริจเฉทญาณและปัจจยปริคคญาณ จากนั้นจึงพิจารณาความเป็นพระไตรลักษณ์ ส่งผลประโยชน์ให้จิตเจริญมากขึ้น จนสังัดจากกาม ละเสียซึ่งราคะ แล้วหลุดพ้นจากกิเลส เรียกว่า “เจโตวิมุตติ”

^{๕๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๘.

^{๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒๕/๔๑๔.

๒.๓.๒ “วิปัสสนาญาณิก” การเจริญวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นและจึงเจริญสมถตามหลัง

วิปัสสนา คือ ปัญญาที่หยั่งรู้ในความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนที่บังคับบัญชาได้ของสภาวะของรูปธรรมและนามธรรม ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ได้แสดงความหมายของวิปัสสนาไว้ว่า

“ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความ กำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะ ที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้ อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคืด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความ เห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญา พละ ปัญญา เหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้น ธรรม สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น”^{๕๗}

การปฏิบัติวิปัสสนาเป็นอุบายเรื่องปัญญา สามารถรู้แจ้งอริยสัจจ์ ๔ และได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ซึ่งในการปฏิบัตินั้นจะเป็นการทำสมาธิชั่วคราว ๆ หนึ่งซึ่งมีชื่อว่า ขณิกสมาธิ โดยการกำหนดรูปนาม ชั้น ๕ เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา โดยดำเนินทาง มหาสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นทางสายเอกทางเดียวที่จะพาผู้ปฏิบัติไปถึงนิพพานได้ ฉะนั้นก่อนการปฏิบัติ จึงจำเป็นที่จะต้องทราบวิปัสสนาภูมิเสียก่อน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๖ หมวดนี้ ดังนี้ คือ

๑) วิปัสสนาภูมิที่ ๑ คือ ชั้น ๕ ซึ่งมีสภาวะต่างกันแต่ละกอง ๆ ดังนี้

ก. รูปชั้น กองแห่งรูป แยกเป็น ๒ คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔

ข. เวทนาชั้น กองแห่งเวทนา มีหน้าที่เสวยอารมณ์ มี ๓ คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา หรือ แยกเป็น ๕ ได้แก่ สุขกาย รู้สึกสบาย ๑ ทุกข์กาย รู้สึกไม่สบาย ๑ อุเบกขา เฉย ๆ คือเป็นกลาง ๆ จะว่าสุขหรือทุกข์ก็ไม่ชัด ๑ โทมน์ส ทุกข์ใจ ๑ โสมน์ส สุขใจ ๑

ค. สัญญาชั้น กองแห่งสัญญา มีหน้าที่จำอารมณ์ต่าง ๆ

ง. สังขารชั้น กองแห่งสังขาร มีหน้าที่ปรุงแต่งจิตใจให้ทำในกุศลหรืออกุศล

จ. วิญญาณชั้น กองแห่งวิญญาณ มีหน้าที่รู้อารมณ์

๒) วิปัสสนาภูมิที่ ๒ คือ อายุตนะ ๑๒ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อายุตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำหน้าที่เหมือนประตูคอยรับอารมณ์ต่าง ๆ ที่จะมาจากภายนอกเข้าสู่ ร่างกาย และอายุตนะภายนอก ๖ หรือ อารมณ์ ๖ เพราะเป็นอารมณ์ของจิต ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส

^{๕๗} อภิ.สง (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๗.

โผฏฐัพพ และอัมมารมณ เป็นตัน นอกจากนี้เมื่ออายตนะภายใน ๖ กระพบบกับอายตนะภายนอก ๖ เป็นคู่ ๆ แล้วจะเกิดวิญญาน ๖ คือ

- ก. จักขุวิญญาน คือจิตที่รับรู้อารมณ์ทางตา
- ข. โสตวิญญาน คือจิตที่รับรู้อารมณ์ทางหู
- ค. ฆานวิญญาน คือจิตที่รับรู้อารมณ์ทางจมูก
- ง. ชิวหาวิญญาน คือจิตที่รับรู้อารมณ์ทางลิ้น
- จ. กายวิญญาน คือจิตที่รับรู้ว่ามีสิ่งที่มาถูกต้องกาย
- ฉ. มโนวิญญาน คือจิตที่รับรู้อารมณ์ทางใจ

๓) วิปัสสนาภูมิที่ ๓ คือ ธาตุ ๑๘ จัดเป็นหมวดได้ ๖ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ คือ จักขุธาตุ ธาตุอันหมายถึงตา, รูปธาตุ ธาตุอันหมายถึงรูป ที่ปรากฏให้ตาเห็น และจักขุวิญญานธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางตา

หมวดที่ ๒ คือ โสตธาตุ ธาตุอันหมายถึงหู, สัทธาตุ ธาตุอันหมายถึงเสียง ที่กระทบหูให้ได้ยิน และโสตวิญญานธาตุ คือ ความรู้อารมณ์ทางหู

หมวดที่ ๓ คือ ฆานธาตุ ธาตุอันหมายถึงจมูก, คันธธาตุ ธาตุอันหมายถึงกลิ่น ที่กระทบจมูกให้ได้กลิ่น และฆานวิญญานธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางจมูก

หมวดที่ ๔ คือ ชิวหาธาตุ ธาตุอันหมายถึงลิ้น, รสธาตุ ธาตุอันหมายถึงรส ที่กระทบลิ้นให้ได้รับรสชาติ และชิวหาวิญญานธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางลิ้น

หมวดที่ ๕ คือ กายธาตุ ธาตุอันหมายถึงร่างกาย, โผฏฐัพพธาตุ คือสิ่งที่มาถูกต้องกาย และกายวิญญานธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางกาย

หมวดที่ ๖ คือ มโนธาตุ ธาตุอันหมายถึงจิต, อัมมธาตุ คือสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ และมโนวิญญานธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางใจ

เมื่อย่อ ธาตุ ๑๘ ลงแล้วก็แสดงให้เห็นเป็นเพียงแค่รูปและนามเท่านั้น

๔) วิปัสสนาภูมิที่ ๔ คือ อินทริย์ ๒๒^{๔๘} หมายถึงความเป็นอิสระ เป็นใหญ่ในกิจอันเป็นหน้าที่ของตน ๆ เป็นอารมณ์ ดังนี้

จักขุอินทริย์ คือ ความเป็นใหญ่ของตา มีหน้าที่เห็นรูป ที่มากระทบจักขุปสาท

^{๔๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๗.

โสดินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของหู มีหน้าที่ได้ยินเสียง คอยรับเสียงที่มากกระทบ
โสดปสาท

ฆานินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของจมูก มีหน้าที่รู้กลิ่นต่าง ๆ ที่มากกระทบ ฆานปสาท

ชีวหินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของลิ้น มีหน้าที่รู้รสที่มากกระทบชีวหาปสาท

กายินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของกาย มีหน้าที่รับสัมผัสที่มากกระทบกายปสาท

มโนินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของใจ มีหน้าที่ยังธรรมทั้งหลายให้เป็นไปในอำนาจของ
ความรู้อารมณ์

อิตถินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของอิตถิภาวะ มีหน้าที่แสดงกิริยาอาการของหญิง

ปุริสินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของปุริสภาวะ มีหน้าที่แสดงกิริยาอาการของชาย

ชีวิตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของชีวิตคอยเลี้ยงรูปนามไว้

สุขินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของสุขเวทนา มีหน้าที่ให้เกิดความสุขทางกาย

ทุกخينทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของทุกขเวทนา มีหน้าที่ให้เกิดความทุกข์ทางกาย

โสมนัสสินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของโสมนัสเวทนา มีหน้าที่ให้เกิดความสุขทางใจ

โทมนัสสินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของโทมนัสเวทนา มีหน้าที่ให้เกิดความทุกข์ทางใจ

อุปกخينทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของอุเบกขาเวทนา มีหน้าที่ให้เกิดความวางเฉยเป็นกลาง
ระหว่างสุข-ทุกข์

สัททินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของสัทธาเจตสิก ทำให้เกิดความเชื่อ ความเลื่อมใส

วิริยินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของวิริยเจตสิก ทำให้เกิดความเพียรพยายามปฏิบัติธรรม

สตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของสติเจตสิก มีหน้าที่ให้เกิดความระลึกได้ในอารมณ์ที่เป็น
ปัจจุบัน-อดีต

สมาธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของเอกัคคตาเจตสิก มีหน้าที่ให้เกิดความตั้งมั่นอยู่ใน
อารมณ์เดียว

ปัญญินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของปัญญาเจตสิก มีหน้าที่ให้เกิดความรู้ทั่วไปตามความ
เป็นจริงของสภาวะธรรมทั้งที่เป็นโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมทั้งหลาย

อนัญญัตถัญญัสสามิตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในโลกุตตรเจตสิกบรรลุโสดาปัตติมรรค

อัญญินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของโลกุตตรเจตสิกซึ่งบรรลุโสดาปัตติผล

อัญญาตาวินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในโลกุตตรเจตสิกปหานสังโยชน์ ๑๐ ได้บรรลุ
อรหัตตผล^{๕๙}

เมื่อกำหนดรู้ในอินทรีย์ทั้งหมดนี้แล้วก็ไม่มีกิจที่จะต้องทำยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว

^{๕๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๒.

๕) วิปัสสนาภูมิที่ ๕ คือ อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ก. ทุกขอริยสัจ คือ เป็นสภาวะทุกข์ เมื่อยึดมั่นถือมั่นก็เป็นอุปทานชั้น ๕ ย่อคืออุปทานชั้น ๕

ข. ทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ ตัณหา ๓ ได้แก่ กามตัณหา คือ ความยินดีติดใจเพติดเพลินในอารมณ์ ๖ โดยมีความเห็นผิดว่า สิ่งทั้งหลายนั้นเที่ยง ยั่งยืน ไม่แปรผัน, ภวตัณหา ซึ่งเป็นตัณหาลำดับที่ ๒ นั้น คือ ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ในความยินดีติดใจในอารมณ์ ๖ และวิภวตัณหา ตัณหาลำดับที่ ๓ คือ ความไม่อยากเป็นนั่นเป็นนี่ในความยินดีติดใจในอารมณ์ ๖

ค. ทุกขนิโรธอริยสัจ คือออกจากสังสารวัฏฏ์ได้ เป็นความดับที่ไม่มีเหลืออยู่เลยแม้แต่น้อย ทุกข์จึงไม่มีโอกาสที่จะเกิดขึ้นมาอีกได้ เพราะดับตัณหาได้แล้ว

ง. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือการดำเนินไปสู่ทุกขนิโรธ และเป็นปฏิปทาแห่งการบรรลุทุกขนิโรธด้วย หมายถึง การปฏิบัติเพื่อให้ถึงซึ่ง ความดับทุกข์นั้น ต้องดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘

อริยสัจ ๔ ประการนี้ เมื่อพากเพียรปฏิบัติแล้วย่อมส่งผลต่อให้สิ้นไปของอาสวะและบรรลุความเป็นพระอริยบุคคลได้ ดังแสดงข้อความปรากฏในอาสาฬหสูตร ว่า

“ความสิ้นอาสวะของผู้รู้ ผู้เห็นอะไร คือ ความสิ้นอาสวะของผู้รู้ ผู้เห็นว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ ความสิ้นอาสวะของผู้รู้ ผู้เห็น อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตาม ความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’”^{๖๐}

๖) วิปัสสนาภูมิที่ ๖ คือ ปฏิจจนสมุปบาท ๑๒ คือ ธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งธรรมทั้งหลาย มีชรามณณะ เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงดำรัสความหมายของปฏิจจนสมุปบาทไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจนสมุปบาท เป็นอย่างไร คือ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็น

^{๖๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๕/๖๐๘.

ปัจจัย ภาพจึงมี เพราะภาพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้”^{๖๑}

สรุปจากการวิจัย ผู้วิจัยพบว่าอารมณ์ของวิปัสสนา หรือ วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ ชั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจกสมุปปาท ๑๒ เมื่อยวิปัสสนาภูมิ ๖ ลง
แล้วก็ได้แก่ รูปกับนาม รูปกับนามนี้เป็นตัวกรรมฐานที่จะนำไปใช้ในการพิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญา ผู้
ปฏิบัติจะต้องศึกษารูป-นามให้เข้าใจเสียก่อน แล้วจึงเริ่มปฏิบัติเพราะถ้าไม่เข้าใจแล้ว เมื่อรูปหรือนาม
อะไรปรากฏ ผู้ปฏิบัติก็จะกำหนดไม่ถูก

ซึ่งการปฏิบัติตามทางสายเอกที่จะนำพาผู้ปฏิบัติไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานได้ โดย
การมีสติอันเป็นไปใน กาย, เวทนา, จิต, และ ธรรม จนเห็นรูปนามตามความเป็นจริงว่า
เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรียกว่า

สติปัฏฐาน ๔

ซึ่งมีพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แสดงไว้ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและ
ปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อทำให้ แจ่มนิพพาน ทางนี้คือ
สติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๖๒}

คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ, หรือข้อปฏิบัติที่ใช้สติเป็นประธานหรือหลัก ในการกำหนด
ระลึกหรือพิจารณาสิ่งทั้งหลาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงของธรรมชาตินั้น ๆ โดยไม่ถูกครอบงำ
ด้วยความยินดีในร้าย ที่ทำให้เห็นผิดไปจากความเป็นจริงตามอำนาจของกิเลสตัณหา หรือกล่าวได้ว่า
สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่ตั้งแห่งสติ จุดประสงค์เพื่อฝึกสติ และใช้สตินั้นพิจารณาและรู้เท่าทันใน กาย
เวทนา จิต และธรรม เพื่อให้เกิดนิพพิทาความคลายกำหนดความยึดความอยากจากการไปรู้ตาม
ความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ จึงคลายตัณหา จึงเป็นไปเพื่อนำออกและละเสียซึ่งตัณหาแลอุปาทาน
ความยึดมั่นถือมั่นในกิเลสด้วยความพึงพอใจหรือสุขของตัวของตนเป็นสำคัญ ที่มีในสันดานของ
ปุถุชนอันก่อให้เกิดความทุกข์โดยตรงด้วยเป็นสมุทัยเหตุแห่งทุกข์, พระองค์ท่านแบ่ง สติปัฏฐาน
๔ ออกเป็น ๔ หมวดใหญ่ด้วยกัน คือ

๑) กายานุปัสสนา การมีสติในกายเป็นอารมณ์ คือมีสติกำหนดพิจารณากาย ให้เห็นกาย
ในกาย คือเห็นตามความเป็นจริงของกาย เช่น "เป็นเพียงการประชุมกันของเหตุปัจจัยอันมีธาตุ ๔ ดิน

^{๖๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔.

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

น้ำ ลม ไฟ" หรือการเกิดแต่เหตุที่เป็นของสภปรกปฏิกุสโสโครกประกอบหรือเป็นปัจจัยกันขึ้นการพิจารณาส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเพื่อให้เกิดนิพพิทา อันล้วนเป็นไปการระงับหรือดับตัณหาแลอุปาทานโดยตรงทั้งสิ้น

ในขั้นแรกนั้น เป็นการฝึกให้มีสติเสียก่อน โดยฝึกดูลมหายใจที่หายใจเข้าที่หายใจออกอย่างมีสติ, หรือการมีสติอยู่ในอิริยาบถของกาย (ไม่ใช้การใช้อิริยาบถของกายเป็นอารมณ์จนเกิดสมาธิโดยไม่รู้ตัว) แล้วใช้สตินั้นในการพิจารณากายในแบบต่าง ๆ ตลอดจนการเกิดดับต่าง ๆ ของกาย ฯลฯ ล้วนเพื่อให้เกิดนิพพิทา เพื่อให้จิตลลละความยินดียินร้ายในกายแห่งตนแลบุคคลอื่นเมื่อรู้เห็นตามความเป็นจริงของกายนั้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จิตจะได้คลายความยึดมั่นถือมั่น พึงพอใจหรือหลงใหลในกายแม้ตัวตนของตนหรือบุคคลอื่น เป็นการตัดกำลังตัณหาอุปาทานโดยตรงทางหนึ่ง ซึ่งแบ่งเป็น ๖ แบบ

(๑) อานาปานสติ โดยให้จิตคือสติกำหนดตามดูหรือรู้ตามลมหายใจเข้าออกแบบต่าง ๆ ตลอดจนสติสังเกตเห็นอาการของลมหายใจ กล่าวคือเมื่อทำสติต้องเป็นสติ จึงเป็นสัมมาสติ เมื่อตั้งใจทำสมาธิแล้วเป็นสมาธิก็เป็นสัมมาสมาธิ แต่บางครั้งคราวในการปฏิบัติอาจมีการเลื่อนไหลเพราะสติขาดเกิดขึ้นบ้างเป็นครั้งเป็นคราว เนื่องจากบางครั้งฝึกสติก็จริงอยู่ แต่เกิดอาการขาดสติหรือสติอ่อนลงเป็นครั้งคราวบ้างจึงเลื่อนไหลไปเป็นฌานหรือสมาธิแทน ฉะนั้น ในอานาปานสติ นอกจากฝึกสติแล้วสามารถใช้วิปัสสนาได้เช่นกัน โดยการพิจารณาลมหายใจที่หายใจเข้าออกอยู่นั้น ๆ ว่า เป็นกายสังขาร คือถูกกายปรุงแต่งขึ้น พิจารณาความไม่เที่ยง ทยอยไม่ได้ เป็นอนัตตาเกิดดับ อยู่ตลอดเวลา

(๒) อิริยาบถ คือกำหนดสติให้ระลึกรู้ในอิริยาบถอาการต่าง ๆ ของกาย เช่น เดิน นอน ยืน นั่ง ฯลฯ คือมีสติรู้ในอิริยาบถต่าง ๆ นั้นเอง

(๓) สัมปชัญญะ ความรู้ตัวคือปัญญาในการให้มีสติต่อเนื่องในการกระทำหรือการเคลื่อนไหว เช่นเดิน ต้ม กิน ถ่าย วัง ตื่น หลับ คือมีสติอย่างรู้ตัวทั่วพร้อม สติระลึกรู้อย่างต่อเนื่อง สลับสับเปลี่ยนอิริยาบถกันได้ ตามที่สติระลึกรู้ตามความเป็นจริง มีสติระลึกรู้ไม่เพ่งจนแน่วแน่มุ่งเพื่อการเป็นสมาธิระดับสูงหรือประณีตแต่อย่างใด ใช้แค่ขณิกสมาธิเป็นเบื้องต้นเท่านั้น

(๔) ปฏิกุสมนสิการ นำสติและจิตตั้งมั่นนั้นไปใช้พิจารณาส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่า ล้วนเป็นสิ่งปฏิกุส ไม่สะอาด โสโครก ต้องเข้าใจว่ากายตน(เห็นกายในกายภายใน) และกายของบุคคลอื่น(เห็นกายในกายภายนอก) ต่างก็เป็นเฉกเช่นนี้ ล้วนเป็นไปเพื่อให้เกิดนิพพิทาเพื่อลลละความยึดมั่น พึงพอใจหลงใหลในกายตนและในกายบุคคลอื่นลง เพื่อให้เห็นตามความเป็นจริงว่าล้วนแล้วแต่เป็นของปฏิกุสโสโครก เพื่อคลายความหลงใหลรักใคร่ยึดมั่นมันลงไป จึงคลายกำหนด

(๕) ธาตุมนสิการ พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงของกายนี้ว่า เป็นเพียงก้อนหรือมวลหรือขณะของธาตุทั้ง ๔ อันล้วนไม่งาม ไม่สะอาด มาประชุมกันเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกายนี้ชั่วขณะระยะหนึ่ง ทั้งกายตนเองและบุคคลอื่นเช่นกัน

(๖) นวสีวถิกา คือพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ เป็นระยะ ๆ ๙ แบบหรือระยะจนผู้ฟังเฝ้าไปเรื่อยไปในที่มืด และต้องเข้าใจว่ากายของตนและผู้อื่นต่างก็ล้วนต้องเป็นเฉกเช่นนี้ ไม่เป็นอื่นไปได้

๒) เวทนานุปัสสนา สติปัญญา สติกำหนดพิจารณาเวทนาหรือการเสพรสอารมณ์ที่บังเกิดขึ้นเป็นธรรมดาจากการกระทบคือผัสสะ ให้เห็นเวทนาที่เกิดขึ้น แล้วพิจารณาให้เห็นตามความจริงของเวทนาว่า "เวทนาเป็นสักแต่ว่าเป็นการรับรู้ การเสพรสอารมณ์ที่มากระทบสัมผัสทั้งในทางใจและกาย เป็นขบวนการธรรมชาติหรือสภาวะธรรมแท้อันยิ่งใหญ่ที่มีในมนุษย์ทุกผู้นาม เป็นทุกข์โดยธรรมชาติ เป็นเพียงกระบวนการรับรู้ในขั้นแรก ๆ ที่เอาข้อมูลมาจากสัญญา (ความจำ) อดีตหรืออัสวะกิเลส ยังไม่ใช่ความทุกข์จริง ๆ พิจารณาให้เห็นว่าเมื่อมีการผัสสะย่อมเกิดเวทนาอันมี สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุข (ไม่สุขไม่ทุกข์) ใดๆอย่างหนึ่งขึ้นเป็นธรรมดาทุกครั้งทุกทีไป ซึ่งเป็นเวทนาปกติหรือเป็นไปโดยธรรมหรือธรรมชาติ หลีกเลียงหลบหนีไม่ให้เกิดไม่ให้เป็นไม่ได้ เป็นหลักธรรมชาติธรรมดา ๆ แต่สูงสุด จิตจะได้คลายความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาหรือการเสพรสอารมณ์ ที่บังเกิดนั้น ๆ จึงไม่เกิดตัณหาขึ้น จึงเป็นเพียงสุขเวทนาหรือทุกขเวทนาตามธรรมหรือธรรมชาติแต่ย่อมไม่เร้าร้อนเผาผลาญเวทนาที่ประกอบด้วยอุปาทาน (เวทณุปาทาน)

๓) จิตตานุปัสสนา คือการเห็นจิตในจิต หรือสติระลึกรู้เท่าทันหรือพิจารณาจิตและโดยเฉพาะอาการของจิตหรือกริยาของจิตดังเช่น รากะ, โทสะ, โมหะ, ฟุ้งซ่าน หดหู่ ที่ย่อมยังให้เกิดความเศร้าหมองหรือแผ่วเป็นอารมณ์ จึงต้องมีสติระลึกเท่าทันในจิตตสังขาร ตามสภาพเป็นจริงที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ เช่น จิตมีรากะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตมี, จิตปราศจากรากะ โทสะ โมหะก็รู้ว่าปราศจากรากะ โทสะ โมหะ, จิตหดหู่ ก็รู้ชัดว่าจิตหดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่าจิตฟุ้งซ่าน ทั้งในของตนเองและของบุคคลอื่น อันเพื่อเป็นเครื่องรู้ เครื่องระลึก เครื่องเตือนสติ และพิจารณาโดยเห็นการเกิด ๆ ดับ ๆ ว่า เป็นไปตามธรรมคือสภาวะธรรมหรือธรรมชาติ ล้วนไม่เที่ยงของจิตตสังขารดังกล่าว

เห็นจิตในจิต หรือ จิตเห็นจิต ถ้าเข้าใจขั้น ๕ จักเข้าใจได้ว่าหมายถึงการมีสติเห็นจิตตสังขารที่บังเกิดขึ้นอันมีตามที่พระพุทธเจ้าได้ดำรัสไว้ในมหาสติปัญญาสูตรดังนี้ คือมี

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดจิตมีรากะว่า จิตของเรามีรากะ

หรือรู้ชัดจิตปราศจากรากะว่า จิตของเราปราศจากรากะ

รู้ชัดจิตมีโทสะว่า จิตของเรามีโทสะ

หรือรู้ชัด จิตปราศจากโทสะว่า จิตของเราปราศจากโทสะ

รู้ชัดจิตมีโมหะว่า จิตของเรามีโมหะ
 หรือรู้ชัดจิตปราศจากโมหะว่า จิตของเราปราศจากโมหะ
 รู้ชัดจิตเหตุว่า จิตของเราเหตุรู้ชัดจิตฟังชานว่า จิตของเราฟังชาน
 รู้ชัดจิตเป็นมหัคคตะว่า จิตของเราเป็น มหัคคตะ
 หรือรู้ชัดจิตที่ไม่เป็นมหัคคตะว่า จิตของเราไม่เป็นมหัคคตะ
 รู้ชัดจิตที่ เป็นสอตุตตะว่า จิตของเราเป็นสอตุตตะ
 หรือรู้ชัดจิตเป็นอนตุตตะว่า จิตของเราเป็น อนตุตตะ
 รู้ชัดจิตเป็นสมาธิว่า จิตของเราเป็นสมาธิ
 หรือรู้ชัดจิตไม่เป็นสมาธิ ว่าจิตของเราไม่เป็นสมาธิ
 รู้ชัดจิตหลุดพ้นว่า จิตของเราหลุดพ้นแล้ว
 หรือรู้ชัดจิต ที่ยังไม่หลุดพ้นว่า จิตของเรายังไม่หลุดพ้น"^{๖๓}

๔) ธรรมานุปัสสนา กำหนดพิจารณาธรรมคือ นีวรณ ๕ ชั้น ๕ และอุปาทานชั้น ๕ อายตนะภายใน และภายนอก โพชนงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ ที่บังเกิดแก่ใจเป็นอารมณ์ทั้งที่เป็นกุศลหรืออกุศล ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติและเครื่องระลึกรู้เพื่อให้เกิดปัญญาเป็นสำคัญหรือเป็นวัตถุประสงค์ การพิจารณาธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ในจิต เป็นการพิจารณาธรรม เพื่อเป็นเครื่องรู้, ระลึกเตือนสติเป็นแนวทาง ให้เกิดปัญญาไม่ไปยึดมั่นถือมั่นเช่นกัน เพราะธรรมทั้งหลายเหล่านี้จัดเป็นสังขารในไตรลักษณ์ คือเกิดแต่เหตุปัจจัยเช่นกัน เมื่อเหตุปัจจัยของสังขารธรรมเหล่านี้แปรปรวนหรือดับ สังขารธรรมนี้ก็เช่นกัน อีกทั้งเมื่อเรารู้ระลึกธรรมทั้งหลายก็เกิดขึ้น เมื่อเราหยุดรู้ระลึกธรรมทั้งหลายก็ดับลงเช่นกัน เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์

ในทางปฏิบัติของ สติเห็นธรรม คือระลึกรู้ในธรรมหรือสิ่งทั้งหลายที่บังเกิดแก่จิตในขณะนั้น ๆ ก็เพื่อให้เกิดปัญญาญาณนั่นเอง คือมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทุกข์และการดับไปของทุกข์อย่างแจ่มแจ้ง

สรุปจากการศึกษา แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติวิปัสสนายานิกนั้นไม่ต้องกำหนดสมาธิจนถึงขั้นอุปจารหรืออัปปนา แต่เป็นการกำหนดสมาธิเพียงขณิกสมาธิ แล้วจึงกำหนดสภาวธรรมที่เกิดขึ้น โดยอาศัยญาณที่เกิดขึ้น คือ นามรูปปริจเฉทญาณ และ ปัจจัยปริคคหญาณ จากนั้นจึงพิจารณาความเป็นไตรลักษณ์ของรูปนามตามความเป็นจริงจากญาณที่เกิดขึ้นคือ สัมมสนญาณ เป็นเบื้องต้น จนส่งผลให้เกิดมรรคปัญญา จากนั้นจึงละเสียซึ่งอาสวะ และเข้าสู่ทางแห่งการเป็นพระอริยบุคคล เรียกว่า “ปัญญาวิมุตติ”

^{๖๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๕/๓๑๒.

๒.๔ แนวทางการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำรัสเหตุแห่งการบรรลุธรรม ผล นิพพานแก่พระภิกษุในพระพุทธศาสนาไว้ ๕ ประการ ดังปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจก-ฉกกนิบาต วิมุตตายนสูตร ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุ ผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะ ที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจาก โยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ

เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปแสดงธรรม^{๖๔} แก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรธ^{๖๕} รู้แจ้งธรรมในธรรม^{๖๖} นั้น ตามที่ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปแสดง แก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมี ปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการ ที่ ๑

๒. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรม แก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียน มาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตาม ที่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมี ปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการ ที่ ๒

๓. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรม แก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรธรู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้นตามที่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตน ได้เรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้ง

^{๖๔} ธรรม ในที่นี้หมายถึงอริยสัจ ๔ อภ.ปณจก.อ. (ไทย) ๓/๒๖/๘.

^{๖๕} รู้แจ้งอรรธ ในที่นี้หมายถึงรู้ความหมายแห่งบาลีนั้นว่า ‘ศีลมาในที่นี้ สมามีมาในที่นี้ ปัญญา มาในที่นี้’ อภ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๔๓/๑๕๒-๑๕๓.

^{๖๖} รู้แจ้งธรรม ในที่นี้หมายถึงรู้บาลีคือพระพุทธพจน์ เช่น ทรงจำบาลีที่ให้ความหมายได้อย่างถูกต้อง อภ.ติก.อ. (ไทย) ๓/๔๓/๑๕๒-๑๕๓.

อรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิด ปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่ง วิมุตติประการที่ ๓

๔. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรม แก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้ เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่ภิกษุตรีกตามตรงตามเพ่ง ตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เธอรู้ แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ ภิกษุตรีกตามตรงตามเพ่ง ตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อม เกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติประการที่ ๔

๕. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรม แก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตน ได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับ มาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตรีกตามตรงตามเพ่ง ตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอ เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมา ดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ เธอได้เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเกิดปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุ แห่งวิมุตติ ประการที่ ๕

ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้แล ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุผู้ไม่ ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะ ที่ยังไม่สิ้นไป ย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจาก โยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ”^{๖๗}

จากข้อความข้างต้นที่ปรากฏอยู่ใน พระสุตตันตปิฎก วิมุตตายนตสูตร ผู้วิจัยสรุปได้ว่า แนวทางในการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค ผล และนิพพาน ที่ปรากฏในพระสุตตรนั้น มีอยู่ ๕ ประการ คือ (๑) การบรรลุในขณะที่ฟังธรรม (๒) การบรรลุในขณะที่แสดงธรรม (๓) การบรรลุในขณะที่สาธยายธรรม (๔) การบรรลุในขณะที่พิจารณาธรรม (๕) การบรรลุในขณะที่เจริญสมาธิ ซึ่งผู้ปฏิบัติในแต่ละแนวทางคือผู้ที่มีความเพียรและความไม่ประมาท เป็นที่ตั้ง ซึ่งในพระพุทธศาสนามีปรากฏพุทธสาวกผู้ที่ไม่ประมาท และมีความเพียร แสดงไว้ให้ได้ศึกษาอยู่มาก

^{๖๗} อ.ป.พจน. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒-๓๕.

๒.๕ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า คำว่า ธรรม นั้น หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และ นิพพาน ๑ ซึ่งการจะปฏิบัติเพื่อบรรลุโลกุตตรธรรม ได้นั้น เมื่อสรุปแล้วพบว่ามียุ ๒ ทาง คือ สมถยานิก เป็นการปฏิบัติสมถ กล่าวคือการเจริญสมาธิโดยอาศัยสมาธิระดับอุปปจารหรืออัปปนา มีกรรมฐาน ๔๐ กอง เป็นอารมณ์ที่พิจารณาไปจนถึงขั้นที่รู้รูปฌานและอรุฌาน เป็นต้น แล้วจึงพิจารณาความเป็นไตรลักษณ์ของรูปนาม จึงจะสามารถบรรลุธรรม พร้อมกับ ได้วิชา ๓ อภิญญา ๖ หรือ ปฏิสัมภีทา ๔ และในแนวทางที่ ๒ คือ วิปัสสนายานิก คือการปฏิบัติวิปัสสนาล้วน เป็นการเจริญปัญญาโดยพิจารณาตามอารมณ์ทั้ง ๖ หรือ วิปัสสนาภูมิ ได้แก่ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒ อันมีสมาธิเพียงระดับขณิกเท่านั้น ซึ่งแนวทางทั้งสองนี้สุดท้ายจุดหมายปลายทางก็คือการเจริญในสติปัฏฐาน ๔ และนอกจากนี้ ในพระพุทธานุศาสนามีหลักฐานมีแสดงถึงแนวทางเบื้องต้นของการบรรลุธรรมปรากฏในวิมุตตายนสูตร ๕ ประการ

บทที่ ๓

การบรรลุลหกรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

มีบุคคลมากมายที่ประสบกับความทุกข์ทรมาน ไม่ว่าจะเป็นการพลัดพราก การเจ็บป่วย หรือแม้แต่การเคียดแค้นพยาบาท ซึ่งเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นคลุหุสัถ์ บรรพชิต ชาย หรือ หญิง มนุษย์ เทวดา พรหม ทุกๆวัยล้วนประสบพบเจอ แต่ในเฉพาะวัยสูงอายุ นั้นนับว่าเป็นช่วงวัยที่ประสบกับความทุกข์ได้มากที่สุด ดังนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงดำรัสทางแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์ไว้ให้แก่พุทธบริษัททั้ง ๔ รวมไปถึงสรรพสัตว์ทั้งหลาย ให้ได้เรียนรู้และนำไปปฏิบัติได้ด้วยตนเอง เมื่อปัญญาที่เกิดพร้อมแก่กล้าจนสามารถบรรลุลหกรรมได้ ในเนื้อหาที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทนี้จึงเป็นเรื่องของการบรรลุลหกรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทจึงได้กำหนดประเด็นหัวข้อไว้ดังนี้

- ๓.๑ นิยามความหมายของผู้สูงอายุ
- ๓.๒ สถานการณ์ของปัญหาในผู้สูงอายุ
- ๓.๓ การบรรลุลหกรรมผู้สูงอายุ
- ๓.๔ สรุปท้ายบท

๓.๑ นิยามความหมายของผู้สูงอายุ

ผู้สูงอายุ หรือ วัยสูงอายุ หมายถึง บุคคลผู้ที่มีช่วงอายุอยู่ในช่วงปลายของชีวิต นิยามความหมายของผู้สูงอายุนั้นอาจจะแตกต่างกันไปหากพิจารณาจากแง่มุมต่าง ๆ อาทิ ทางชีววิทยา ประชากรศาสตร์ และการจ้างงาน ซึ่งในทางสถิติมักถือว่าผู้ที่อยู่ในวัยสูงอายุคือบุคคลที่มีอายุ ๖๐ ปีขึ้นไป และในประเทศไทยกำหนดไว้ว่าผู้สูงอายุคือบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป โดยในประเทศส่วนใหญ่ที่พัฒนาแล้วจะมีสัดส่วนของผู้สูงอายุต่อประชากรทั้งประเทศสูงกว่าประเทศกำลังพัฒนา และในประเทศไทยนั้นประชากรผู้สูงอายุก็เพิ่มขึ้นอยู่ในลำดับที่ ๒ ของวัยประชากรในประเทศทั้งหมด นอกจากนิยามต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในเบื้องต้นแล้ว

ในพระพุทธศาสนาได้มีกล่าวถึงวัยของผู้สูงอายุไว้ โดยการกำหนดเป็นช่วงอายุต่างๆ ดังที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วิสุทธรุค ว่า “การจำแนก ๑๐๐ ปี โดยวัย คือ โดยปฐมวัย – วัยต้น มัชฌิมวัย – วัยกลาง ปัจฉิมวัย – วัยสุดท้าย ๑ ใน ๓ วัยนั้น ๓๓ ปีข้างต้น ชื่อว่าปฐมวัย ๓๔ปีจากนั้นไป ชื่อว่า

มัชฌิมวัย ๓๓ ปีจากมัชฌิมวัยนั้นไปชื่อว่าปัจฉิมวัย ฉะนั้นแล”^๑ จากข้อความจึงสรุปเป็นช่วงอายุได้ดังนี้
 ๑.ปฐมวัย อายุตั้งแต่ ๑ - ๓๓ ปี ๒.มัชฌิมวัย อายุตั้งแต่ ๓๔ - ๖๗ ปี ๓.ปัจฉิมวัย อายุตั้งแต่ ๖๘ - ๑๐๐ ปี ฉะนั้นช่วงวัยผู้สูงอายุจึงตรงกับปัจฉิมวัยมากที่สุด

นอกจากนี้ยังมีคำว่า ภิกษุผู้เถระ ที่แสดงถึงผู้สูงอายุ โดยปรากฏอยู่ในคัมภีร์สูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ว่า

“ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้ ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหนุ่มมาก เพื่อสุขแก่คนหนุ่มมาก เพื่อประโยชน์แก่คนหนุ่มมาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. เป็นรัตตัญญู^๒ บวชมานาน
๒. เป็นผู้ที่มีชื่อเสียง มียศ มีบริวารมาก ปรากฏแก่พวกคฤหัสถ์และบรรพชิต
๓. เป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบิณฑบาต
๔. เป็นพหูสูต เป็นผู้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย
๕. เป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นไม่วิปริต

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้ ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหนุ่มมาก เพื่อสุขแก่คนหนุ่มมาก เพื่อประโยชน์แก่คนหนุ่มมาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^๓

ซึ่งคำว่า เถระ ในภาษาบาลีอ่านว่า เถ-ระ แปลตามศัพท์ว่า “ผู้มั่นคง” “ผู้ยังคงอยู่” “ผู้นำสรรเสริญยกย่อง” หมายถึงพระเถระ, พระผู้ใหญ่, พระภิกษุผู้มีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป หรือผู้เป็นพระเถระ, ผู้แก่, ผู้เฒ่า, ผู้ใหญ่

และในพระไตรปิฎก สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ยังได้ปรากฏพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงเกี่ยวกับการเรียกภิกษุพระเถระไว้ว่า

^๑ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๓๔.

^๒ รัตตัญญู เป็นตำแหน่งเอตทัคคะที่พระอัญญาโกณฑัญญะได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้า มีความหมายว่ารู้ ราตรีนาน คือบวช รู้แจ้งธรรม และเป็นพระชีนาสก่อนพระสาวกทั้งหลาย, อภ.เอกก.อ. ๑/๑๘๘/๑๒๒ แต่ในที่นี้หมายถึงเป็นผู้ผ่านมาหลายราตรี, อภ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๘๘/๔๒.

^๓ อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๑๕๖.

“ภิกษุผู้แก่กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่า โดยชื่อหรือตระกูล โดยวาทีว่า ‘อาวุโส’ ก็ได้ ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ‘กันต’ หรือ ‘อายุสมา’ ก็ได้”^๕

ดังนั้น ผู้อาวุโส จึงหมายถึง ภิกษุผู้ใหญ่ และเรียก ภิกษุน้อยว่า อาวุโส ส่วนภิกษุน้อย เรียกภิกษุผู้ใหญ่ว่า กันต ในปัจจุบันจึงเปรียบเทียบโดยการเอาสถานภาพทางการอุปสมบท แก่กว่า เก่ากว่า คือจำนวนของพรรษาเป็นหลักในการเรียกนั่นเอง

๓.๒ สถานการณ์ของปัญหาในผู้สูงอายุ

การสูงวัยของประชากรเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลกในช่วงต้นสหัสวรรษนี้ ขณะนี้โลกของเราได้กลายเป็นสังคมสูงอายุไปแล้ว สำหรับประเทศไทย ประชากรกำลังมีอายุสูงขึ้นอย่างรวดเร็วมาก ประเทศไทยจะกลายเป็นสังคมสูงอายุระดับสุดยอดในเวลาไม่กี่ปีข้างหน้า ฉะนั้นการเรียนรู้และเข้าใจถึงปัญหาสุขภาพทั้งทางกายและใจที่อาจเกิดขึ้นในผู้สูงอายุ รวมถึงวิธีป้องกันและการดูแลจะช่วยให้ผู้สูงอายุสามารถดำรงชีวิตต่อไปได้อีกยาวนานด้วยสุขภาพที่ดีและมีชีวิตชีวา เมื่อวัยเพิ่มขึ้น การทำงานหรือโครงสร้างของเนื้อเยื่อหรืออวัยวะย่อมเสื่อมถอยลงไปตามกาลเวลา ดังนั้นปัญหาสุขภาพที่พบบ่อยในผู้สูงอายุจึงแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ปัญหาสุขภาพทางกายและใจ

๓.๒.๑ ปัญหาสุขภาพทางกาย

ปัญหาสุขภาพทางร่างกายที่พบบ่อยในผู้สูงอายุ ส่วนหนึ่งมาจากการเจ็บป่วยสะสมตั้งแต่วัยหนุ่มสาวหรือวัยทำงาน แต่ไม่ได้รับการรักษาหรือการดูแลอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดอาการรุนแรงในวัยสูงอายุ หลายโรคเกิดจากพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ทั้งการบริโภคอาหาร ดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ สูบบุหรี่ ขาดการออกกำลังกาย และขาดการควบคุมอารมณ์ที่ดี ได้แก่ โรคความดันโลหิตสูง โรคเบาหวาน โรคหัวใจขาดเลือดหรือโรคหลอดเลือดหัวใจตีบ อาการสับสนและสูญเสียความทรงจำ ภาวะสมองเสื่อม เป็นต้น

ก. โรคความดันโลหิตสูง ในคนปกติ ไม่ควรมีค่าความดันโลหิตเกิน 129/89 มิลลิเมตรปรอท โดยจะมีอาการปวดศีรษะ หน้ามืด ใจสั่น และตาพร่ามัว หากไม่รักษาตั้งแต่ต้น ปล่อยปละเลเลยจนเกิดภาวะแทรกซ้อน เช่น อัมพฤกษ์ ตาบอด ไตวาย หัวใจวาย ดังนั้น ผู้สูงอายุจึงควรหมั่นตรวจวัดความดันโลหิตอยู่เสมอ

^๕ อาวุโส แปลว่า ผู้มีอายุ เดิมใช้เป็นคำเรียกกันเป็นสามัญ คือ ภิกษุผู้แก่กว่าใช้เรียกภิกษุผู้อ่อนกว่า หรือ ภิกษุผู้อ่อนกว่า ใช้เรียกภิกษุผู้แก่กว่าก็ได้, ที.ม.อ. (ไทย) ๓๑๖/๑๙๙.

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๖๔.

ข. โรคเบาหวาน เกิดจากความผิดปกติของร่างกายที่เกี่ยวกับกระบวนการผลิตฮอร์โมนอินซูลินไม่เพียงพอ จนส่งผลให้ระดับน้ำตาลในเลือดพุ่งขึ้นสูง อาการที่สังเกตได้ เช่น กระจายน้ำปัสสาวะบ่อย จนต้องตื่นน้ำที่ละมาก ๆ อ่อนเพลีย และน้ำหนักตัวลดลงโดยไม่มีสาเหตุนอกจากนี้ยังอาจเกิดภาวะแทรกซ้อนร่วมด้วย เช่น ตาพร่ามัวหรือตาบอด ไตเสื่อม ซาปลายมือปลายเท้า และยังมีเสี่ยงต่อการติดเชื้อง่ายอีกด้วย

ค. โรคหัวใจขาดเลือด หรือ โรคหลอดเลือดหัวใจตีบ เกิดขึ้นจากภาวะหลอดเลือดหัวใจตีบ ถ้าว่านตรายถึงแก่ชีวิตได้ พบมากในผู้ป่วยเบาหวาน ความดันโลหิตสูง อ้วนลงพุง ไม่ค่อยออกกำลังกาย สูบบุหรี่ และผู้ที่มีสมาชิกในครอบครัวมีประวัติเป็นโรคหลอดเลือดหัวใจก็จะมีเสี่ยงต่อการเกิดโรคดังกล่าวสูงขึ้นไปอีกด้วย

ง. อาการสับสนและสูญเสียความทรงจำ มีอาการหลงลืมหรือคิดช้าลงเป็นอาการที่พบได้เมื่ออายุมากขึ้น หากมีปัญหาสุขภาพที่เฉียบพลัน เช่น การอักเสบติดเชื้อ หัวใจหรือสมองขาดเลือด ก็อาจเกิดอาการเพ้อ งุนงง สับสนได้ง่ายขึ้น แต่เมื่อแก้ไขที่สาเหตุของการเจ็บป่วย อาการเหล่านี้ก็จะดีขึ้นได้

จ. ภาวะสมองเสื่อม เป็นภาวะที่สมองเริ่มถดถอยการทำงานด้านใดด้านหนึ่งลงไป เช่น ด้านความจำด้านภาษา ด้านการประมวล และด้านสมาธิ โดยจะเริ่มสูญเสียเซลล์สมองจากส่วนหนึ่งแล้วค่อยลุกลามไปยังสมองอีกส่วนหนึ่งอย่างช้า ๆ เมื่อเวลาผ่านไปนานเป็นสิบปี ความผิดปกติเหล่านี้จะปรากฏชัดเจนในตัวผู้มีอาการ จนคนรอบข้างเริ่มสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงได้ที่ละน้อย^๖

นอกจากปัญหาสุขภาพกายแล้ว ปัญหาสำคัญอีกประการคือ ปัญหาสุขภาพทางใจของผู้สูงอายุ ซึ่งปัจจุบันเป็นปัญหาที่พบได้บ่อยมากขึ้น

๓.๒.๑ ปัญหาสุขภาพทางใจ

สุขภาพทางจิตของผู้สูงอายุเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ไม่ควร มองข้าม ในสภาพเศรษฐกิจสังคมที่บีบคั้น รวมทั้งการอยู่โดยลำพังระหว่างผู้สูงอายุด้วยกันเองมากขึ้น อาจส่งผล ต่อสภาพจิตใจของผู้สูงอายุได้ โดยมีลักษณะของปัญหา ดังนี้

๑. ผู้สูงอายุมีความวิตกกังวลกลัวว่าจะต้องพึ่งลูกหลาน โดยแสดงออกในลักษณะขาดความเชื่อมั่น นอนไม่หลับ กลัวถูกทอดทิ้ง เป็นต้น ก่อให้เกิดภาวะไม่สบายใจและกาย

^๖ ศาสตราจารย์ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, โรงเรียนผู้สูงอายุ : ชุดความรู้ การพัฒนาเป็นผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นนทบุรี: บริษัท มาตา การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๒๒.

๒. การเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุบางคนเป็นโรคซึมเศร้า เพราะวัยสูงอายุจะพบความสูญเสียได้บ่อย นอกจากนี้ยังมีอาการหงุดหงิด ระวัง เอาแต่ใจตนเอง

๓. การเปลี่ยนแปลงทางความคิด ผู้สูงอายุมักจะคิดซ้ำซาก ลังเล ระวัง หมกมุ่นเรื่องของตัวเองและเรื่องในอดีต และคิดถึงปัจจุบันด้วยความหวาดกลัว กลัวถูกทอดทิ้ง กลัวถูกเขารังเกียจ

๔. การเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม ผู้สูงอายุมักเอาแต่ใจตัวเอง จู้จี้ ขี้บ่น อยู่ไม่สุข ชอบยุ่งเรื่องคนอื่น หรืออาจมีปัญหาทางเพศ ผู้สูงอายุเพศชายมักมีความต้องการทางเพศอยู่ตลอดเวลา แต่ในเพศหญิงอาจไม่พบว่ามีความต้องการทางเพศอีก จึงทำให้เกิดปัญหาในเรื่องของความต้อการนี้ขึ้น

๕. การเปลี่ยนแปลงของความจำ ผู้สูงอายุมักจำปัจจุบันไม่ค่อยได้และชอบย้าคำถามซ้ำๆ กับคนที่คุยด้วย ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย บางรายจำผิดพลาด เป็นภาวะที่เรียกว่าสมองเสื่อม แต่ถ้าไม่รบกวนชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุถือว่าไม่ผิดปกติ แต่ในผู้สูงอายุที่มีโรคสมองเสื่อม การสูญเสียความจำจะรุนแรงมากจนมีผลในชีวิตประจำวัน

ทั้งปัญหาสุขภาพร่างกายและจิตใจ จะสามารถแก้ไขได้จากการทำความเข้าใจในปัญหาเสียก่อน โดยการดูแลเรื่องอาหารการกินและหมั่นหาเวลาให้แก่ผู้สูงอายุได้ไปออกกำลังกายร่วมกัน พร้อมสร้างกำลังใจให้ผู้สูงอายุได้รู้สึกว่าคุณยังมีคุณค่า มีความสำคัญ และมีความหวังในชีวิต รวมถึงการระมัดระวังคำพูดหรือการกระทำที่แสดงออกต่อผู้สูงอายุ และส่งเสริมกิจกรรมที่น่าสนใจต่างๆ ตามความเหมาะสมของผู้สูงอายุได้ทำอยู่เรื่อยๆ

ในทางพระพุทธศาสนาได้มีแนวทางการแก้ไขทั้งปัญหาสุขภาพร่างกายและจิตใจของผู้สูงอายุ ผ่านการพิจารณาธรรมะในแนวทางต่างๆ จนเข้าสู่โลกุตตรธรรม ซึ่งเรียกว่าการบรรลุธรรม

๓.๓ การบรรลุธรรมของผู้สูงอายุ

เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงต้องการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทรงสอนบุคคลทุกวรรณะ ทุกวัย และในแต่ละบุคคลนั้นการจะได้บรรลุธรรมนั้นล้วนมีนัยหลายอย่าง ทั้งแนวทางในการบรรลุธรรม และการบำเพ็ญบารมีของแต่ละบุคคล ในวัยของผู้สูงอายุนั้นเป็นวัยของผู้ที่ประสบปัญหาที่เป็นบ่อเกิดของความทุกข์มากมาย ได้แก่ สุขภาพจิตและกาย เป็นต้น ดังนั้นจึงได้แสดงพุทธบริษัทผู้สูงอายุทั้ง ๔ ผู้ได้บรรลุธรรม เพื่อเป็นตัวอย่างในการศึกษา ดังนี้

๓.๓.๑ กรณีศึกษาของพระอัญญาโกณฑัญญะ

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้แล้วจึงดำริว่า “เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน” จึงทรงดำริว่า “ภิกษุปัญจวัคคีย์ มีอุปการะแก่เรามาก ที่ได้เฝ้า

ปรณินิบัติเราผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญเพียรมา ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน”^๗ พุทธสาวกเริ่มแรกที่ได้บรรลุธรรมก่อนคือ พระภิกษุ ได้แก่ พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ แต่จะยกพระอัญญาโกณฑัญญะ ขึ้นเป็นตัวอย่างของพระภิกษุผู้สูงอายุ ที่ได้บรรลุธรรม

๑) ชีวิตประวัติ

พระอัญญาโกณฑัญญะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ที่หมู่บ้านโทณวัตถุ ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากกรุงกบิลพัสดุ์มากนัก โดยมีชื่อเดิมว่า “โกณฑัญญะ” เมื่อเจริญเติบโตขึ้นได้ศึกษาศิลปะวิชาจบคัมภีร์ไตรเพท^๘ และยังเรียนมนต์วิชาการทำงานลักษณะได้อย่างเชี่ยวชาญด้วย

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะพระบิดา ได้เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน มา เพื่อทำพิธีทำนายพระลักษณะ ตามราชประเพณี และได้คัดเลือกพราหมณ์ผู้มีความเชี่ยวชาญเหลือเพียง ๘ คน โดยมีโกณฑัญญะอยู่ในจำนวน ๘ คน นี้ด้วย ซึ่งโกณฑัญญะเป็นผู้มีอายุน้อยที่สุดจึงทำนายเป็นคนสุดท้าย เมื่อได้พิจารณาตรวจดูพระลักษณะของสิทธัตถะกุมารอย่างละเอียด เห็นถูกต้องตามตำรามหาบุรุษลักษณะพยากรณ์ศาสตร์ ครบทุกประการแล้ว จึงยกนิ้วมือขึ้นเพียงนิ้วเดียว เหตุเพราะโกณฑัญญะพราหมณ์ ได้สั่งสมบารมีมาครบถ้วนตั้งแต่อดีตชาติ จึงเป็นผู้ที่มีความปัญญารู้มากกว่า จึงสามารถยืนยันการพยากรณ์อย่างเด็ดเดี่ยวเป็นนัยเดียวเท่านั้นว่า “พระราชากุมารผู้บริบูรณ์ด้วยมหาบุรุษลักษณะอย่างนี้ จะไม่อยู่ครองเพศฆราวาสอย่างแน่นอน จักต้องเสด็จออกบรรพชา และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างมีต้องสงสัย

เมื่อ เจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จออกบรรพชาโกณฑัญญะพราหมณ์ทราบข่าวก็ดีใจ เพราะตรงกับคำทำนายของตน จึงรีบไปชวนบุตรของพราหมณ์ทั้ง ๗ คนที่ร่วมทำนายด้วยกันนั้น ซึ่งบุตรของพราหมณ์เหล่านั้น ยอมออกบวชเพียง ๔ คน คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และ อัสสชิ โกณฑัญญะจึงพามาณทั้ง ๔ คนนั้นพร้อมทั้งตน ออกบวชสืบเสาะติดตามถามหาพระมหาบุรุษไปตามสถานที่ต่าง ๆ และได้นามบัญญัติว่า “ปัญจวัคคีย์” จนมาพบพระพุทธองค์กำลังบำเพ็ญความเพียรอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมด้วยความมั่นใจว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอย่างแน่นอน จึงพากันเข้าไปอยู่เฝ้าทำกิจวัตรอุปัฏฐาก ด้วยหวังว่าเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว จะได้แสดงธรรมโปรดพวกตนให้รู้ตามบ้าง เมื่อพระมหาบุรุษทรงเลิกละความเพียรด้วยวิธีทรมานกาย เลิกอดพระกระยาหาร หันมาบำเพ็ญเพียรทางจิตและกลับมาเสวยตามเดิม เพราะพระดำริว่า “วิธีนี้คงจะไม่ใช่ทางตรัสรู้” เมื่อปัญจวัคคีย์ เห็นพระ โพธิสัตว์ละความเพียรนั้นแล้ว ก็รู้สึกหมดหวัง จึงพาหนีไปพักอาศัยอยู่ที่ป่า

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐/๑๖.

^๘ ไตรเพท ในที่นี้หมายถึงฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท, อัง.ตัก.อ. (ไทย) ๒/๕๙/๑๖๓.

อสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี หลังจากนั้นเมื่อพบพระพุทธเจ้าจึงได้ฟังธรรม แล้วจึงได้บรรลุธรรม เป็นพระโสดาบัน และได้ฟังอนัตตลักขณสูตรจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์กันทั้ง ๕ รูป

บั้นปลายชีวิตพระอัญญาโกณฑัญญะท่านได้อยู่จำพรรษา ในป่าหิมพานต์ บริเวณใกล้สระ ฉัทพนต์ เป็นเวลานาน ๑๒ ปี วันที่ท่านจะนิพพาน ท่านพิจารณาอายุสังขารแล้ว ได้มาเฝ้าพระพุทธ องค์ เพื่อกราบทูลลา นิพพาน ครั้นพระพุทธองค์ประทานอนุญาตแล้ว ท่านเดินทางกลับยังป่าหิมพานต์ และนิพพานในบรรณศาลาที่พักริมสระฉัทพนต์นั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกจำนวนมาก ได้เสด็จไปทำฌาปนกิจศพให้

๒) พิจารณาแนวทางการบรรลุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ

ครั้นพระโพธิสัตว์ ตรัสรู้แล้ว ทรงระลึกถึง ปัญจวัคคีย์ จึงได้เสด็จพุทธดำเนินไปสู่ป่าอสิป ตนมฤคทายวัน เมื่อปัญจวัคคีย์ เห็นพระพุทธองค์เสด็จมา ก็เข้าใจว่า พระองค์เสด็จมาเพื่อแสวงหาผู้ อุปัฏฐาก จึงทำตีกากันว่า พวกเราไม่ควรไหว้ ไม่ควรลุกขึ้นต้อนรับ ไม่รับบาตรและจีวรของพระองค์ เลย เพียงแต่จัดอาสนะไว้ เมื่อพระองค์ปรารถนาจะประทับนั่ง ก็จงนั่งตามพระอัยยาคีย์เถิด ครั้นพระ พุทธองค์เสด็จมาถึง ต่างพากันลืมนัดหมายกันไว้ทั้งหมด กลับทำการต้อนรับเป็นอย่างดีดังที่เคย ปฏิบัติมา แต่ยังไม่ใช้คำทักทายว่า “อาวุโส” และเรียกพระนามว่า “โคดม” อันเป็นถ้อยคำที่แสดงความ ไม่เคารพ^๙ ดังนั้น พระพุทธองค์ทรงห้ามแล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าร้องเรียกตถาคตโดย ออกชื่อและใช้คำว่า อาวุโส ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเงี้ยวโสต สดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้วจะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เรา สั่งสอน ไม่นาน นักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่ง พรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจาก เรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้”^{๑๐} ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เมื่อระลึกขึ้นได้ว่า วาจาเช่นนี้พระพุทธองค์ไม่เคยตรัสจึงพร้อมใจกันฟังพระธรรม เทศนาโดยเคารพ^{๑๑} ซึ่งพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์นั้นเรียกว่า “ธัมมจัก กัปปวัตตนสูตร” มีเนื้อความโดยย่อดังนี้

ขั้นแรก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่า นักบวชไม่ควรทำกิจ ๒ อย่างคือ การหมกมุ่น ในกามสุข (กามสุขัลลิกานุโยค) และการทรมานตนเองให้ลำบาก (อัตตทิลกมถานุโยค) พระองค์เรียก

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖๑๖๔.

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๘.

^{๑๑} พระครูกล้าญาณสิทธิวิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๗.

อาการนี้ว่าความประพาศที่สุดโต่ง จากนั้นทรงแสดงเหตุผลว่า การหมกมุ่นอยู่กับความสุขนั้นเป็นของต่ำ เป็นกิจของปุถุชนผู้ครองเรือน เป็นที่สุดข้างความหย่อนยานส่งเสริมให้เกิดความหลุ่มหลงในกามคุณ ส่วนการทรมาณตนเองให้ลำบากเป็นกิจที่ทำให้ตนเองเหน็ดเหนื่อย เป็นที่สุดโต่งข้างความตึงเครียด เปล่าประโยชน์

ขั้นต่อมา ทรงชี้ให้ดำเนินทางสายกลาง คือ มรรคมืองค์ ๘ อันประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตา (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ) พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าทางสายกลางนี้ พระองค์ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นทางดำเนินไปถึงความสงบ และทำให้ได้รู้แจ้งอริยสัจ

ขั้นสุดท้าย ทรงอธิบายให้ทราบว่า อริยสัจ คือ ความจริงของชีวิตที่เมื่อรู้แล้วทำให้ละกิเลสได้ ความจริงดังกล่าวมี ๔ ประการ คือ

(๑) ทุกข์ ทรงชี้ให้เห็นว่า ความเกิด ความแก่ ความตาย การได้พบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การไม่ได้ตั้งใจปรารถนา ความทุกข์โหม่นัส ความรำไรรำพัน เหล่านี้ล้วนเป็นทุกข์ ซึ่งบีบคั้นให้ชีวิตต้องตึงเครียดและทรมาณ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้

(๒) ทุกขสมุทัย เห็นให้เกิดทุกข์ ทรงชี้ให้เห็นว่า ความทุกข์นั้นมาจากเหตุ เหตุให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหาความอยาก ความเพติดเพลินยินดี ใน รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ความอยากในกาม (กามตัณหา) ความอยากในภพ (ภวตัณหา) ความอยากพ้นไปจากภพ (วิภวตัณหา) เหล่านี้ล้วนเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะทำให้ต้องแสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา นี่เป็นสิ่งที่ต้องละ

(๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทรงชี้ให้เห็นว่า ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความดับไม่เหลือซึ่งราคะ ความหลุดพ้น ความไม่อาลัย ความสละคืนไม่พัวพัน เหล่านี้คือความดับทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง

(๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้แก่ มรรค พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า การจะดับความอยากได้นั้นต้องดำเนินไปตามทางสายกลาง คือ มรรคมืองค์ ๘ ประการ ดังกล่าวข้างต้น ทางสายกลางนี้ทำให้ไม่ยึดติดในกามสุข และทำให้ไม่หลงผิดทรมาณตนเองให้ลำบาก เป็นทางตรงมุ่งสู่ความสงบสูงสุด ดับทุกข์โดยสิ้นเชิง เป็นสิ่งที่ต้องเจริญทำให้มาก

ท่านโกณฑัญญะ เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนานี้จบลง ได้เกิดดวงตาเห็นธรรมเกิดความเข้าใจว่า “สิ่งหนึ่งสิ่งใด มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึง ทรงเปล่งอุทานว่า

“อณฺณาสี วต โภ โกณทญฺโณ อณฺณาสี วต โภ โกณทญฺโณ”

“ผู้เจริญทั้งหลาย โภณทัณฺณูญะ ได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โภณทัณฺณูญะ ได้รู้แล้วหนอ”^{๑๒}

เมื่อท่านอัญญาโภณทัณฺณูญะได้บรรลุธรรมแจ่มแจ้งแล้ว ข้ามความสงสัยแล้วได้กราบทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์ประทานการอุปสมบท โภณทัณฺณูญะ ก็สำเร็จเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นพระสงฆ์รูปแรก และในวันต่อ ๆ มา ท่านที่เหลืออีก ๔ คน ก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน และอุปสมบทด้วยกันทั้งหมด พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า พระปัจจวคคีย์ มีญาณแก่กล้า พอที่จะบรรลุธรรมเบื้องสูง ได้แล้ว จึงตรัสพระธรรมเทศนา “อนตตล็กขณฺณสูตร” มีเนื้อหาโดยย่อ คือ ชั้น ๕ ได้แก่ รูปชั้น ๕ เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ สังขารชั้น ๕ และวิญญานชั้น ๕ ว่าไม่ใช่อัตตาตัวตน เปลี่ยนแปลงไม่ได้อย่างที่ปรารถนา ซึ่งชั้น ๕ เหล่านี้ล้วนเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และพระพุทธเจ้าได้ทรงดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในวิญญาน เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลาย กำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควร ทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”^{๑๓}

เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาจบ เหล่าปัจจวคคีย์ก็หลุดจากกิเลสพ้นจากอาสวะทั้งหลายและบรรลุอรหัตผลด้วยกันทั้งหมด

จากข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าวนี้ พระอัญญาโภณทัณฺณูญะได้บรรลุธรรมเบื้องต้นคือ พระโสดาบัน ซึ่งในระหว่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ท่านได้อาศัยแนวทางในการบรรลุธรรมด้วยวิธีการฟังธรรม ซึ่งในระหว่างการฟังธรรมนั้น หากเป็นการฟังโดยฟังอย่างเดียว ไม่ได้มีการรับรู้อารมณ์ของรูปนามที่เกิดขึ้น ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปไว้ดังนี้ว่า

ในส่วนแรกของ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าได้แสดงกิจที่ไม่ควรทำ ๒ อย่างของนักบวชคือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อตตกิลมถานุโยค เมื่อสังเคราะห์ลงในวิสุทธิ ๗ จัดเข้ากับ สิววิสุทธิและจิตตวิสุทธิ โดยมีรายละเอียดดังนี้

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๕.

^{๑๓} ปัญญา ใช้บางยาง, ๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๓๙.

กามสุขัลลิกานุโยค เมื่อทรงแสดงให้เห็นถึงโทษ การปฏิบัติที่ย่อหย่อนเกินไป จึงสำรวมอินทรีย์ ระวังไม่ให้ความปกุศลธรรมเกิดขึ้นได้ และ อตตกิลมณานุโยค เมื่อทรงแสดงเห็นโทษของการปฏิบัติตนให้ได้รับความลำบาก เคร่งครัดเกินไป จึงมีจิตที่สมดุล เพราะวิริยะผละเสมอกับสมาธิผละ ทำให้สมาธิก็สมดุล วิริยะก็สมดุล เป็นปัจจัยให้สติกำหนดรู้อยู่ในปัจจุบันขณะได้อย่างพอดี

ใน ส่วนที่สอง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงให้เห็นถึง ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และ ชี้นำวิธีปฏิบัติ แบบ “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ การปฏิบัติแบบกลาง ๆ ไม่ย่อหย่อนเกินไปแบบประเภทที่หนึ่ง และไม่ตึงเกินไป แบบประเภทที่สอง ดำเนินตามทางสายกลางซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยแสดงถึงหน้าที่ในอริยสัจทั้ง ๔ ดังนี้

ตารางที่ ๑ หน้าที่ของอริยสัจ ๔

อริยสัจ	สัจญาณ	กิจญาณ	กตญาณ
ทุกข์	ยอมรับว่าความทุกข์แห่งชีวิตมีอยู่จริง ชีวิตคลุกเคล้าไปด้วยความทุกข์จริง	รู้ว่าความทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดทำความเข้าใจ	รู้ว่าได้กำหนดรู้แล้ว หรือทำความเข้าใจแล้ว
สมุทัย	ยอมรับว่าสมุทัยคือตัณหา เป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง	รู้ว่าสมุทัยคือตัณหา เป็นสิ่งที่ควรละ	รู้ว่าละได้แล้ว
นิโรธ	ยอมรับว่านิโรธคือความทุกข์มีอยู่จริง ความทุกข์สามารถดับได้จริง โดยผ่านทาง การดับตัณหา	รู้ว่านิโรธควรทำให้แจ้งขึ้นในใจ	รู้ว่าได้ทำให้แจ้งแล้ว
มรรค	ยอมรับว่ามรรคมีองค์ ๘ เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์จริง	รู้ว่ามรรคเป็นสิ่งที่ควรอบรมบำเพ็ญให้เกิดมี	รู้ว่าได้เจริญอบรมให้เต็มที่แล้ว

เหตุผลสำคัญในการแทงตลอดอริยสัจ ๔ คือ การละตัณหาได้ ดังนั้นการที่จะละตัณหาได้ ต้องอาศัยการเดินตามมรรคมืองค์ ๘ เมื่อมรรคมืองค์ ๘ บริบูรณ์ เป็นมรรคสมังคี คือ การรวมตัวกันอย่างสมส่วน ทำหน้าที่ทำลายตัณหา อุปาทาน และอวิชชาให้พินาศ การเห็นแจ้งในนิพพานก็เกิดขึ้น ความทุกข์ในสังสารวัฏก็สิ้นไป เมื่อทราบเช่นนี้แล้ว พระอัญญาโกณฑัญญะได้พิจารณาถึงกิจในอริยสัจทั้ง ๓ ใน ๑๒ อากาโร ด้วยปัญญาแล้ว จนดวงตาหมดสิ้นธุลี คือ ดวงตาเห็นธรรมที่ว่าสิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา นั้น ผู้วิจัยจึงได้แสดงความเห็นว่าพระอัญญาโกณฑัญญะนั้นได้พิจารณาตามแนวทางของธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะปัญญาที่สามารถเห็นแจ้ง

ว่าความทุกข์นั้นเป็นเหตุที่ควรดับนั้น เป็นอำนาจปัญญาของสัมมาปัญญา และหลังจากนั้นจึงเจริญจนถึงที่สุดแห่งการดับทุกข์ในที่สุดจนเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเนื้อหาไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

“เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สตदानิ วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานิ สมติกมมาย ทุกฺขโทมนสฺसानิ อตถงคมาย ฌายสส อธิคมาย นิพฺพานสส สจฺฉิกิริยาย ยทิทํ จตฺตาริ สติปัฏฐานา.”^{๑๔}

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสภะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้ แจ่มนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ.”^{๑๕}

เมื่อพิจารณาตามข้อความที่ปรากฏในพระสูตรแล้ว ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่าเมื่อในขณะที่ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าไปตามลำดับอยู่นั้น พระอัญญาโกณฑัญญะได้พิจารณาอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นแนวทางในการปฏิบัติธัมมานุปัสสนา ซึ่งเป็นหนทางเดียวเพื่อพ้นทุกข์ ท่านจึงได้เห็นแจ้งในโลกุตตรธรรม บรรลุอริยบุคคลเบื้องต้น

๓) พิจารณาปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาวะผู้สูงอายุ

ก. ความผิดหวังจากสิ่งที่ตั้งความหวังไว้ จากข้อมูลข้างต้นพบว่าเหล่าปัญญาจักษุโดยเฉพาพระอัญญาโกณฑัญญะนั้น ได้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาเป็นเบื้องต้นก่อนที่จะออกบวช เนื่องด้วยความคาดหวังที่จะได้เรียนรู้และบรรลุในธรรมวิเศษตามพระพุทธองค์ จึงได้คอยอุปัฏฐากพระมหาบุรุษตามกำลังของตน แต่เมื่อเห็นว่ามหาบุรุษเที่ยววิณฑนาอาหารมาฉันตามปกติจึงคิดว่าพระองค์คลายความเพียร ปัญจจักษุเลยคิดไปว่าพระองค์ไม่สมารถที่จะบรรลุธรรมวิเศษได้ จึงผิดหวังและได้พากันหนีพระองค์ไป ในกรณีศึกษาเรื่องความผิดหวังในอารมณ์ของผู้สูงอายุนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วสิ่งที่พลอยจะเกิดขึ้นด้วยคืออารมณ์น้อยใจบ้าง โกรธ โมโหบ้าง จนสุดท้ายจะเห็นว่าผู้ที่พบกับความผิดหวังนี้จะเลือกเดินหนีออกจากความผิดหวัง โดยการไปอยู่ในจุดที่ตัวเองคิดว่าถูกต้องและพาลไม่ชอบใจกับบุคคลหรือสิ่งของที่ทำให้ผิดหวังไปเลย ในกรณีที่เลวร้ายที่สุดหากความเสียใจเหล่านี้ไม่ได้รับการแก้ไข ผู้สูงอายุอาจจะโทษตัวเอง แล้วทำให้กระทำการที่ทำร้ายตัวเองลงไป ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์แนวทางแก้ไขปัญหานี้ โดยนำหลักการที่พระอัญญาโกณฑัญญะได้พิจารณามาประยุกต์ใช้กับผู้สูงอายุ คือ หลักการพิจารณาอริยสัจ ๔ ตามกฎของไตรลักษณ์ ซึ่งการมองความทุกข์ที่เกิดขึ้นนี้เป็นเรื่องธรรมดาที่ควรละ ควรดับเสียตามกฎของธรรมชาติแล้ว ความ

^{๑๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘.

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

พันไปแห่งความทุกข์ก็จะมีกับตัวของผู้ที่ผิดหวังนี้ได้ เพราะความทุกข์ล้วนเกิดขึ้นตามธรรมชาติกับทุกคน ไม่มากก็น้อยนั่นเอง และแนวทางแก้ไขที่กล่าวมานี้ก็เป็นหนทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเป็นคำสอนไว้ดีแล้วว่าเป็นหนทางเดียว ซึ่งเป็นวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง

๓.๓.๒ กรณีศึกษาของพระมหาปชาบดีเถรี

พุทธบริษัทที่สำคัญนอกจากพระภิกษุ ลำดับถัดมาก็คือพระภิกษุณี ซึ่งในครั้งแรกพระพุทธเจ้าทรงไม่สนับสนุนให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงอนุญาต จึงได้เกิดกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อมา ดังนั้น จึงได้ยกตัวอย่างการบรรลุธรรมของพระภิกษุณีผู้มีอายุ คือ พระมหาปชาบดีโคตรมีเถรี

๑) ชีวิตประวัติ

พระมหาปชาบดีเถรี เป็นราชธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะ แห่งพระนครเทวทหะ เป็นพระกนิษฐภคินีของพระนางสิริมหามายา (พุทธมารดา) พระประยูรญาติถวายพระนามว่า “โคตมี” หลังจากที่เจ้าชายสิทธัตถะประสูติได้เพียง ๗ วัน พระนางสิริมหามายาราชเทวี ก็สวรรคตไปบังเกิดเป็นเทพบุตรสวรรค์ชั้นดุสิต พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงมอบให้การเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะแก่พระนางมหาปชาบดีโคตรมี ผู้ศักดิ์เป็นพระมาตุจฉา (พระน้านาง) ซึ่งต่อมาได้สถาปนาพระนางไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี และได้ประสูติพระราชโอรสนามว่า “นันทกุมาร” และพระราชธิดานามว่า “รูปนันทา”

ครั้นเมื่อพระบรมโพธิสัตว์เสด็จออกผนวชได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว เสด็จไปโปรดพระประยูรญาติ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร พระน้านางเมื่อแรกพบพระพุทธเจ้าก็เกิดพระโสมนัสในพระสิริโฉมของพระพุทธเจ้า จึงได้นำผ้าจีวรอย่างดีไปถวายแก่พระพุทธเจ้า หลังการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าสุทโธทนะเสร็จสิ้นลงแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตรมีรู้สึกท้อแท้หวาดหวั่น มีพระประสงค์จะทรงผนวชในพระพุทธศาสนาจึงเสด็จไปเฝ้าพระบรมศาสดาที่นิโครธาราม กราบขอร้องอุปสมบทว่า

“ขอประทานวโรกาส มาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย โคตมี เธออย่าขบใจการที่ มาตุคาม ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”

แม้ครั้งที่ ๒ พระนางมหาปชาบดีโคตมีก็กราบทูลว่า “ขอประทานวโรกาส มาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย ที่พระตถาคตทรง ประกาศไว้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย โคตมิ เธออย่าชอบใจการที่มาตุคาม ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”

แม้ครั้งที่ ๓ พระนางมหาปชาบดีโคตมีก็กราบทูลว่า “ขอประทานวโรกาส มาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย ที่พระตถาคตทรง ประกาศไว้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย โคตมิ เธออย่าชอบใจการที่มาตุคาม ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย

ลำดับนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาต ให้ มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรง ประกาศไว้” ทรงเป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ กันแสงอยู่ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาค ทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จจากไป”^{๑๖}

ขณะนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมี ผู้มีพระทัยเปี่ยมด้วยศรัทธา รับสั่งให้ช่างกลับกมา ปลงกระเกศา แล้วครองผ้ากาสาวพัสตร์ นำพาศากิยนารีเป็นบริวารประมาณ ๕๐๐ พระองค์ เสด็จไปยังที่ประทับของพระพุทธเจ้าอีกครั้ง เพื่อกราบทูลขออุปสมบท แต่พระพุทธเจ้าทรงไม่อนุญาตเช่นเดิม จึงเสด็จออกมายืนร้องไห้อยู่ที่ซุ้มประตู ต่อมาพระอานนท์ผ่านมาพบ เมื่อทราบเรื่องราวจึงได้เข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้าขอให้บวชให้แก่พระนางปชาบดีโคตมี พระพุทธเจ้าก็ทรงไม่อนุญาตเช่นเดิม จึงได้แสดงอุบายโดยกราบทูลพระพุทธเจ้าไปว่า

“ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรง ประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรือ อรหัตตผล ได้หรือไม่”

พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบแก่พระอานนท์ว่า มาตุคามผู้ออกบวชสามารถบรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรือ อรหัตตผล ได้ ต่อมาจึงได้อนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมีบวชเป็นพระภิกษุณีได้ แต่ต้องรับครุธรรม ๘ ประการด้วย

ต่อมาพระเถรีทรงเห็นว่าตนเองนั้นอุปสมบทตอนอายุมาก จึงเข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อสร้างความเพียร และดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาท พระผู้มีพระภาค ทรงดำรัสว่า

“โคตมิ เธอรู้ธรรมเหล่าใดว่า

^{๑๖} อก.สตุตตก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑.

(๑) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนด
 (๒) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความประกอบไว้ ไม่เป็นไปเพื่อความพราก
 (๓) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการสะสม ไม่เป็นไปเพื่อการไม่สะสม
 (๔) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความมกมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมกน้อย
 (๕) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความสันโดษ
 (๖) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ ไม่เป็นไปเพื่อความสงัด
 (๗) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อปรารภ ความเพียร
 (๘) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก ไม่เป็นไปเพื่อความ เป็นคนเลี้ยงง่าย^{๑๗} โคตมี เธอพึงทรงจำธรรมเหล่านี้ไว้โดยส่วนเดียวว่า ‘นั่นไม่ใช่ธรรม นั่นไม่ใช่ วินัย นั่นไม่ใช่สัตตสุคาสน์’

ที่ตรงข้ามจากนี้ ‘เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุคาสน์’ สรุปลก็คือ พระองค์ทรงดำรัสธรรมที่ประกอบสัตตวิห้อยู่ในทุกข์ ๘ ประการ และธรรมอันพ้นจากทุกข์ ๘ ประการ พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้ทรงเรียนกรณฐานที่พระพุทธเจ้าทรงประทานและปฏิบัติอย่างจริงจัง จนได้บรรลุพระอรหันต์

๒) พิจารณาแนวทางการบรรลุธรรมของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี

จากข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าพระมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้บรรลุธรรมจักขุ ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมในทักขินาวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกทักขินาทาน ซึ่งในสูตรนี้พระอานนที่ได้อธิบายให้เห็นว่าหากพระพุทธเจ้ารับผ้าที่พระนางปชาบดีโคตมีถวายแล้ว พระนางจักอาศัยอันสงัดการถวายผ้าแก่พระพุทธเจ้าเป็นการถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ และงดเว้นจากการกระทำผิดศีล ๕ รวมถึงหมดความสงสัยในทุกข์ หมดความสงสัยในทุกขสมุทัย หมดความสงสัยในทุกขนิโรธ หมดความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๘} ซึ่งในข้อความที่พระอานนที่ได้อธิบายนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะของการบรรลุธรรมจักขุ ซึ่งในระหว่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอยู่ พระนางปชาบดีโคตมีได้พิจารณาในธรรมโดยโยนิโสมนสิการไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งขณะที่ฟังอยู่พระนางจักต้องมีกำลังสมาธิที่เกิดจากการตั้งใจฟัง และได้กำหนดธรรมในกองของสติปัญญาไปอย่างต่อเนื่องเห็นโดยความเป็นจริงตามสภาพของพระไตรลักษณ์ รวมถึงเหตุการณ์ที่เกิดหลังจากที่ พระเจ้าสุทโธทนะ ได้สวรรคตไป พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีก็ยังได้พบกับความทุกข์จากการพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก และยังคงเศร้าโศกอีกครั้ง เมื่อเข้าไปทูลขอ

^{๑๗} อก.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๓/๓๓๙.

^{๑๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๗/๔๒๕.

อุปสมบทแก่พระพุทธเจ้าแล้วถูกปฏิเสธ แต่ในที่สุดพระนางก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุณี เมื่อพระนางได้เป็นผู้ดำรงอยู่ในศีลแล้วจากนั้นได้เจริญสติปัญญา ๔ ประการนี้คือ รูป เวทนา จิตและธรรม เมื่อนั้นพระนางจึงถึงจุดจบแห่งความตายคือพระนิพพาน^{๑๙}

จากข้อมูลเบื้องต้นผู้วิจัยพิจารณาว่าการบรรลุธรรมของพระนางปชาบดีโคตมีนั้นมีพื้นฐานของผู้มีศีล และความศรัทธามาก่อน โดยกระบวนการที่พระมหาปชาบดีโคตมีบรรลุธรรมนั้น ผู้วิจัยพิจารณาโดยเชื่อมความสัมพันธ์ของหลักธรรม คือ หลักของไตรสิกขา วิสุทธิ ๗ และอริยสัจ ๔

กรณีที่บรรลุธรรมเกิดขึ้นในครั้งที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางได้เข้าไปถวายผ้าที่ทรงทอเองนั้น ได้มีคำของพระอานนท์ที่ได้แสดงไว้ใน พระสุตตันตปิฎก ใจความแสดงถึงลักษณะของบุคคลผู้บรรลุธรรมแล้ว คือ ถึงแล้วซึ่งพระรัตนตรัยเป็นที่ตั้ง มีศีล ๕ ประกอบในตน และหมดความสงสัยแล้วในอริยสัจทั้ง ๔ โดยการที่พระนางได้ทรงถวายผ้าทอครั้งนี้พระนางนั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ด้วย ผู้วิจัยจึงพิจารณาว่า ในระหว่างฟังธรรมนั้น กระบวนการแห่งปัญญาได้เกิดขึ้นเบื้องต้นโดยเริ่มมาจากการมีศีลอันบริสุทธิ์ โดยยึดหลักของศีลวิสุทธิ ซึ่งพระนางนั้นได้มีการรักษาศีลด้วยความศรัทธาไม่ได้มีความมกมายและเมื่อระหว่างฟังธรรมอยู่มีสมาธิเพียงขณะหนึ่งแล้วเกิดโยนิโสมนสิการ เข้าถึงในพระธรรมเทศนา นอกจากนี้ยังได้มีการแสดงแนวทางการเจริญอริยสัจ ๔ ของพระนางที่ส่งผลต่อการบรรลุธรรมไว้ด้วยว่า

“หม่อมฉันกำหนดรู้ทุกข์ทั้งปวงแล้ว ทำตัณหาซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ให้เหือดแห้งแล้ว ได้เจริญมรรคซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ และได้บรรลุนิโรธ”^{๒๐}

หมดสิ้นความสงสัยและมีความเห็นอันถูกต้องแล้ว ปัญญาที่บังเกิดขึ้นแก่พระนาง จนเข้าสู่กระแสพระอริยบุคคลในที่สุด

๓) พิจารณาปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาวะผู้สูงอายุ

การถูกขัดขวางเนื่องด้วยเพศสภาพที่เป็นผู้หญิง กรณีของพระมหาปชาบดีโคตมี ที่ถูกห้ามไม่ให้อุปสมบทถึง ๓ ครั้ง ก่อนที่พระอานนท์จะทูลขอกับพระพุทธเจ้าให้ทรงอนุญาตให้พระนางอุปสมบทได้ ในพระไตรปิฎกได้แสดงถึงอารมณ์ของพระนางปชาบดี ว่า “ทรงเป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ กั้นแสงอยู่ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จจาก

^{๑๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๒/๒๓๘.

^{๒๐} ชู.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๕๘/๕๘๐.

ไป”^{๒๑} จะพบว่าอาการที่ได้แสดงไว้ข้างต้นนั้นมีความทุกข์และเศร้าใจเป็นอย่างมาก เมื่อย้อนกลับมาดูในปัจจุบัน ปัญหาประเภทนี้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและเป็นพื้นฐานของโรคซึมเศร้า หรือความรุนแรงต่าง ๆ ที่อันตรายอย่างที่สุดคืออาจเกิดความคิดที่ผิด ๆ อาจไปก่อปัญหาแก่รอบข้างได้

ดังนั้นวิธีการแก้ไขของปัญหานี้ ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์แนวทางออกมาโดยลักษณะเดียวกับกรณีของพระนางมหาปชาบดี พระอานนท์ได้ใช้วิธีคือการให้ความสำคัญแก่พระนางเสียก่อน ได้แสดงให้เห็นพระพุทธรูปเจ้าผู้ถึงสิ่งต่าง ๆ ที่พระนางได้กระทำมาตั้งแต่กาลก่อน แล้วจึงพูดถึงความเท่าเทียมของเพศผู้หญิง คือ การถามถึงการบรรลุธรรมที่สามารถเกิดขึ้นได้กับทุกเพศนั่นเอง เมื่อสรุปวิธีที่พระอานนท์ได้ใช้เป็นความเข้าใจง่าย ๆ จะพบว่า การแก้ไขปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมของเพศที่นำไปสู่ความทุกข์และความน้อยใจเหล่านี้ ในขั้นแรกต้องแสดงความสำคัญ ความสามารถ และความเท่าเทียมของเพศเสียก่อน ซึ่งก็คือการมองเห็นตามความจริงของธรรมชาติที่สามารถปฏิบัติได้ เช่นเดียวกันกับเพศชายนั่นเอง หลังจากนั้นจึงได้ให้ระลึกถึงความศรัทธาที่เกิดขึ้นจากสมณธรรมฐานคือ อนุสสติ ๑๐ ได้แก่พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ รวมถึง ศีล เมื่อเลือกปฏิบัติให้พอเหมาะแก่จริต จะได้ผลเป็นสมามีอารมณ์ ตั้งมั่นได้รวดเร็วด้วย แล้วจึงนำสมาธิที่ปฏิบัติดีแล้วมาเป็นฐานในการพิจารณามองเห็นว่าความทุกข์ที่เกิดขึ้นเป็นธรรมชาติที่ควรจะดับ ควรจะละเสีย ปฏิบัติในส่วนของธัมมานุปัสสนาจนการพิจารณาธรรมในธรรมเป็นภายใน ก็คือ การปราบความกระสับกระส่ายเร่าร้อน เมื่อมีเรื่องราวที่เป็นอดีตสัญญา มานึกคิดขึ้นในใจอีกครั้งหนึ่งเฉพาะหน้า โปรดสังเกตว่า เมื่อสติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้นได้แล้ว ก็ย่อมเป็นอัญญะมัญญะปัจจัย นำธัมมวิจยะ, วิริยะ, ปีติ, ปัสสทธิ, สมาธิ และอุเบกขา ให้เป็นสัมโพชฌงค์ด้วย ทำให้ได้ตรัสรู้ในที่สุด ผู้ปฏิบัติจะต้องรีบยกจิตออกจากความกระสับกระส่ายเร่าร้อนของความนึกคิดนี้ ให้เข้าไปตั้งไว้ที่ฐานที่ตั้งสติโดยเร็ว พร้อมกับประคองไว้ด้วยอุบายอันแยบคาย ที่จะไม่ให้แล่นหนีออกไปอยู่ที่อารมณ์อื่นได้อีก จิตก็ย่อมเข้าสู่สภาพสงบมัยนจนเป็นสมาธิได้ สติสัมโพชฌงค์ก็ย่อมเกิดตามมาด้วย หลังจากนั้นเมื่ออริยมรรคเกิดขึ้นแล้ว อริยผลคือความสงบตั้งมั่นแห่งจิต ก็ย่อมเกิดขึ้นทันที อารมณ์ทั้งหลายก็อยู่ในสภาพที่สักแต่ว่ากระทบเท่านั้นและไม่เรียกว่าเป็นอารมณ์อีกต่อไป เพราะจิตไม่ได้ยึดถือไว้

๓.๓.๓ กรณีศึกษาของพระเจ้าสุทโธทนะ

พุทธบริษัทสาวกที่มีอิทธิพลต่อการแสดงพระพุทธศาสนาอีกหนึ่งจำพวก คือ บุรุษผู้ที่มีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า อุบาสก และอุบาสกผู้สูงอายุที่มีความสำคัญอีกหนึ่งท่านคือ พระเจ้าสุทโธทนะ

^{๒๑} อด.สวดตค. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๒.

๑) ชีวิตประวัติ

พระเจ้าสุทโธทนะ มีพระนามราชสกุลว่าโคตมะ เป็นพระมหากษัตริย์แคว้นสักกะ มีนครหลวงคือกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นพุทธบิดาของพระโคตมพุทธเจ้า

พระองค์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสีหหนุกกับพระนางกัญญา มีพระอนุชาและพระกนิษฐาร่วมพระชนกชนนีอีก ๖ พระองค์ ได้แก่ สุกโกทนะอมิตุทนะ โธโตทนะ ฆนิโตทนะ ปมิตา และอมิตา พระเจ้าสุทโธทนะ มีพระอักรมเหสีนามว่าพระนางสิริมหามายา เจ้าหญิงโกลิยวงศ์ จากกรุงเทวทหะและมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งคือ “เจ้าชายสิทธัตถะ” ซึ่งต่อมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และหลังจากพระสิทธัตถะราชากุมารประสูติได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาก็สวรรคต พระสุทโธทนะจึงอภิเษกสมรสใหม่กับพระนางมหาปชาบดีหรือโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐาร่วมชนนีกับพระนางสิริมหามายา และมีพระโอรสคือ “เจ้าชายนันทะ” และพระธิดาคือ “เจ้าหญิงรูปนันทา”

พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและยึดมั่นในราชประเพณีอย่างเคร่งครัดในการปกครองบ้านเมืองประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขตลอดรัชสมัยของพระองค์ทรงมุ่งหวังที่จะให้พระโอรสโดยเฉพาะสิทธัตถะได้รับเลือกจากสภาทศกัณฐ์ให้เป็นราชาสืบต่อจากตน แต่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช และพอทราบข่าว เจ้าชายสิทธัตถะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จึงเชิญพระศาสดากลับมาที่กรุงกบิลพัสดุ์

เมื่อพระบรมศาสดาที่เสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์คราวนี้ พระเจ้าสุทโธทนะได้สดับรับฟังพระธรรมเทศนา ทรงเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา บรรลุพระโสดาบันเป็นอุบาสกพุทธบริษัท ในพรรษาที่ ๕ ของพระโคตมพุทธเจ้า พระเจ้าสุทโธทนะประจวบกับ พระบรมศาสดาเสด็จจากกุฎาคาร ป่ามหาวัน เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี มายังเมืองกบิลพัสดุ์ แสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดา ๗ วัน ในวันสุดท้าย พระเจ้าสุทโธทนะได้บรรลุพระอรหัตผลและนิพพาน

๒) พิจารณาแนวทางการบรรลุธรรมของพระเจ้าสุทโธทนะ

ในการบรรลุธรรมของพระเจ้าสุทโธทนะเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเสด็จบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะทราบข่าวจึงได้เสด็จออกไปประทับยืนอยู่หน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ทรงห้ามมิให้ออกเดินบิณฑบาต เพราะไม่ใช่ประเพณีแห่งพระราชวงศ์ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงดำรัสธรรมแก่พระเจ้าสุทโธทนะว่า

“ภิกษุไม่พึงประมาทบิณฑบาตที่ตนยื่นรับ^{๒๒} พึงประพฤติสุจริตธรรม^{๒๓} ผู้ประพฤติธรรม
ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

พึงประพฤติสุจริตธรรม ไม่พึงประพฤติทุจริตธรรม ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลก
นี้และโลกหน้า”^{๒๔}

ในอรรถกถา ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ได้แสดงไว้ว่า หลังจากได้ฟังพระดำรัสจบ
พระราชาทรงดำรงอยู่ในพระโศคาปัตติผลแล้ว

เมื่อได้วิเคราะห์การบรรลุธรรมของพระเจ้าสุทโธทนะแล้ว ผู้วิจัยพบว่าแนวทางการบรรลุ
ธรรมเกิดโดยการฟังธรรมพร้อมกับพิจารณาโดยแยกกายจนเกิดเป็นปัญญา เข้าใจในธรรมได้ในที่สุด
ซึ่งในการจะบรรลุธรรมโดยใช้ปัญญาพร้อมกับเข้าใจในอรรถที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงได้อย่างเข้าใจ
แทงตลอดนั้น ผู้วิจัยพิจารณาจากการที่ได้ศึกษามาพบว่า พระเจ้าสุทโธทนะนั้นต้องเป็นผู้ที่ประกอบ
ไปด้วย ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเบื้องต้นเสียก่อน และเมื่อเริ่มการฟังพระธรรมเทศนาของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจึงได้มีสมาธิพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการอันมีจิตประกอบด้วยศรัทธาเป็น
ที่ตั้ง และได้พบว่ามีศีลที่ประกอบด้วยศรัทธาอันบริสุทธิ์ไม่ได้เป็นไปด้วยความมกมาย และพัฒนาต่อมา
ทางสมาธิที่พิจารณาธรรมเทศนาด้วยโยนิโสมนสิการ เป็นการพิจารณาให้เกิดกุศลธรรม การพิจารณา
ที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เมื่อมีสมาธิมั่นคงจนพัฒนาเป็นปัญญาในขั้นแรก คือปัญญา
ที่สำเร็จโดยการฟัง โดยเอาปัญญาในด้านการเรียนรู้และเข้าใจ จนมีพื้นฐานความรู้ ที่ถูกต้องและ
แม่นยำ ในอรรถและพยัญชนะ และได้เกิดปัญญาในขั้นที่สอง คือ ปัญญาที่สำเร็จโดยการคิด
พิจารณา เป็นปัญญาที่ได้จากการคิดใคร่ครวญ พินิจพิจารณาให้เกิดความเข้าใจ อย่างตกผลึกตามหลัก
ของเหตุผล เชื่อมโยงความสัมพันธ์ต่าง ๆ โดยมีใช้การจดจำเฉย ๆ แต่สามารถมองสภาพปรมาัตถ์ธรรม
ออกด้วยจินตนาการ เข้าใจถึงเป้าหมายและรายละเอียดธรรมะได้ตรงทาง ไม่ว่าจะป็นนัยตรงหรือ
เชิงประยุกต์ จะพบว่าเมื่อพัฒนาสติปัญญาจนมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและถูกทางแล้ว จึงได้
เข้าใจในหลักของพระธรรมของพระอรีย คืออริยสัจ ๔ ก้าวเข้าสู่อริยมรรคทางสายเอก โดยการคิด
วิเคราะห์ตามลำดับของ ทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ

^{๒๒} ไม่พึงประมาทบิณฑบาตที่ตนยื่นรับ หมายถึงไม่พึงดูหมิ่นอาหารที่ต้องลุกขึ้นไปยื่นรับตามลำดับ
ตรอก ไม่เลือกรับเฉพาะบ้าน, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๙.

^{๒๓} สุจริตธรรม หมายถึงภิกขาจริยธรรม คือ การเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก ซึ่งตรงกันข้ามกับ
ทุจริต- ธรรม คือ การเที่ยวบิณฑบาตในสถานที่ที่ใครจะ เช่น สถานที่ที่มีหญิงแพศยา เป็นต้น, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๓๐.

^{๒๔} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๖๘/๘๕.

๓) พิจารณาปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาวะผู้สูงอายุ

ในช่วงบั้นปลายชีวิตของพระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงประจวบจากโรคชราและได้เกิดทุกข์เวทนาขึ้นอย่างหนัก ในครั้งนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดพุทธบิดาให้เห็นความไม่เที่ยงของร่างกาย โดยแสดงอนิจจาติธรรมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นเป็นธรรมดา จากนั้นพุทธบิดาจึงคลายทุกข์เวทนาและได้เข้าสู่นิพพาน

จะพบว่าการประสบทุกข์เวทนาที่เกิดขึ้นในผู้สูงอายุจากความเจ็บป่วยที่เกิดจากความชรานั้นมีมาก และผู้สูงอายุที่ประสบกับทุกข์เวทนาเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่สามารถรับมือและแก้ไขอาการเหล่านี้ได้เลย รวมถึงมีสุขภาพจิตที่มีความสุขลดลงเพราะความเสื่อมสภาพของร่างกายตัวเอง ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาแนวทางในการรับมือเบื้องต้นของอาการทุกข์เวทนาอันเกิดจากความเจ็บป่วยนี้ อันดับแรกนั้น ควรเพิ่มกำลังศรัทธาให้มีกุศลธรรมอยู่เป็นพื้นฐานเสียก่อน เริ่มจากการให้ความรู้ในเรื่องของพระรัตนตรัยและอานิสงส์ของศีล ๕ พรรณนาถึงคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ซึ่งก็คือการระลึกถึงคุณของพระองค์ จึงเป็นแนวทางในการปฏิบัติในกัมมัฏฐาน ๔๐ กอง ที่ชื่อว่าอนุสสติ เมื่อผู้สูงอายุได้มีจิตใจอันสงบมากขึ้นแล้ว สภาพของจิตใจพอทนได้กับทุกข์เวทนาแล้ว จึงได้นำเนื้อหาความเข้าใจว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นเป็นธรรมดา ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง คือ จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง จักขุสัมผัสไม่เที่ยง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง ฯลฯ

ชีวหาไม่เที่ยง รสไม่เที่ยง ชิวหาวิญญาณไม่เที่ยง ชิวหาสัมผัสไม่เที่ยง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะชีวหาสัมผัส เป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง กายไม่เที่ยง ฯลฯ

มโนไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง มโนวิญญาณไม่เที่ยง มโนสัมผัสไม่เที่ยง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส เป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง”^{๒๕}

สรุปได้ว่าการมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของสภาพของความทุกข์ความสุขที่ได้สัมผัสผ่านการรับรู้อันได้แก่ ตาเห็นรูป เป็นต้น ล้วนเป็นของไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่จะต้องมีความทุกข์เกิดขึ้นเป็นธรรมดา

^{๒๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓/๔๑.

ซึ่งความเข้าใจในความไม่เที่ยงนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วผู้วิจัยจึงพิจารณานำธาตุมนสิการมาเชื่อมโยงให้ผู้สูงอายุนั้นเข้าใจว่า ร่างกาย นี้มันไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เราไม่มีในร่างกาย ร่างกายไม่มีในเรา

ร่างกายมันเป็นแต่เพียงธาตุสี่ คือ ธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุลม ธาตุไฟ เป็นที่อาศัยของจิต ร่างกายเต็มไปด้วยความสกปรกโสโครก ร่างกายไม่มีการทรงตัว มีการเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อม มีแต่ความทุกข์ มีโรคภัยเบียดเบียน ทำให้มีทุกข์เวทนาอย่างสาหัส จึงเป็นสิ่งไม่เที่ยง มีสภาพคงทนอยู่ไม่ได้ หลังจากที่สูงอายุได้พิจารณาดังนี้แล้วย่อมทำให้เกิดนิพพิทาคือความเบื่อหน่ายในกองสังขาร จึงได้คลายคลายความกำหนัดในกาย สามารถใช้ชีวิตอยู่กับสภาพความเจ็บปวดที่เกิดแก่ร่างกายได้ดีขึ้นกว่าเก่า

๓.๓.๔ กรณีศึกษาของนางนกุลมารดาคหปตานี

อุบาสิกา คือ สตรีผู้นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ โดยระลึกถึงพระรัตนตรัยในยามที่เผชิญความทุกข์ย่อมไม่สิ้นหวังหมดกำลังแรงจูงใจที่ฟุ้งหรือเมื่อพบกับความสุขก็ไม่หลงไหลจนประมาทไป อุบาสิกาจึงถือว่าเป็นพุทธบริษัทที่มีอิทธิพลด้วยเช่นกันต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงได้ยกอุบาสิกาผู้สูงอายุที่เป็นตัวอย่าง คือ นางนกุลมารดาคหปตานีคหปตานีมาเป็นกรณีศึกษาดังนี้

๑) ชีวิตประวัติ

นางนกุลมารดาคหปตานีบังเกิดในสกุลเศรษฐี นครสูงสูมารคิริ แคว้นภัคคะ ได้แต่งงานกับนกุลบิดาคหปตานี จนมีบุตรตั้งชื่อว่า นกุล ขนทั้งหลายจึงเรียกสองสามีภรรยาว่า นกุลบิดาคหปตานี และ นกุลมารดาคหปตานี ดังนี้

ในสมัยหนึ่ง พระศาสดาอันมีภิกษุสงฆ์แวดล้อมก็ได้เสด็จจาริกไปถึงนครนั้น และประทับอยู่ที่เภสกลาวัน นกุลมารดาคหปตานีคหปตานีพร้อมสามี ก็ไปเฝ้าพระศาสดา พร้อมด้วยเหล่าชาวสูงสูมารคิรีนคร ในการเฝ้าครั้งแรกนั้น นางนกุลมารดาคหปตานีก็เกิดความรู้สึกเหมือนหนึ่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบุตรของตน จึงหมอบลงที่พระยุคลบาทของพระศาสดากราบทูลว่า ลูกเอ๋ย เจ้าทิ้งพ่อแม่ไปเสียตลอดเวลาเท่านี้ เทียวไปอยู่เสียที่ไหน

ซึ่งในชาติก่อน ๆ นั้น นกุลมารดา ก็ได้เป็นมารดา ๕๐๐ ชาติ เป็นน้ำ ๕๐๐ ชาติ เป็นยา ๕๐๐ ชาติ เป็นป่า ๕๐๐ ชาติ รวมถึงนกุลบิดาคหปตานีด้วย ดังนั้น เพราะมีความรักที่ติดตามมาตลอดกาลยาวนาน พอเห็นพระพุทธเจ้า ก็สำคัญว่าบุตรจึงทนอยู่ไม่ได้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้ตรัสว่า จงหลีกไป แต่ทรงนั่งอยู่ตลอดเวลาที่จิตใจของคนทั้งสองนั้นยังไม่รู้สึกตัว ครั้นพอคนทั้งสองนั้นกลับได้สติตามเดิมแล้ว พระศาสดาทรงทราบอาสยานุสยะคือ

อัธยาศัยของ เหล่าสัตว์ผู้วางใจเป็นกลางแล้วจึงทรงแสดงธรรม เมื่อจบเทศนา ทั้งสองคนก็ดำรงอยู่ใน พระโสดาปัตติผล

นอกจากนี้ นางนกุลมารดา คหปตานี และสามียังเป็นคู่สามีภรรยาที่มีความประสาน สอดคล้องโดยความรักภักดี และความซื่อสัตย์ ซึ่งนำไปสู่ความกลมกลืนกันในคุณธรรม จนปรารถนา จะพบกันทั้งชาตินี้และชาติหน้า โดยนกุลปิตาได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นับแต่เวลาที่ตระกูลน่านกุลมารดา คหปตานี ซึ่งยังเป็นสาวมาเพื่อ ข้าพระองค์ผู้ยังเป็นหนุ่ม ข้าพระองค์มิได้รู้สึกจะประพฤตินอกใจนกุลมารดา คหปตานีเลยแม้ ด้วยใจ ที่ไหนจะประพฤตินอกใจด้วยกาย ข้าพระองค์ทั้งสองปรารถนาพบกันทั้งในปัจจุบันและ ในสัมปรายภพ”

ซึ่งนางนกุลมารดา คหปตานี ก็ได้กราบทูลความอย่างเดียวกัน และพระพุทธองค์ก็ได้แสดง หลักธรรมที่จะทำให้สามีภรรยาครอง รักกันยั่งยืนตลอดไปทั้งภพนี้และภพหน้าไว้ว่า

“ถ้าภรรยาและสามีทั้งสอง หวังจะพบกันและกันทั้งในปัจจุบันทั้งในสัมปรายภพไซ้ ทั้งสอง เทียว พึงเป็นผู้มีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน ภรรยาและ สามีทั้งสองนั้น ย่อมได้พบกันและกันทั้งในปัจจุบัน ทั้งในสัมปรายภพ ฯ”

๒) พิจารณาแนวทางการบรรลุนิพพานของนางนกุลมารดา คหปตานี

ในขณะที่พระพุทธเจ้าได้พบกับนางนกุลมารดานั้น นางมีสติที่เต็มไปด้วยความรักและ ความปีติสุขจึงยังไม่สามารถที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาได้ พระพุทธเจ้าจึงรอให้นางและสามีได้สติ กลับตามเดิมเสียก่อน เมื่อพระองค์ทรงทราบถึงอาสยานุสยะ คือ การสะสมของจิตทั้งฝ่ายที่เป็นกุศล ธรรม และ ฝ่ายที่เป็นอกุศลธรรม ซึ่งก็คือการวางใจเป็นกลาง จึงได้แสดงพระธรรมเทศนาตามสมควร แก่อัธยาศัยของทั้งสองคน จากนั้นนางนกุลมารดา ก็ได้ดำรงอยู่ในพระโสดาปัตติผล

จึงสรุปได้ว่าการบรรลุนิพพานของนางนกุลมารดานั้น ผู้จะฟังพระธรรมเทศนาได้นั้น จำเป็นต้องมีสติรับรู้ ไม่ได้หลงไหลอยู่ในความสุขหรือความทุกข์อยู่ ดังจะเห็นได้ว่าพระสัมมาสัมพุทธ เจ้าทรงรอเสียก่อน และได้ดูอัธยาศัยของนางด้วย ในคำว่ามีใจเป็นกลาง หากพิจารณาแล้วยังมีทั้ง กุศลธรรมและอกุศลธรรมอยู่ในจิต ผู้วิจัยจึงคิดว่าพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนั้น ต้อง สร้างความศรัทธาให้จิตของนางนกุลมารดา มีความเป็นกุศลเสียก่อน มีทิวฏฐิที่เห็นถูกต้อง พรรณนา อานิสงส์ของศีลให้มีในจิตใจของนาง ความเป็นไปได้จึงวิเคราะห์ว่าเป็น อนุพุทฺธิกา เพราะเป็นพระ ธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อพอกอัธยาศัยของบุคคลหรือผู้ฟังให้มีความประณีตขึ้นไปโดย ตามลำดับเพื่อให้ผู้ฟังสามารถที่จะชำระกิเลสของตนให้เบาบางลงได้ และอาจจะไม่จำเป็นต้องแสดงครบ

หมดทั้ง ๕ ข้อ ผู้ฟังบางคนสามารถจะเรียนรู้ประพจน์ปฏิบัติได้ในระดับใด ก็จะทรงแสดงไปในระดับนั้น โดยทั้ง ๕ ข้อ คือ

๑. ทานกถา กล่าวด้วยทาน คือการให้ เมื่อทรงแสดงทานไป ตามสมควรแล้ว อธิษาศัยของบุคคลพร้อมที่จะปฏิบัติธรรมเบื้องสูงขึ้นไปก็จะแสดงในเรื่องศีล

๒. สีสกถา คือกถาที่ว่าด้วยคุณของศีล การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ไม่มีโทษ

๓. สักคกถา คือ สวรรค์ แปลว่า อารมณ์เลิศ

๔. กามาทีนวกถา กล่าวด้วยโทษแห่งกามทั้งหลาย

๕. เนกขัมมานิสงส์ คืออานิสงส์แห่งการออกจากกามว่าเป็นที่ปลอดภัยปลอดภัย ยุติเวรภัยด้วยประการต่าง ๆ มีความสงบมีความโปร่งเบา มีความเป็นอิสระ ไม่ไปเกี่ยวเกาะผูกพันกับกามคุณทั้งหลายมากเกินไป

หลังจากที่ได้ฟังธรรมเทศนาตามลำดับนี้จนได้พอกอธิษาศัยจนเป็นกุศลแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอริยสัง ๔ ประการเป็นลำดับไปถัดไป เพราะฉะนั้นการบรรลุธรรมของนางนกุลมารดาจึงเป็นไปตามลำดับ หากสงเคราะห์ลงในกัมมัฏฐาน ๔๐ ฟังพิจารณาได้ตามข้อความที่ปรากฏว่านางนั้นมีสุขและมีความปิติ เป็นองค์ของผู้มีสมาธิเป็นที่ตั้งอยู่ และมีสติอยู่ข้างดั่งที่พระพุทธองค์ทรงรอให้นางคืนสติเป็นผู้มีใจเป็นกลาง ดั่งนั้นการแสดงทาน, ศีล, คุณของกาม, โทษของกาม, และอานิสงส์แห่งการออกจากกาม อาจเพิ่มสัมมาทิฐิเบื้องต้นเสียก่อน โดยการแทรกอนุสติ ๑๐ หรือพรหมวิหาร ๔ เมื่อเห็นว่ามีกำลังสมาธิ ฟังสติจนเกิดความสงบและมีอธิษาศัยต่อการรับฟังธรรมแล้ว จึงได้แสดงธรรมคืออริยสัง ๔ ดังที่กล่าวไว้ในสติปัญญาสูตรว่า ทางนี้เป็นทางสายเดียวที่จะเข้าสู่โลกุตระธรรมในที่สุดนั่นเอง นางนกุลมารดาเมื่อพิจารณาได้ดังนี้จึงเข้าสู่กระแสของความป็นอริยบุคคลคือโสดาปัตติผล

๓) พิจารณาปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาวะผู้สูงอายุ

ในกรณีของนางนกุลมารดานั้นเป็นผู้สูงอายุตัวอย่างที่รับมือกับปัญหาได้อย่างดี ได้แก่กรณีเรื่องการใช้ชีวิตคู่ของสามีภรรยา ที่ในปัจจุบันมีเรื่องกระทบกระทั่งกันอยู่มากมาย ซึ่งในครอบครัวของนางนกุลมารดานั้น ไม่เคยประสบปัญหาเช่นนี้ เพราะทั้งคู่มีความซื่อสัตย์ต่อกัน ดังนั้น หากปัญหาที่เกิดกับผู้สูงอายุในปัจจุบันตรงกันข้ามกับนางนกุลมารดา คือคู่สามีภรรยาไม่มีความซื่อสัตย์ต่อกัน จึงต้องแก้ไขโดยขั้นแรกนั้น ต้องตัดกังวล เลิกคิด เลิกเศร้าเสียใจ เลิกจิตตก ไม่มีใครไม่เคยทำไม่เคยคิด แต่เมื่อทำผิดแล้วสำนึกได้และจะไม่ทำอีก นั่นสำคัญกว่า และยึดถือในหลักธรรมของผู้ครองเรือน คือ ฆราวาสธรรม เมื่อทำได้แล้วจะมีสติเพิ่มขึ้น นิ่งกว่าเดิม จึงกระทำการให้ทาน ให้เพื่อลดกิเลสในตัว ทั้งความโลภและความโกรธ จะมีพรหมวิหาร ๔ (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) มากขึ้น และถือศีล ๕ อันเป็นแนวทางในการปฏิบัติกุศลธรรมเบื้องต้น เพื่อรักษากาย วาจา ให้ปกติ ไม่ให้พลาดไปทำผิด เพราะธรรมชาติของใจคนจะไหลลงที่ต่ำได้ง่ายกว่าขึ้นที่สูง ศีลเป็นทางนำ

ให้เกิดสมาธิ นำไปสู่การเกิดปัญญา จากนั้นจึงได้เจริญภาวนา เพื่อให้ได้ปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริงของรูปนาม คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (ไตรลักษณ์) และในกรณีของการนอกใจกันนี้จึงควรพิจารณาร่างกายว่าเป็นสิ่งที่ไม่สวยไม่งาม จะได้ไม่หลงไหลไปในภาพลักษณ์ที่ประกอบกันเพียงธาตุทั้ง ๔

เมื่อได้ทำการศึกษาจึงได้พบว่าปัญหาของผู้สูงอายุทั้งในพุทธกาลและในปัจจุบันนั้นมีความใกล้เคียงกัน และแนวทางที่จะแก้ไขปัญหานั้นได้แสดงเป็นตารางโดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตารางที่ ๒ สรุบบัญญาผู้สูงอายุในพุทธกาล

ผู้สูงอายุในพุทธกาล	สภาพปัญหาที่พบ	แนวทางแก้ไขปัญหา
พระอัญญาโกณฑัญญะ	๑.ความมีมานะในตัวเอง ๒.ความผิดหวังจากสิ่งที่หวังไว้	๑.มอบความรู้ที่ยังไม่เคยได้เรียนรู้ให้ได้เข้าใจ ๒.แสดงหลักธรรมที่อธิบายหลักธรรมชาติ คือ อริยสัจ ๔
พระนางปชาบดีโคตมีเถรี	๑.ความไม่เท่าเทียมทางเพศ ๒.ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก	๑.แสดงความสำคัญให้เห็นถึงสิทธิความเท่าเทียมกันของสตรี ๒.เสริมความศรัทธาให้มีพร้อมจากกรรมฐาน เช่น อนุสสติ ๑๐ ๓.แสดงหลักธรรมให้เห็นถึงความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมชาติ คือ อริยสัจ ๔
พระเจ้าสุทโธทนะ	๑.ทุกขเวทนาจากการอาพาธ	๑.สร้างศรัทธาในพระรัตนตรัยจากกรรมฐาน เช่น อนุสสติ ๑๐ ๒.แสดงให้เห็นว่าร่างกายเป็นเพียงธาตุ ๔ ๓.แสดงหลักธรรมให้เห็นถึงความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมชาติ คือ อริยสัจ ๔
นางนกุลมารดาคหปตนี	๑.ความซื่อสัตย์ของสามีภรรยา	๑.แสดงให้เห็นว่าร่างกายเป็นเพียงธาตุ ๔ ๒.แสดงธรรมสำหรับผู้ครองเรือน คือ ฆราวาสธรรม

ตารางที่ ๓ สรุปปัญหาผู้สูงอายุในปัจจุบัน

ผู้สูงอายุในปัจจุบัน	สภาพปัญหาที่พบ	แนวทางแก้ไขปัญหา
สุขภาพทางร่างกาย	๑.โรคความดันโลหิต ๒.โรคเบาหวาน ๓.โรคหัวใจขาดเลือด ๔.อาการสับสนและสูญเสียความทรงจำ ๕.ภาวะสมองเสื่อม	๑.ควบคุมอาหารและทานอาหารครบ ๕ หมู่ ๒.งดการสูบบุหรี่และแอลกอฮอล์ ๓.หมั่นออกกำลังกายเป็นประจำ ๔.ตรวจเช็คร่างกายกับแพทย์เป็นประจำ ๕.ฝึกการใช้สมองจากกิจกรรมการคิดคำนวณ เป็นต้น
สุขภาพทางจิตใจ	๑.วิตกกังวล ๒.หงุดหงิด เอาแต่ใจ ๓.หมกหมุ่นเรื่องในอดีต ๔.ความต้องการทางเพศ ๕.ย้ำคิดย้ำทำ	๑.สร้างให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าคุณค่า มีความสำคัญ และมีความหวังในชีวิต ๒.สร้างสมาธิจากการฝึกกรรมฐาน โดยเสริมความศรัทธาจาก อนุสสติ ๑๐ เป็นต้น ๓.ซักชวนพูดคุยและรับฟังถึงส่วนดีหรือเหตุการณ์ประทับใจในอดีตของผู้สูงอายุ ด้วยความจริงใจ เพื่อให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่ายังมีคนชื่นชมในชีวิตของตนอยู่ ๔.แสดงหลักธรรมให้เห็นว่าร่างกายมีการเสื่อมไปเป็นธรรมดา และความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นเป็นเรื่องธรรมชาติ ๕.ส่งเสริมและอำนวยความสะดวกให้ได้ทำกิจกรรมที่สนใจต่างๆ ตามความเหมาะสม เช่น ไปวัดทำบุญ ฟังเทศนา

๓.๔ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาการบรรลุลุทธิธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยพบว่า การบรรลุลุทธิธรรมของพุทธบริษัท ๔ คือ พระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ล้วนมีเหตุให้เกิดอภัยตายแก่การบรรลุลุทธิธรรมส่วนใหญ่ที่คล้ายกัน ซึ่งมีความทุกข์ ความเศร้าใจ ความไม่เข้าใจ เป็นต้น แต่จะเห็นได้ว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมีพุทธวิธีในการแสดงธรรมตามแต่ละบุคคล โดยพุทธสาวกทั้ง ๔ ประเภท ก่อนที่จะบรรลุลุทธิธรรม จะมีการปรับทิฐิให้มีศรัทธาและความเห็นที่ถูกต้องเสียก่อน จากนั้น

พระพุทธองค์จึงจะแสดงธรรมเทศนาตามอัธยาศัยของแต่ละบุคคล จะเห็นได้ว่าการบรรลุธรรมของ พุทธสาวกผู้สูงอายุทั้ง ๔ เริ่มจากการฟังธรรมทั้งหมดแล้วจึงพิจารณาธรรมนั้นตามเหตุและผลเข้าสู่ ทางสายเอก คือสติปัญญา สู่กระแสของพระอริยบุคคลในที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่าปัญหาต่าง ๆ ที่ พุทธสาวกผู้สูงอายุได้ประสบ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับผู้สูงอายุในปัจจุบันได้

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์อื่น ๆ และหนังสือที่เกี่ยวข้อง นำข้อมูลมาเรียบเรียงและสรุปเนื้อหา โดยการบรรยายเชิงพรรณนา

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ การบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า

การบรรลุธรรมนั้น เป็นการเข้าถึงในโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา จนบรรลุเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลตามระดับ โดยเหตุแห่งการบรรลุที่แสดงอยู่ในนิมิตตายนสูตร มีอยู่ ๕ ประการ คือบรรลุขณะฟังธรรม แสดงธรรม สาธยายธรรม พิจารณาธรรมและในขณะเจริญสมาธิ ด้วยการปฏิบัติที่สรุปย่อพอเป็นแนวทางในการเจริญวิปัสสนา ๒ แบบ คือ สมถยานิก เป็นการบำเพ็ญสมณะจากกัมมัฏฐาน ๔๐ กองก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาที่หลังและวิปัสสนายานิก เป็นการเจริญวิปัสสนายานิก โดยอาศัย ขณิกสมาธิ ที่มีเฉพาะอยู่ในอารมณ์ปัจจุบันขณะนั้นๆ เป็นการเจริญปัญญา จากวิปัสสนาภูมิ ๖ จนเข้าถึงธรรมในระดับมรรคผล ประสพผลเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคลในที่สุด

ซึ่งอริยบุคคลนั้นสรุปโดยย่อคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ละ ซึ่งสามารถละสังขโยชน์ได้ ตามลำดับของการบรรลุธรรม มี ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ส่วนท่านผู้สำเร็จกิจบรรลุพระอรหันต์ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ก็ดี ได้เฉพาะรูปฌานก็ดี ได้ทั้งรูปฌานและอรูปฌาน และนิโรธสมาบัติก็ดี ย่อมได้ทั้ง เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ทั้งหมด

แนวทางในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม จะแสดงหลักการปฏิบัติเพื่อให้แจ้งซึ่งอรรถด้วยมรรคใดมรรคหนึ่งใน ๔ แบบนี้ คือ ๑. สมถพุทฺพังคมนัย เจริญสมณะนำหน้าวิปัสสนา ๒. วิปัสสนาพุทฺพังคมนัย เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ๓. ยุคันถนัย เจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ๔. ัมมุทธัจจนัย เจริญวิปัสสนาละความฟุ้งซ่านภายใน โดยสรุปย่อพอเป็นแนวทางในการเจริญ

วิปัสสนา ๒ แบบ ได้แก่ สมถยานิก คือ ผู้บำเพ็ญสมณะก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาที่หลัง มีวิธีการปฏิบัติทั้งหมด ๔๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหารแปดประการ สัจจะ ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ และอรุปรกรรมฐาน ๔ สมณะกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ การเพ่งอารมณ์ไว้เป็นที่เครื่องยึดเหนี่ยวตั้งมั่นของจิตเพื่อให้เกิดความสงบแก่ผู้ปฏิบัติ ตามแต่จริตของตน และมีสมาธิ ๒ ประการ คือ อุปลารสมาธิ กับอัปนาสมาธิเป็นปทัฏฐาน คือ เป็นเหตุใกล้ ทำให้เกิดฌาน เรียกว่า สมาบัติ ๘ หรือ สมาบัติ ๙ และวิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนายานิก โดยอาศัย ขณิกสมาธิ ที่มีเฉพาะอยู่ในอารมณ์ปัจจุบันขณะนั้น ๆ เป็นการเจริญปัญญา ได้แก่ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ อารมณ์ของวิปัสสนา เพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์ที่เป็นลักษณะโดยทั่วไปของสังขารธรรม ไม่ว่าจะป็นรูปธรรม หรือนามธรรม มีการพิจารณาเป็นเนื่อง ๆ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เรียกว่า อนุสสนา ๓ สิ่งที่ได้กล่าวมานี้เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

นอกจากนี้ยังสรุปได้อีกว่าเหตุที่พอเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม ผล และนิพพาน ที่ปรากฏในวิมุตตตายตนสูตรนั้น มีอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. การบรรลุในขณะที่ฟังธรรม ๒. การบรรลุในขณะที่แสดงธรรม ๓. การบรรลุในขณะที่สาธยายธรรม ๔. การบรรลุในขณะที่พิจารณาธรรม ๕. การบรรลุในขณะที่เจริญสมาธิ

ซึ่งผู้ปฏิบัติในแต่ละแนวทางคือผู้ที่มีความเพียรและความไม่ประมาท เป็นที่ตั้ง โดยในพระพุทธศาสนามีปรากฏพุทธสาวกผู้ที่ไม่ประมาท และมีความเพียร แสดงไว้ให้ได้ศึกษาอยู่มาก

๔.๑.๒ การบรรลุธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พบว่า

จากการศึกษาพบว่าในพระพุทธศาสนาได้มีการกำหนดวัยตามช่วงอายุไว้ดังนี้ ๑.ปฐมวัย ตั้งแต่อายุ ๑ ปี - ๓๓ ปี ๒.มัชฌิมวัย ตั้งแต่อายุ ๓๔ ปี - ๖๗ ปี ๓.ปัจฉิมวัย ตั้งแต่อายุ ๖๘ ปี - ๑๐๐ ปี ผู้วิจัยได้ศึกษาในช่วงของผู้สูงอายุซึ่งเปรียบได้กับปัจฉิมวัย หมายถึง วัยสุดท้าย วัยของผู้มีอายุมากที่สุดที่เพิ่มพลังชีวิตสืบต่อไปให้อยู่ได้ยืนยาวโดยการตั้งตนอยู่ในหลักพรหมวิหาร ๔ และปฏิบัติตนตามหลักธรรมของสังคหวัตถุ ๔ เพื่อความเข้าใจในผู้สูงอายุมากยิ่งขึ้นผู้ศึกษาจึงได้กำหนดขอบเขตของผู้เป็นบุคคลตัวอย่างต่อการศึกษาคือ พุทธสาวกในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งพุทธสาวกผู้สูงอายุที่บรรลุธรรมนั้นจะมีเหตุแห่งการบรรลุธรรมในขณะที่ฟังธรรมและได้พิจารณาตามในหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดง ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาพุทธสาวกออกเป็นพุทธบริษัท ๔ คือ พระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา เพื่อความหลากหลายในด้านของคุณลักษณะพื้นฐานที่ต่างกัน ได้แก่ ความต่างของศีล เพศ และปัญหา เป็นต้น

ตัวอย่างพระภิกษุผู้สูงอายุ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาพระอัญญาโกณฑัญญะ พบว่าท่านเป็นผู้ที่มีความศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เมื่อทราบข่าวพระศาสดาออกบวชจึงได้พากันออกบวชตามและได้คอยอุปฐากพระองค์ จนกระทั่งมีความเห็นผิดคิดว่าพระองค์คลายความเพียรจึงพร้อมใจกันหลีกหนีไป ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้จึงได้ไปโปรดพระอัญญาโกณฑัญญะ โดยการสร้างความศรัทธาให้กลับมาดังเดิมจากพระดำรัสที่พระอัญญาโกณฑัญญะไม่เคยได้ฟังมาก่อน เมื่อจิตสงบด้วยกุศลพร้อมด้วยอัธยาศัยของบุคคลผู้จะบรรลุธรรมได้ ดังนั้นพระพุทธองค์จึงได้แสดงอัมมจักกัปปวัตตนสูตร ส่งผลให้พระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุเข้าสู่กระแสของอริยบุคคล จากนั้นจึงได้แสดงอนัตตลักขณสูตรต่อไปจนพระอัญญาโกณฑัญญะและปัญจวัคคีย์ที่เหลือได้บรรลุอรหัตตผลในที่สุด นอกจากแนวทางในการบรรลุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ

ภิกษุณีผู้สูงอายุ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาพระมหาปชาบดีโคตรมีเถรี พบว่าพระนางมีการรักษาศีลด้วยความศรัทธาไม่ได้มีความมกมายและเมื่อระหว่างฟังธรรมอยู่มีสมาธิเพียงขณะหนึ่งแล้วเกิดโยนิโสมนสิการ เข้าถึงในพระธรรมเทศนา บรรลุธรรมโดยใช้แนวทางในการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ตามสภาพความเป็นจริง

อุบาสกผู้สูงอายุ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาพระเจ้าสุทโธทนะ พบว่าพระราชาทรงเป็นผู้ที่ประกอบไปด้วย ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเบื้องต้นเสียก่อน และเมื่อเริ่มการฟังพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจึงได้มีสมาธิพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการอันมีจิตประกอบด้วยศรัทธาจนเกิดปัญญาเข้าถึงการบรรลุธรรม

อุบาสิกาผู้สูงอายุ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษานกุลมารดา พบว่านางเป็นผู้มีสติและสมาธิ และมีใจเป็นกลาง มีสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้น ต่อจากนั้นเมื่อได้รับฟังธรรมแล้ว จึงได้รู้แจ้งแทงตลอดในธรรมคือ อริยสัจ ๔

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้พบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุในพุทธศาสนาเถรวาทที่สามารถนำมาประยุกต์ต่อการแก้ไขในปัจจุบัน คือ ความผิดพลาด ความไม่เท่าเทียมทางเพศสภาพ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักใคร่ ความทรมาณจากการเจ็บป่วย และชีวิตคู่ เป็นต้น

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมในพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” สามารถนำไปกำหนดเป็นเชิงนโยบายสำหรับทางภาครัฐและทางภาคเอกชน ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของวัยผู้สูงอายุตามหลักการของศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งพบว่าในปัจจุบันหากมี

ประชากรอยู่ในห้อง ๑๐ คน จะมีผู้สูงอายุอยู่ทั้งสิ้น ๗ คน จะเห็นจำนวนของผู้สูงอายุนั้นเพิ่มมากขึ้น แต่การเห็นคุณภาพของผู้สูงอายุนั้นไม่ปรากฏให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นตามจำนวนของผู้สูงอายุเลย หากใน ๑๐ ปี หรือ ๒๐ ปี ข้างหน้าจะทำอย่างไร เมื่อสังคมผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น แต่โดนลดศักยภาพในด้านต่าง ๆ ลงไป คุณภาพหรือคุณค่าที่มีอยู่ของผู้สูงอายุก็จะถูกลบเลือนไป ทั้ง ๆ ที่ประสิทธิภาพต่าง ๆ มากมายในผู้สูงอายุนั้นดีเยี่ยมอยู่มาก ดังในงานวิจัยนี้จะพบว่า ผู้สูงอายุนั้นยังสามารถปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา จนสามารถบรรลุโลกุตตรธรรม เข้าสู่กระแสพระอรหันต์ได้ ฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายว่า ควรให้ภาครัฐหรือภาคเอกชนได้จัดตั้งองค์กรณ์เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุให้เป็นไปตามทางที่พุทธสาวกในอดีตได้สามารถเข้าสู่การบรรลุธรรมได้ โดยการจัดเป็นหลักสูตรที่สามารถให้ความรู้เบื้องต้นหรือแนวทางในการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ทางสายเอกให้ได้สำเร็จ

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมในพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” นี้ยังมีหลายประเด็นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการศึกษา เช่น สภาพพื้นที่ สภาพภูมิศาสตร์สภาพภูมิหลัง ประวัติศาสตร์ ของพระเถระ พระเถรี อุบาสก อุบาสิกา ก่อนจะบรรลุธรรม ถ้าหากมีการศึกษาในประเด็นเรื่องดังกล่าวเหล่านี้ขอเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปคือ

๑. การศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระสาวกในแต่ละภูมิภาคของชมพูทวีป
๒. การศึกษาบทบาทและความสำคัญในการเผยแผ่ธรรมของพุทธสาวกผู้สูงอายุในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๕ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

พระครูกัลยาณสิริวิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม/พรหมอยู่). **เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๙.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐาน ๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๙.

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมอาจารย์ (พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี). **เอกสารประกอบการสอนสติปัฏฐานภาวนา**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๕๖.

พระ ดร. พี. วชิรญาณมหาเถระ. **สมาธิในพระพุทธศาสนา (สมถกรรมฐาน)**. แปลโดย รศ.ชูศักดิ์ ทัพย์เกษร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนา ธรรมสภา, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **หลักปฏิบัติสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖.

พระธรรมวิสุทธิมงคล ญาณสัมปันโน. **กายคตาสติ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิลป์สยามบรรจุกิจภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๗, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๙.
- พระพุทธโฆษาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๖.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก. ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๒.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง. นครปฐม: ห.จ.ก. ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **ธรรมะประดับใจ**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์สุรวัดน์, ม.ป.ป.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๙.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **คืนวันไม่ผ่านไปเปล่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๖๐.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฎิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.
- หลวงพ่อสอน กตปุญโญ. **ธรรมในต่างแดน**. นนทบุรี: มูลนิธิพุทธอเนกประสงค์วัดสังฆทาน, ๒๕๕๔.
- ศาสตราจารย์ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, **โรงเรียนผู้สูงอายุ : ชุดความรู้ การพัฒนาเป็นผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นนทบุรี: บริษัท มาตา การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๒๒.
- อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์. **สถานการณ์สุขภาพจิตคนไทย: ภาพสะท้อนสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓.

(๒) วิทยานิพนธ์:

- นางสาวอรอุมา อสัมภินวัฒน์. “พุทธวิธีการสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- พระครูปลัดปรามิทธิย์ ปโมทิตโต (ปานเจริญ). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเพียรกับการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- พระเทิดพงษ์ สุทธิญาโณ (สิทธิพัฒน์วงศ์). “ศึกษามูลเหตุแห่งการบรรลุธรรมที่ปรากฏในวิมุตตายนสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระปลัดสมเกียรติ เปมสีโล (โฉมจิตร). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-ฉายา/นามสกุล :** พระกิตติภูมิ กิตติภโท (ต่ายชานา)
- ว/ด/ป เกิด :** วันจันทร์ ที่ ๑๕ เดือน สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑
- สถานที่เกิด :** กรุงเทพมหานคร
- การศึกษาทางโลก:**
- พ.ศ. ๒๕๕๘ : ปริญญาตรี คณะสื่อสารมวลชน สาขาวิชาสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยรามคำแหง จ.กรุงเทพมหานคร
- การศึกษาทางธรรม:**
- พ.ศ. ๒๕๖๑ : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนเขตลาดพร้าว-บึงกุ่ม จ.กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์การทำงาน:**
- พ.ศ. ๒๕๕๗ – ๖๐ : ผู้ช่วยพระวิปัสสนาจารย์ วัดลาดพร้าว จ.กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม:**
- พ.ศ. ๒๕๕๙ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๓๐ วัน (๑ – ๓๐ พฤษภาคม)
ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา โดยมี พระภิกษุวิศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) เป็นผู้อบรมกรรมฐาน
- พ.ศ. ๒๕๖๐ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา รวม ๗ เดือน ๓ สำนักได้แก่
- ก.ค.-พ.ย. ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๔ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ย.-ธ.ค. ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๑ เดือน ณ “วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม) จังหวัดอุดรธานี
- ธ.ค.-ก.พ. ปฏิบัติภาวนา ๒ เดือน ณ “MAHASI MEDITATION CENTER” สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า
- อุปสมบท :** วันที่ ๙ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๘
- สังกัดวัด :** วัดลาดพร้าว ตำบลลาดพร้าว อำเภอลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร
- ปีที่เข้าศึกษา :** พุทธศักราช ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา:** พุทธศักราช ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน :** วัดลาดพร้าว ตำบลลาดพร้าว อำเภอลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๓๐
- โทรศัพท์ :** ๐๘๑-๙๘๕๕๕๓๔
- E-mail :** kittiphum.fat@gmail.com